

АГРОСВІТ

№ 22 листопад 2022

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Василенко Леся Олексіївна, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Грибчук Оксана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічної аналізи, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гуцушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгеніївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Пантелєєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сегеда Сергій Андрійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри маркетингу та бізнес-аналітики, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 22 листопад 2022 р.

Журнал включено до Переліку наукових

фахових видань України з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України

№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);

— SIS;

— Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року

ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 458-10-73

(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.nayka.com.ua

www.agrosvit.info

Засновники:

**Дніпровський державний
аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 24.11.22 р.

Підписано до друку 24.11.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 13,7.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення №2411/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2022

У НОМЕРІ:

<u>Третяк А. М., Третяк В. М., Гунько Л. А., Ляшинський В. Б.</u> Економіка нетрадиційного сільськогосподарського землекористування в контексті заходів щодо зміни клімату в Україні	3
<u>Голян В. А., Гюлтекін О. О.</u> Функціонування підприємницьких структур у сфері рекреаційного лісокористування: інституціональні передумови, економічні вигоди та екологічні обмеження	12
<u>Нечипоренко О. М., Людвенко Д. В.</u> Проблеми та перспективи розвитку галузі тваринництва в умовах повоєнного періоду	24
<u>Самойлик Ю. В., Світлична А. В., Данильченко О. В.</u> Стратегічні альтернативи розвитку тваринництва в умовах зміни соціально-економічної парадигми у світі	33
<u>Качула С. В., Погорелов Б. В.</u> Ліквідність як характеристика фінансового стану сільськогосподарського підприємства	40
<u>Меліхова Т. О., Іванина А. І.</u> Удосконалення документування обліку та аудиту стану та руху основних засобів для підвищення ефективності системи управління	46
<u>Макаренко А. П., Максименко О. В.</u> Удосконалення оподаткування, організації обліку та внутрішнього контролю виробничих запасів для підвищення ефективності податкового планування на підприємстві	55
<u>Олійник Т. І., Олійник О. О.</u> Становлення і розвиток корпоративного підприємництва в аграрному секторі економіки	64
<u>Дідур К. М., Дмитрюк С. П.</u> Шляхи підвищення ефективності заходів з охорони праці	72
<u>Масюк Ю. В., Ястреб В. І.</u> Удосконалення менеджменту фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств	78
<u>Ходаківський В. М., Давтян А. А., Макушина Ю. Р.</u> Інвестиційне забезпечення ресурсної циркулярності сільськогосподарських підприємств Житомирської області в довгостроковій господарській альтернативі	85
<u>Фатюха Н. Г., Мануковська В. В.</u> Оцінка розподілу доходів населення України	93
<u>Заруба Д. В.</u> Нормативно-правове забезпечення збалансованого використання земельних ресурсів в контексті впровадження принципів зеленої економіки з врахуванням міжнародного досвіду	100

№ 22 / 2022

CONTENTS:

<u>Tretiak A., Tretiak V., Hunko L., Liashynskyi V.</u> ECONOMICS OF NON-CONVENTIONAL AGRICULTURAL LAND USE IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS IN UKRAINE	3
<u>Golyan V., Gultekin O.</u> FUNCTIONING OF BUSINESS STRUCTURES IN THE FIELD OF RECREATIONAL FOREST MANAGEMENT: INSTITUTIONAL PREREQUISITES, ECONOMIC BENEFITS AND ENVIRONMENTAL CONSTRAINTS	12
<u>Nechyporenko O., Liudvenko D.</u> PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE LIVESTOCK INDUSTRY IN THE CONDITIONS OF THE POST-WAR PERIOD	24
<u>Samoilyk Iu., Svitlychna A., Danylchenko O.</u> STRATEGIC ALTERNATIVES DEVELOPMENT OF LIVESTOCK INDUSTRY UNDER CONDITIONS OF SOCIO-ECONOMIC PARADIGM CHANGE IN THE WORLD	33
<u>Kachula S., Pohorelov B.</u> LIQUIDITY AS A CHARACTERISTIC OF THE FINANCIAL CONDITION OF AN AGRICULTURAL ENTERPRISE	40
<u>Melikhova T., Ivanyna A.</u> IMPROVEMENT OF DOCUMENTATION OF ACCOUNTING AND AUDITING OF THE STATE AND MOVEMENT OF FIXED ASSETS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF THE MANAGEMENT SYSTEM	46
<u>Makarenko A., Maksymenko O.</u> IMPROVEMENT OF TAXATION, ORGANIZATION OF ACCOUNTING AND INTERNAL CONTROL OF PRODUCTION STOCKS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF TAX PLANNING AT THE ENTERPRISE	55
<u>Oliynik T., Oliynik O.</u> FORMATION AND DEVELOPMENT OF CORPORATE ENTREPRENEURSHIP IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY	64
<u>Didur K., Dmitryuk S.</u> WAYS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF LABOR PROTECTION MEASURES	72
<u>Masiuk I., Yastreba V.</u> IMPROVING THE MANAGEMENT OF FINANCIAL STABILITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	78
<u>Khodakivskyy V., Davtyan A., Makushyna Yu.</u> INVESTMENT PROVISION OF RESOURCE CIRCULARITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF ZHYTOMYR REGION IN A LONG-TERM ECONOMIC ALTERNATIVE	85
<u>Fatiukha N., Manukovska V.</u> ASSESSMENT OF INCOME DISTRIBUTION OF THE POPULATION OF UKRAINE	93
<u>Zaruba D.</u> REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF LAND RESOURCES BALANCED USE IN THE CONTEXT OF THE GREEN ECONOMY PRINCIPLES IMPLEMENTATION TAKING INTO ACCOUNT INTERNATIONAL EXPERIENCE	100

УДК 332.2:332.3

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, член-коресподент НААН України,

Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1154-4797>

В. М. Третяк,

д. е. н., професор, Сумський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6779-1941>

Л. А. Гунько,

к. е. н., доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9454-744X>

В. Б. Ляшинський,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4331-9815>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.3

ЕКОНОМІКА НЕТРАДИЦІЙНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАХОДІВ ЩОДО ЗМІНИ КЛІМАТУ В УКРАЇНІ

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Corresponding Member NAAS of Ukraine,

Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Geodesy

and Land Management, Sumy National Agrarian University

L. Hunko,

PhD in Economics, Associate Professor, National University of Life

and Environmental Sciences of Ukraine

V. Liashynskiy,

Postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ECONOMICS OF NON-CONVENTIONAL AGRICULTURAL LAND USE IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS IN UKRAINE

В Україні рівень розорювання земель досягає в середньому 54 відсотки, а у деяких областях — 70 відсотків і більше. Для реалізації заходів щодо зменшення розораності території України із 54 відсотків до 44 відсотків, як це передбачено Концепцією Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель запропоновано регіональні нормативи розораності. Для їх реалізації в країні необхідно перерозподілити 5343,9 тис. га за функціональним використанням. Цей захід можливо здійснити не консервацією орних земель, як це пропонується низкою вчених, а розроблення концептуальних підходів до використання та охорони ріллі у сфері нетрадиційного сільськогосподарського землекористування. Запропоновано до основних напрямів можливого подальшого використання ріллі, що підлягає зміні за функціональним використанням, для зменшення розораності території України віднести: 1) орні землі з деградованими та малопродуктивними ґрунтами для використання в ґрунтозахисних та ґрунтовідновлювальних сівозмін; 2) під збільшення площі полезахисних лісосмуг для зменшення дії змін клімату та ерозійних впливів; 3) розширення площ під нетрадиційним сільськогосподарським землекористуванням. Потенціальна щорічна економічна вигода на рівні фермерських та інших сільськогосподарських підприємств від застосування ґрунтозахисного та ресурсозберігаючого землеробства та інших заходів нетрадиційного сільськогосподарського землекористування складатиме 1 314,8 тис. дол. США. Щорічна вигода від вказаних заходів на національному рівні складає 1 186,4 тис. дол. США. Сумарно загальна національна вигода складатиме 2 501,2 тис. дол. США. Одночасно запропоновано здійснювати формування в процесі землевпорядкування "ідеальних" сівозмін у сфері нетрадиційного сільськогоспо-

дарського землекористування за такими критеріями: типи і підтипи сівозмін розміщуються із врахуванням еродованості (деградованості), крутизни схилів та інших природних факторів, що впливають на рівень інтенсифікації землекористування; сівозмину (садово-ягідну або іншу плодозміну) включені тільки ті культури, які добре адаптовані до місцевого клімату і придатності ґрунтів; найкращим чином використовується цінність попередньої культури; не допускається накопичення шкідників і хвороб, які передаються через ґрунт; періоди оголення ґрунту на протязні; ефективно подавляються бур'яни; найкращими можливими способами використовуються кліматичні умови вирощування культур в різні періоди року; підтримується родючість ґрунту; використання земель може здійснюватися з розумним розподілом праці; задовольняються потреби асортименту продовольства і сировини; використовуються всі доступні знання.

It is noted that according to the UN FAO, agriculture accounts for more than 13% of the total volume of anthropogenic greenhouse gas emissions therefore, the greening of agricultural land use is one of the most important directions of development in order to protect land and nature and provide the population with ecologically clean products. Unfortunately, in Ukraine, the level of land tillage reaches an average of 54%, and in some regions — 70% or more. In order to implement measures to reduce the arable area of the territory of Ukraine from 54% to 44%, as provided for by the Concept of the National Targeted Program for the Use and Protection of Land, regional standards for plowed land are proposed. To bring the arable land area in Ukraine to the proposed standards, it must be reduced from 32,756.0 thousand hectares to 27,412.7 thousand ha or reduced by 5,343.3 thousand ha, which is 16.3%. Accordingly, the arable area of the territory of Ukraine will decrease to 45.4 percent. To implement this measure in the country, it is necessary to redistribute the arable land area of 5 343.9 thousand hectares according to functional use through land planning, which is subject to change of its functional use. It is proposed to use 2049.9 thousand hectares in soil protection and soil restoration crop rotations, 208.0 thousand hectares for expansion of areas under windbreaks and 2878.0 thousand hectares for non-conventional agricultural land use. Therefore, it is possible to implement this measure not by the conservation of arable land, as suggested by a number of scientists, but by the development of conceptual approaches to the use and protection of arable land in the non-conventional agricultural land use. Since non-conventional agricultural land use includes alternative agricultural technologies, soil protection and soil restoration methods of land use, expanding its area is one of the directions of greening agricultural land use. At the same time, it was determined that the main measures for increasing the amount of organic carbon in the soil, increasing the productivity of arable land, and reducing greenhouse gas emissions from soil cultivation should include the following: reducing land tillage level of the territory and agricultural lands; introducing crop rotations that increase the accumulation of soil organic matter and reduce soil erosion; expanding the area of windbreaks between fields, which reduces wind and water erosion of the soil and helps to preserve moisture; conservation of disturbed and degraded arable lands, which contributes to their restoration and, accordingly, accumulation of organic carbon in the soil; implementation of non— conventional agricultural land use as a system that allows maintaining the health of soils, ecosystems and people; formation of the ecological framework of the land use system by creating an ecological network and the structure of agrolandscapes based on the principles and provisions of the contour-meliorative organization of agricultural lands. Proposed following main directions of the possible further use of arable lands, subject to change in their functional use, to reduce the plowing of the territory of Ukraine: 1) using arable lands with degraded and unproductive soils in soil-protective and soil-restoring crop rotations; 2) increasing area of windbreaks to reduce the effects of climate change and erosive effects; 3) expansion of areas under non-conventional agricultural land use. The potential annual economic benefit at the level of farms and other agricultural enterprises from the use of soil-protective and resource-conserving agriculture and other non— conventional agricultural land use measures will amount to USD 1,314.8 thousand. The annual benefit from these measures at the national level is 1,186.4 thousand USD. In total, the national benefit will amount to USD 2,501.2 thousand. At the same time, it is proposed in the process of land planning to form, "ideal" crop rotations for non-conventional agricultural land use according to the following criteria: types and subtypes of crop rotations are placed taking into account erosion (degradation), steepness of slopes and other natural factors affecting the level of intensification of land use; crop rotation (including horticultural and other crop rotations) includes only those crops that are well adapted to the local climate and soil suitability; the value of the previous crop is used in the best way; the accumulation of pests and diseases that are transmitted through the soil is not allowed; periods of soil exposure are not long; weeds are effectively suppressed; climatic conditions for growing crops in different periods of the year are used in the best possible way; soil fertility is supported; land use should be carried out with a reasonable division of labor; the needs of the assortment of food and raw materials are met; all available knowledge is used.

Ключові слова: економіка нетрадиційного сільськогосподарського землекористування, ґрунтозахисні та ґрунтовідновлювальні сівозміни, зміна клімату, землевпорядкування.

Keywords: economics of non-conventional agricultural land use, soil protection and soil restoration crop rotations, climate change, land planning.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні сільськогосподарське виробництво виступає одним із факторів антропогенного впливу на земельні ресурси та навколишнє середовище, насамперед через інгредієнтне забруднення ґрунту, водних об'єктів, продоволь-

чої сировини. За даними ФАО ООН, на частку сільського господарства припадає понад 13% від загального обсягу антропогенних викидів парникових газів, тому екологізація аграрного землекористування — найважливіший напрямок розвитку з метою охорони земель і при-

роди та забезпечення населення екологічно чистими продуктами. На жаль, в Україні рівень розорювання земель досягає в середньому 54 відсотків, а у деяких областях — 70 відсотків і більше. Як зазначається в Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель [1] "надмірне розширення площі ріллі за рахунок схилових земель призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь: ріллі, природних кормових угідь, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і спричинило значну техногенну ураженість екосфери а відповідно" і зміни клімату [2]. Земельні ресурси прискореними темпами деградують, забруднюються та виснажуються, і при цьому не виробляється достатня кількість продовольства навіть для нинішнього покоління, ставляться під загрозу потреби майбутніх поколінь. Щорічні збитки від основних видів ґрунтової деградації становлять близько 40—50 млрд. гривень, у тому числі за рахунок незбалансованих втрат гумусу і поживних речовин — 23—28 млрд. гривень; від недобору продукції та втрат ґрунту через ерозію — 17—22 млрд. гривень [1]. Концепцією Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель визначено, що "ключовим прогностичним показником розв'язання зазначеної проблеми є зниження рівня розораності території країни до 44 відсотків шляхом вилучення орнонепридатних (деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених) земель, площа яких, за експертними оцінками, перевищує 6,5 млн гектарів, з інтенсивного обробітку. Для порівняння — у Франції розорано 36 відсотків угідь, Англії — 18,5, у США — 20 відсотків" [1].

Також слід зазначити, що продуктивність орних земель залежить від фізичних, хімічних та біологічних властивостей ґрунтів і, зокрема, від їх мінерального складу, вмісту органічних речовин та біологічної активності. Достатній вміст ґрунтової органічної речовини забезпечує родючість ґрунту та максимально скорочує вплив сільськогосподарської діяльності на деградацію земель. З екологічної точки зору, деградовані землі схильні до більш високого ризику негативного впливу зміни клімату через втрату ґрунтової органічної речовини та ґрунтового біорізноманіття, ущільнення та посилення ерозії і зсувів. Оскільки, нетрадиційне сільськогосподарське землекористування включає альтернативні технології ведення сільського господарства [3], ґрунтозахисні і ґрунтовідновлювальні методи використання

землі [4] то розширення його площ є одним із напрямів екологізації сільськогосподарського землекористування.

Актуальність теми, що розглядається, пов'язана, зокрема, із відставанням України від світового рівня як виробництва органічного продовольства так і землеємності землекористування [1], що частково викликано не достатньо розвиненим законодавчим забезпеченням цієї підгалузі. Крім того, поки що недостатньо розроблена технологічна, економічна та земельпорядна база активізації нетрадиційного землекористування. Для вирішення цієї комплексної проблеми потрібен системний аналіз організаційних та еколого-економічних його аспектів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розвитку нетрадиційного сільськогосподарського землекористування у світі та в Україні привертають увагу низки науковців. Вагомими є праці таких дослідників, як В.Є. Данкевича, Т. Г. Дудар, Є. В. Милованова, К.О. Прокопенко, П.М. Скрипчук, А.М. Третьяка, В.М. Третьяк, Н.А. Третьяк, О. Шкуратова, Л.О. Удови та ін. Проте питання економіки нетрадиційного сільськогосподарського землекористування є новим напрямом у системі землекористування України, відповідно і дослідження її розвитку розвитку є досить актуальним.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження розвитку економіки нетрадиційного сільськогосподарського землекористування як конкуруючого підтипу землекористування традиційному.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відновлення рівня органічної речовини в ґрунті потребує розуміння екологічних процесів, важливих для її збереження. Застосовуючи відповідні методи землекористування, можна значною мірою відновити функції земельних та інших природних ресурсів. Серед основних заходів збільшення кількості органічного вуглецю в ґрунті, підвищення продуктивності орних земель і зменшення викидів парникових газів від обробітку ґрунту можна назвати такі:

— зменшення розораності території і сільськогосподарських угідь;

— введення сівозмін, які збільшують накопичення ґрунтової органічної речовини та зменшують ерозію ґрунту;

Таблиця 1. Авторські пропозиції щодо регіональних нормативів розораності території регіонів України

Регіон, область	Показники				
	Загальна площа, тис. га	Існуюча загальна площа ріллі*, тис. га	Фактична розораність, %	Регіональні нормативи розораності, %	Площа ріллі за нормативами, тис. га
1	2	3	4	5	6
АР Крим	2608,1	1272,2	48,8	48,8	1272,8
Вінницька	2649,2	1730,4	65,3	50	1324,6
Волинська	2014,4	684,6	34,0	33,6	676,8
Дніпропетровська	3192,3	2152,6	67,4	50	1596,2
Донецька	2651,7	1654,2	62,4	50	1325,9
Житомирська	2982,7	1143,9	38,4	37,2	1109,6
Закарпатська	1275,3	199,9	15,7	9,2	117,3
Запорізька	2718,3	1900,8	69,9	50	1359,2
Івано-Франківська	1392,7	400,6	28,8	27,1	377,4
Київська	2812,1	1320,4	47,0	46,9	1318,9
Кіровоградська	2458,8	1769,0	71,9	50	1229,4
Луганська	2668,3	1275,9	47,8	47,5	1267,4
Львівська	2183,1	772,6	35,4	35,2	768,5
Миколаївська	2458,5	1703,7	69,3	50	1229,3
Одеська	3331,4	2077,0	62,3	50	1665,7
Полтавська	2875,0	1816,8	63,2	50	1437,5
Рівненська	2005,1	658,6	32,8	32,0	641,6
Сумська	2383,2	1234,7	51,8	49,0	1167,8
Тернопільська	1382,4	852,0	61,6	50	691,2
Харківська	3141,8	1932,5	61,5	50	1570,9
Херсонська	2846,1	1784,6	62,7	50	1423,1
Хмельницька	2062,9	1326,3	64,3	50	1031,5
Черкаська	2091,6	1271,9	60,8	50	1045,8
Чернівецька	809,6	327,6	40,5	36,7	297,1
Чернігівська	3190,3	1477,8	46,3	46,0	1467,5
Україна	60354,9	32756,0	54,3	45,4	27412,7

* станом на 2016 р. оскільки станом на 2020 р. інформація відсутня.

— розширення площ полязахисних смуг між полями, що зменшує вітрову та водну ерозію ґрунту і сприяє збереженню вологості;

— консервація порушених і деградованих орних земель, що сприяє їхньому відновленню і, відповідно, накопиченню в ґрунтах органічного вуглецю;

— впровадження нетрадиційного сільськогосподарського землекористування як системи, що дає змогу зберігати здоров'я ґрунтів, екосистем і людей;

— формування екологічного каркасу системи землекористування шляхом створення екологічної мережі та структури агроландшафтів на принципах і положеннях контурно-меліоративної організації сільськогосподарських угідь.

Найбільш складними є заходи щодо зменшення розораності території, оскільки більшість орних земель в Україні передані в приватну власність та є більш продуктивними ніж природні кормові угіддя. За даними нормативної грошової оцінки вартість сіножатей і пасовищ в 3—5 разів є меншою ніж ріллі [5].

Для зменшення розораності території країни нами запропоновані регіональні нормативи

розораності табл. 1. Для доведення площі ріллі по Україні до приведених нормативів необхідно зменшити її із 32756,0 тис. га до 27412,7 тис. га або на 5343,3 тис. га, що складає 16,3%. Відповідно розораність території України зменшиться до 45,4 відсотка.

В цьому зв'язку, з метою доведення площі ріллі до нормативних показників необхідно в першу чергу розглянути альтернативні можливості зміни технологій використання орних земель, які забезпечать позитивний баланс викидів і поглинання вуглекислого газу та не погіршення економіки землекористування.

До основних напрямів можливого подальшого використання ріллі, що підлягає зміні за функціональним використанням, для зменшення розораності території України нами пропонується віднести:

1) орні землі з деградованими та малопродуктивними ґрунтами для використання в ґрунтозахисних та ґрунтозбагачувальних сіво-

змінах;

2) під збільшення площі полязахисних лісосмуг для зменшення дії змін клімату та ерозійних впливів;

3) розширення площ під нетрадиційним сільськогосподарським землекористуванням [4].

В табл. 2 приведено авторські пропозиції щодо регіонального розподілу площі ріллі, за рекомендованим використанням для зменшення розораності території України.

Отже, орні землі площею 5343,9 тис. га, що підлягає зміні за функціональним використанням, пропонується використати: 2049,9 тис. га в ґрунтозахисних та ґрунтозбагачувальних сівозмінах, 208,0 тис. га розширення площ під полязахисними лісосмугами та 2878,0 тис. га в сфері нетрадиційного сільськогосподарського землекористування.

За дослідженнями С.П. Позняка та М.А. Гнатишина, зростання вмісту вуглецю в ґрунтах на 4 % або навіть вище можна досягти оптимальними методами управління [6]. Методи управління сталим землекористуванням, що скорочують ерозію ґрунтів та сприяють зростанню вмісту вуглецю в них, світовий банк класифі-

Таблиця 2. Авторські пропозиції щодо регіонального розподілу орних земель за напрямками використання для зменшення розораності території України

Регіон, область	Показники					
	Існуюча площа ріллі, тис. га	Площа ріллі за нормативами розораності, тис. га	Площа ріллі, що підлягає зміні за функціональним використанням, тис. га	В тому числі за напрямками:		
				в ґрунтозахисних та ґрунтовідновлювальних сівозмінах, тис. га	під полезахисними лісосмугами, тис. га	нетрадиційне сільськогосподарське землекористування, тис. га
1	2	3	4	5	6	7
АР Крим	1272,2	1272,2	0,0	-	-	-
Вінницька	1730,4	1324,6	405,8	114,5	9,6	272,1
Волинська	684,6	676,8	7,8	7,8	-	-
Дніпропетровська	2152,6	1596,2	556,4	97,5	21,5	415,9
Донецька	1654,2	1325,9	328,3	142,2	16,0	154,1
Житомирська	1143,9	1109,6	34,3	34,3	-	-
Закарпатська	199,9	117,3	82,6	28,3	-	54,3
Запорізька	1900,8	1359,2	541,6	296,5	26,0	193,1
Івано-Франківська	400,6	377,4	23,2	23,2	-	-
Київська	1320,4	1318,9	1,5	-	1,5	-
Кіровоградська	1769,0	1229,4	539,6	84,3	27,9	399,5
Луганська	1275,9	1267,4	8,5	8,5	8,5	-
Львівська	772,6	768,5	4,1	4,1	-	-
Миколаївська	1703,7	1229,3	474,4	80,4	17,0	360
Одеська	2077,0	1665,7	411,3	215,7	25,0	145,6
Полтавська	1816,8	1437,5	379,3	164,5	10,0	194,8
Рівненська	658,6	641,6	17	17	-	-
Сумська	1234,7	1167,8	66,9	52,6	-	14,3
Тернопільська	852,0	691,2	160,8	91,7	-	69,1
Харківська	1932,5	1570,9	361,6	90,4	13,0	245,2
Херсонська	1784,6	1423,1	361,5	168,0	15,0	163,5
Хмельницька	1326,3	1031,5	294,8	141,2	-	153,6
Черкаська	1271,9	1045,8	226,1	146,4	7,0	65,7
Чернівецька	327,6	297,1	30,5	30,5	-	-
Чернігівська	1477,8	1467,5	10,3	10,3	-	-
Україна	32756,0	27412,1	5343,9	2049,9	208,0	2878,0

Джерело: розроблено автором.

кує як режими землекористування, агро-технічні, вегетативні заходи та структурні заходи [7]. В табл. 3 приведено методи управлін-

ня щодо формування сталого землекористування з авторськими доповненнями для України.

Таблиця 3. Методи управління щодо формування сталого землекористування

Режими землекористування	Агротехнічні заходи та заходи з використанням рослин	Структурні заходи
- Планування використання водних та земельних ресурсів водозбірного басейну (в Україні – <i>Схеми землеустрою</i>) - Договори передачі земель під пасовищне тваринництво тощо. - Плани суспільного землекористування (в Україні – <i>Комплексний план просторового розвитку землекористування території територіальної громади</i>) - Зони охорони ґрунтів та водних ресурсів (в Україні – <i>проекти землеустрою щодо зонування земель за типами (підтипами) землекористування</i>) - «Зелені» коридори (в Україні – <i>елементи екомережі, полезахисні смуги, контурно-меліоративна організація території</i>)	♦ Вирощування проміжних культур ♦ Природне поновлення рослинності ♦ Вирощування лісу для сільськогосподарських цілей ♦ Лісонасадження та лісовідновлення ♦ Нульовий обробіток ♦ Мульчування та поживні залишки ♦ Сівозміни ♦ Оранка під пар ♦ Інтегрований захист рослин ♦ Рослинний покрив ♦ Сидерати ♦ Контурна посадка ♦ Окультурення пасовищ ♦ Інтегрування систем землеробства та тваринництва ♦ Лісові угіддя ♦ Жива огорожа ♦ Альтернативи деревного палива ♦ Стабілізація піщаних дюн	• Насипи та інші фізичні заходи (наприклад, ґрунтові насипи, кам'яні насипи, ступінчасте терасування і т. д.) • Боротьба з повеннями та дренаж (наприклад, водозбір за допомогою споруд для перехоплення стоку, задернований водотік, огорожувальна дрена, відведення паводкової води тощо) • Збір води, керування стоком та невеликі системи зрошення (дрібні свердловини/ канали, мікроставки, підземні цистерни, відстійники, ставки, розробка джерел, збирання покривельної води, річкові греблі, русловідвідна гребля, фермерська водойма, борознування, збирання міжрядної води, водозбірної структури у формі півмісяця і т.д.). • Боротьба з яружною ерозією (наприклад, кам'яні дамби, чагарникові дамби, зрізання/зміна форми та заповнення яру, відновлення рослинності в яру тощо).

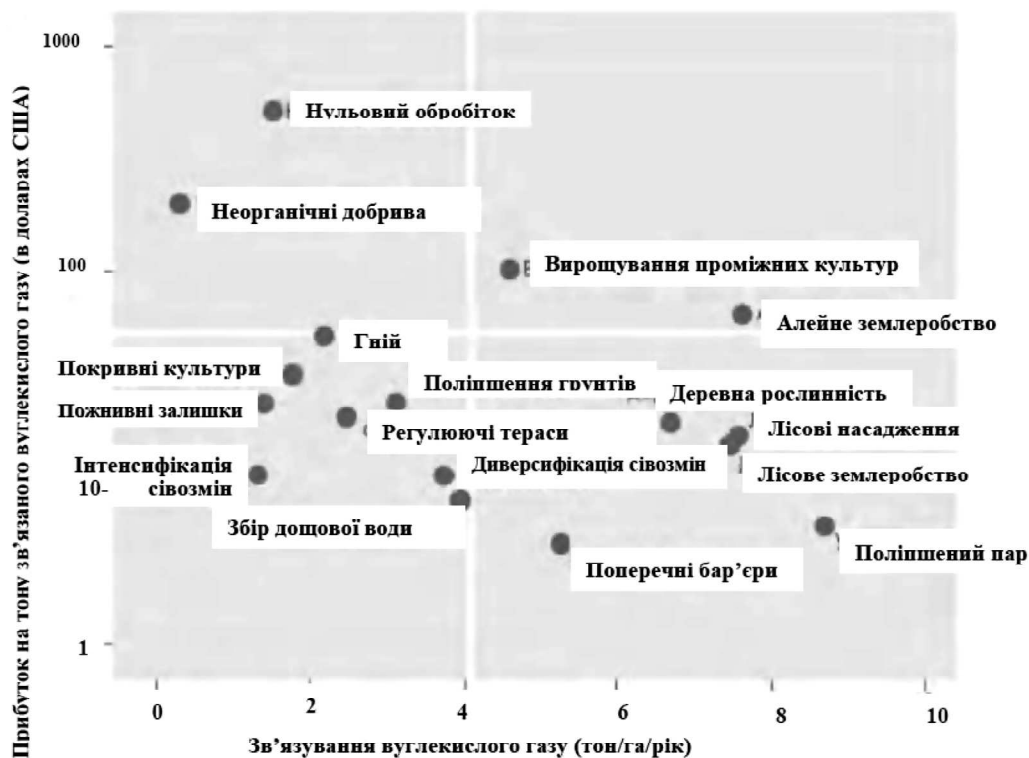

Рис. 1. Дія методів сталого землекористування на доходність та зв'язування вуглецю

Джерело: розроблено з використанням джерела: [7].

Як показує аналіз агротехнічних заходів та заходів з використанням рослин, табл. 3, більшість їх використовуються у процесі нетрадиційного сільськогосподарського землекористування. Проте з економічного погляду найбільш ефективними щодо зв'язування вуглекислого газу є нульовий обробіток ґрунту, неорганічні добрива, вирощування проміжних культур, які відрізняються прибутковістю на тону зв'язаного вуглекислого газу (рис. 1).

Проблема застосування тільки нульового обробітку полягає в тому, що згодом стає складно боротися з бур'янами та шкідливими організмами. Таким чином, для забезпечення стійкості у довгостроковій перспективі необхідно поєднувати застосування нульового обробітку з використанням ґрунтового покриття та сівозмін. Поєднання цих трьох елементів за термінологією ФАО називається ґрунтозахисним та ресурсозберігаючим землеробством, яке нами віднесено до нетрадиційного землекористування, хоча воно може використовуватися і при традиційному землекористуванні.

За визначенням експертів ФАО [7] ґрунтозахисне та ресурсозберігаюче землеробство — "це метод управління агроекологічними системами, що дозволяє підвищити продуктивність і забезпечити її стійкість, збільшити прибуток і продовольчу безпеку і при цьому зберегти та

примножити ресурси і покращити довкілля". Отже, за визначенням воно відноситься до нетрадиційного землекористування. Ґрунтозахисне та ресурсозберігаюче землеробство характеризується трьома взаємозалежними принципами:

- безперервне мінімальне механічне порушення ґрунтового покриття;
- постійне покриття ґрунту органічними речовинами;
- диверсифікація видів культур, що вирощуються по черзі та/або одночасно"

Цей метод застосовується у всьому світі площею приблизно 125 млн га (чи 9% від загальної площі орних земель) [7]. Площа застосування методу збільшується приблизно 6 млн га на рік. Масштаб землекористування із веденням ґрунтозахисного та ресурсозберігаючого землеробства вдвічі перевищує масштаб органічного землеробства

Ґрунтозахисне та ресурсозберігаюче землеробство як складова нетрадиційного сільськогосподарського землекористування, разом із іншими методами останнього дають спільний стійкий ефект за умови їхнього постійного та одночасного використання. При цьому необхідно використовувати такі агротехнічні практики, як, внесення добрив та інтегрований захист рослин, які аналогічні, але не ідентичні до

Таблиця 4. Потенціальна щорічна економічна та суспільна вигода нетрадиційного сільськогосподарського землекористування в Україні

Рівень	Тип	На 1 га застосування ГРЗ, дол. США*	На 1 га застосування НЗ, дол. США**	Разом на 1 га застосування ГРЗ і НЗ, дол. США	Вигода на площі 5135,9 тис. га, млн дол. США
Щорічна вигода на рівні фермерських та інших с. г. підприємств	Комерційний ефект: приріст чистого доходу	136	120	256	1 314,8
Щорічна вигода на національному рівні	Суспільний ефект: додаткова користь, крім рівня фермерського господарства, та додаткового збільшення родючості ґрунту	123	108	231	1 186,4
Загальна національна вигода		259	228	487	2 501,2
Щорічна вигода на глобальному рівні	Скорочення викидів***	0,33 тонн CO ₂ на рік	0,33 тонн CO ₂ на рік	0,66 тонна CO ₂ на рік	3 389,5 тис. тон
Загальна сума необхідних інвестицій	Інвестиції в сільськогосподарську техніку та гербіциди, проведення досліджень та земле-впорядкування	200	від 44 до 300	мінімальні - 244 максимальні - 500	мінімальна - 1 253 максимальна - 2 568,0

* Приріст чистого доходу ґрунтозахисного та ресурсозберігаючого землеробства (ГРЗ) за даними джерела: [7]

** Приріст чистого доходу від інших заходів (диверсифікація сівозмін) нетрадиційного сільськогосподарського землекористування за даними власних досліджень В.Б. Ляшинського при курсі гривні до долара США — 35,0.

*** Щорічне скорочення викидів 0,33 т CO₂-екв./га/рік (це середній показник між 0,15 т CO₂-екв./га/год у прохолодній сухій зоні та 0,51 т CO₂-екв./га/рік у прохолодній вологій зоні) при зв'язуванні + 0,16 т CO₂/га/рік за рахунок запобігання викиду від спалювання палива [7].

традиційному плужному обробітку. Коли вищезазначені практики застосовуються постійно, вони значно покращують родючість ґрунту та дають більш довгостроковий, наростаючий ефект, ніж кожна з них окремо.

Потенційну сукупну вигоду від великомасштабного впровадження ґрунтозахисного та ресурсозберігаючого землеробства в Україні можна поділити на наступні три типи: рівень фермерського господарства/сільгосппідприємства, національний та глобальний. Основна економічна та фінансова користь впровадження ґрунтозахисного і ресурсозберігаючого землеробства за кожним рівнем коротко викладе-на в табл. 4.

Приріст чистого доходу на рівні фермерського господарства складається зі скорочення витрат на паливо та механізацію, довгострокового збільшення врожайності та скорочення врожайності в перші роки впровадження технології, підвищення витрат на нове обладнання, але скорочення зносу обладнання, збільшення витрат на гербіциди та добрива протягом перших років впровадження технології. Вигоду, що виходить за рамки рівня фермерського господарства, оцінювалася, виходячи з таких припущень [7]:

1) скорочення мінливості врожайності сільськогосподарських культур після впровадження ґрунтозахисного та ресурсозберігаючого землеробства / нульового обробітку ґрунту принесе вигоду учасникам зовнішньоекономічної діяльності та посередникам (додатковий дохід з різниці між експортною ціною та ціною сільгоспвиробників));

2) 75% скорочення ерозії ґрунтів, розраховане як величина запобігання втрати поживних речовин (азоту, фосфору, калію). При оцінці вищезгаданої вигоди не було враховано вигоду від скорочення рівня замулювання річкової інфраструктури та скорочення обсягів імпорту палива;

Як видно із даних табл. 4 потенціальна щорічна економічна вигода на рівні фермерського господарства/сільськогосподарського підприємства складає від застосування ґрунтозахисного та ресурсозберігаючого землеробства і інших заходів нетрадиційного сільськогосподарського землекористування 1 314,8 тис. дол. США. Щорічна вигода від вказаних заходів на національному рівні складає 1 186,4 тис. дол. США.

При впровадженні технології ґрунтозахисного та ресурсозберігаючого землероб-

ства (зокрема, нульового обробітку ґрунту) та інших заходів нетрадиційного сільськогосподарського землекористування очікується, що фермерські господарства/сільськогосподарські підприємства отримуватимуть більш стабільні врожаї, зменшиться кількість споживаних ресурсів та скоротиться масштаб деградації земель. Ці фактори можуть призвести до значного покращення економічної та фінансової ефективності їх діяльності.

Під іншими заходами нами розуміються перш за все "ідеальні" сівозміни нетрадиційного сільськогосподарського землекористування, які формуються в процесі землевпорядкування за такими критеріями:

- типи і підтипи сівозмін розміщуються із врахуванням еродованості (деградованості), крутизни схилів та інших природних факторів, що впливають на рівень інтенсифікації землекористування;

- сівозміну (садово-ягідну або іншу плодозміну) включені тільки ті культури, які добре адаптовані до місцевого клімату і придатності ґрунтів;

- найкращим чином використовується цінність попередньої культури;

- не допускається накопичення шкідників і хвороб, які передаються через ґрунт;

- періоди оголення ґрунту на протязі;

- ефективно подавляються бур'яни;

- найкращими можливими способами використовуються кліматичні умови вирощування культур в різні періоди року;

- підтримується родючість ґрунту;

- використання земель може здійснюватися з розумним розподілом праці;

- задовольняються потреби асортименту продовольства і сировини;

- використовуються всі доступні знання.

Разом з тим, є доцільним провести більш детальне дослідження для визначення ефективності фермерських господарств щодо більш широкого аналізу та порівняння технологій за економічними і екологічними параметрами та оцінки впливу ерозії на замулювання річкової системи і водойм. Крім того, на земельному ринку необхідно створити інформаційне середовище щодо мотивації фермерів інвестувати в купівлю земель та підвищення родючості ґрунтів шляхом підвищення їх впевненості у можливостях довгострокового землекористування.

Одночасно, щоб підвищити стійкість сільськогосподарського землекористування, крім ефективних водогосподарських заходів та уп-

равління використанням і охороною земель, необхідно також оптимально використовувати поlezахисні лісосмуги. Максимально можливої стійкості можна забезпечити, на наш погляд, при їх землевпорядній організації за принципом охоплення периметром кожні 100 га ріллі, які у довгостроковій перспективі будуть сприяти покращенню водорегулювання і мікроклімату, а в підсумку біологічної активності та родючості ґрунту.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Для реалізації заходів щодо зменшення розораності території України із 54 відсотків до 44 відсотків, як це передбачено Концепцією Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель запропоновано регіональні нормативи розораності. Для їх реалізації в країні необхідно перерозподілити 5343,9 тис. га за функціональним використанням. Цей захід можливо здійснити не консервацією орних земель, як це пропонується низкою вчених, а розробленням концептуальних підходів до використання та охорони ріллі у сфері нетрадиційного сільськогосподарського землекористування. Запропоновано до основних напрямів можливого подальшого використання ріллі, що підлягає зміні за функціональним використанням, для зменшення розораності території України віднести: 1) орні землі з деградованими та малопродуктивними ґрунтами для використання в ґрунтозахисних та ґрунтовідновлювальних сівозмінах; 2) збільшення площі поlezахисних лісосмуг для зменшення дії змін клімату та ерозійних впливів; 3) розширення площ під нетрадиційним сільськогосподарським землекористуванням. Потенціальна щорічна економічна вигода на рівні фермерських та інших сільськогосподарських підприємств від застосування ґрунтозахисного та ресурсозберігаючого землеробства та інших заходів нетрадиційного сільськогосподарського землекористування складатиме 1 314,8 тис. дол. США. Щорічна вигода від вказаних заходів на національному рівні складає 1 186,4 тис. дол. США. Сумарно загальна національна вигода складатиме 2 501,2 тис. дол. США.

Одночасно запропоновано здійснювати формування в процесі землевпорядкування "ідеальних" сівозмін у сфері нетрадиційного сільськогосподарського землекористування за такими критеріями: типи і підтипи сівозмін розміщуються із врахуванням еродованості

(деградованості), крутизни схилів та інших природних факторів, що впливають на рівень інтенсифікації землекористування; сівозміну (садово-ягідну або іншу плодозміну) включені тільки ті культури, які добре адаптовані до місцевого клімату і придатності ґрунтів; найкращим чином використовується цінність попередньої культури; не допускається накопичення шкідників і хвороб, які передаються через ґрунт; періоди оголення ґрунту на протяжні; ефективно подавляються бур'яни; найкращими можливими способами використовуються кліматичні умови вирощування культур в різні періоди року; підтримується родючість ґрунту; використання земель може здійснюватися з розумним розподілом праці; задовольняються потреби асортименту продовольства і сировини; використовуються всі доступні знання.

Перспективи подальших розвідок закладаються в дослідженні ефективності фермерських господарств щодо більш широкого аналізу та порівняння технологій за економічними і екологічними параметрами та оцінки впливу ерозії на замулювання річкової системи і водойм, необхідності створення на земельному ринку інформаційного середовища щодо мотивації фермерів та інших аграріїв інвестувати в купівлю земель та підвищення родючості ґрунтів шляхом підвищення їх впевненості у можливостях довгострокового землекористування.

Література:

1. Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#top>
2. Вплив зміни клімату в Україні. Національна метеорологічна служба Великої Британії. 2021. Електронний ресурс: https://mepr.gov.ua/files/docs/Zmina_klimaty/2021/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82.pdf
3. Третяк В.М., Ляшинський В.Б. Поняття та сутність нетрадиційного сільськогосподарського землекористування та його екологізації і капіталізації. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. № 2. 2019. С. 78—85.
4. Управління земельними ресурсами та землекористуванням: навч. посібник / А.М. Третяк, В.М. Третяк, Р.М. Курильців, Т.М. Прядка, Н.О. Капінос, Н.А. Третяк; За заг. ред. професора Третяка А.М. — Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2022. — 432 с.

5. Довідник показників нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь в Україні станом на 01.01.2020. Держгеокадастр України.

6. Позняк С.П., Гнатишин М.А. Глобальна ініціатива "4 per 1000" та можливості її реалізації в Україні. Електронний ресурс: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ-2-2021_11-19.pdf

7. Украина. Плодородие почвы как фактор устойчивости к изменению климата. Предварительная оценка потенциальной выгоды почвозащитного и ресурсосберегающего земледелия. Всемирный банк. Продовольственная и сельскохозяйственная организация. 2014. 115 с.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Order "Concept of the National target program of land use and protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#top>. (Accessed 01 November 2022).
2. National Meteorological Service of Great Britain (2021), "Impact of climate change in Ukraine", available at: https://mepr.gov.ua/files/docs/Zmina_klimaty/2021/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82.pdf (Accessed 01 November 2022).
3. Tretiak, V.M. and Lyashynskyy, V.B. (2019), "The concept and essence of non-traditional agricultural land use and its environmentalization and capitalization", Land management, cadastre and land monitoring, vol. 2, pp. 78—85.
4. Tretiak, A.M., Tretiak, V.M., Kuryltsiv, R.M., Pryadka, T.M., Kapinos, N.O. and Tertiak, N.A., under general edition of Tretiak, A.M. (2022), Upravlinnia zemel'nyy resursamy ta zemlekorystuvanniam [Management of land resources and land use], "Bilotserkivdruk" LLC, Bila Tserkva, Ukraine.
5. State Geocadaster of Ukraine (2020), "Directory of indicators of normative monetary valuation of agricultural land in Ukraine" (Accessed 01 January 2020).
6. Pozniak, S.P. and Hnatyshyn, M.A. (2021), "Global initiative "4 per 1000" and possibilities of its implementation in Ukraine", Ukrainian Geographical Journal, vol. 2 (114), available at: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ-2-2021_11-19.pdf (Accessed 01 November 2022).
7. World Bank. Food and agricultural organization (2014), "Ukraine. Soil fertility as a factor of climate change resistance. A preliminary assessment of the potential benefits of soil-protective and resource-saving agriculture".
Стаття надійшла до редакції 07.11.2022 р.

УДК 338.46:330.34

В. А. Голян,

д. е. н., професор, відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Боярська лісова дослідна станція", м. Боярка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2502-4573>

О. О. Гюлтекін,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2440-2392>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.12

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ, ЕКОНОМІЧНІ ВИГОДИ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ

V. Golyan,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Separate division of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Boyarka forest research station", Boyarka

O. Gultekin,

Postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

**FUNCTIONING OF BUSINESS STRUCTURES IN THE FIELD OF RECREATIONAL FOREST
MANAGEMENT: INSTITUTIONAL PREREQUISITES, ECONOMIC BENEFITS
AND ENVIRONMENTAL CONSTRAINTS**

Доведено, що рекреаційне лісокористування виступає ефективним способом господарського освоєння лісо-ресурсного потенціалу та дієвою формою комерціалізації екосистемних послуг лісів, що забезпечить прийнятний рівень прибутковості ведення лісового господарства навіть за умови наявності розбалансованої породно-вікової структури лісових насаджень та недостатнього рівня лісистості у багатьох регіонах України. Встановлено, що прискорений розвиток індустрії рекреаційного лісокористування стане можливим за умови урізноманітнення підприємницьких структур, які здійснюватимуть розбудову рекреаційної інфраструктури та забезпечуватимуть залучення у господарський обіг природно-рекреаційного потенціалу лісів. Обґрунтовано, що при теперішньому інституціональному середовищі ведення лісового господарства, яке сформувалося внаслідок схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, основними підприємницькими структурами сфери рекреаційного лісокористування виступають: державні та комунальні лісові господарства, спеціалізовані рекреаційні підприємства, інші підприємницькі структури та їх об'єднання, а також об'єднання домашніх господарств. Дослідження показали, що скорочення в останні роки площі рубок головного користування та звуження територіального і ресурсного базису заготівлі високоліквідної деревини змушують державні та комунальні лісові господарства забезпечувати прискореними темпами освоєння корисних

властивостей лісів у рекреаційних цілях, що фактично дає можливість використати дієвий резерв капіталізації наявних у користуванні активів за умови збереження численних природно-ресурсних, виробничо-технічних та екологічних обмежень. Встановлено, що підприємницькі структури сфери рекреаційного лісокористування мають використати сприятливі інституціональні передумови (схвалення Державної стратегії управління лісами до 2035 року, спрощення процедури переведення у категорію лісових земель самозаліснених сільськогосподарських угідь, інституціоналізація ринку земель сільськогосподарського призначення, дерегуляція земельних відносин, імплементація директив ЄС) для максимально ефективного залучення природно-рекреаційного потенціалу лісів у господарський обіг, що дасть змогу отримати численні природно-ресурсні, екологічні та соціально-економічні вигоди як для підприємницького середовища в рекреаційній індустрії, так і для держави та територіальних громад.

It is proved that recreational forest management is an effective way of economic development of forest resource potential and an effective form of commercialization of forest ecosystem services, which will ensure an acceptable level of profitability of forestry even if there is an unbalanced breed and age structure of forest stands and insufficient forest cover in many regions of Ukraine. It is established that the accelerated development of the recreational forest management industry will be possible under the condition of a variety of business structures that will carry out the development of recreational infrastructure and ensure the involvement of the natural and recreational potential of forests in the economic turnover. It is proved that under the current institutional environment of forestry management, which was formed as a result of the approval of the state forest management strategy of Ukraine until 2035, the main business structures in the field of recreational forest use are: state and municipal forestry, specialized recreational enterprises, other business structures and their associations, as well as household associations. Studies have shown that the reduction in recent years of the area of logging of the main use and the narrowing of the territorial and resource basis for harvesting highly liquid wood force state and municipal forestry to provide accelerated development of useful properties of forests for recreational purposes, which actually makes it possible to use an effective reserve of capitalization of available assets in use, provided that numerous natural resource, production, technical and environmental restrictions are preserved. It is established that business structures in the field of recreational forest management should use favorable institutional prerequisites (approval of the state forest management strategy until 2035, simplification of the procedure for transferring self-wooded agricultural land to the category of forest lands, institutionalization of the agricultural land market, deregulation of land relations, implementation of EU directives) for the most effective involvement of the natural and recreational potential of forests in economic circulation, which will allow obtaining numerous natural resources, environmental and socio-economic benefits both for the business environment in the recreational industry, as well as for the state and territorial communities.

Ключові слова: підприємницькі структури, рекреаційне лісокористування, інституціональні передумови, корисні властивості лісів, лісові господарства, публічні бюджети.

Key words: business structures, recreational forest management, institutional prerequisites, useful properties of forests, forestry, public budgets.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Лісові біогеоценози лісозабезпечених та малолісних регіонів України відзначаються високим рівнем корисних властивостей, які можуть бути використані для розвитку рекреаційного лісокористування. Введення додаткових потужностей у сферу рекреаційного лісокористування сьогодні є актуальним як ніколи, оскільки руйнація населених пунктів внаслідок воєнних дій вимагає формування сприят-

ливого середовища для реабілітації постраждалих. У той же час нарощення потужностей рекреаційного лісокористування напряму пов'язано з активністю державних та комунальних лісових господарств, спеціалізованих рекреаційних підприємств, сектору домашніх господарств та органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування стали активними гравцями на ринку рекреаційних послуг, оскільки отримали у користування значні площі самозаліснених сільськогосподарських угідь, які виступають територіальним базисом для розбудови об'єктів інфраструкту-

ри рекреаційного лісокористування. Водночас ефективно використання природно-рекреаційного потенціалу лісів може бути забезпеченим за умови активізації підприємницької діяльності у сфері рекреаційного лісокористування. З огляду на це, виникає гостра необхідність у формуванні інституціональних передумов становлення підприємницького сектора у сфері рекреаційного лісокористування з урахуванням наявних екологічних обмежень, які зумовлені розбалансованістю породно-вікової структури лісового фонду в окремих регіонах України. Ряд обмежень також існує у зв'язку з тим, що левова частка лісоресурсних активів перебуває у державній власності, що не дозволяє в даній царині використовувати весь спектр ринкових форм товарно-грошових відносин, а це у підсумку впливає на ділову активність суб'єктів рекреаційної діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Урізноманітненню організаційно-правових форм підприємницької діяльності у рекреаційній сфері присвячені праці багатьох вітчизняних вчених. У наукових розробках Н. Андрєвої, О. Гулич, І. Дишлового, О. Дячук, С. Нездоймінова, І. Січки, С. Харічкова та інших [1; 2; 5; 6; 10; 11] розкривається генезис становлення підприємницької діяльності у рекреаційній сфері, виокремлюються окремі форми підприємницької діяльності у санаторно-курортному та туристично-оздоровчому господарстві, аналізується доцільність використання форм тимчасового користування складовими природно-рекреаційного потенціалу для прискорення процесів комерціалізації природно-ресурсних активів, які відзначаються високим рівнем рекреаційної цінності.

Наголос робиться на здатності підприємницьких структур забезпечувати максимально результативне використання складових природно-рекреаційного потенціалу при дотриманні вимог забезпечення екологічно безпечного природокористування. На думку О. Дячук, суб'єктами рекреаційного підприємництва виступають спеціалізовані рекреаційні (санаторно-курортні та туристично-оздоровчі) підприємства, особисті селянські господарства (суб'єкти сільського та зеленого туризму) та підприємства, які мають диверсифіковану структуру видів господарської діяльності, одним з яких виступає рекреація [5; 6]. Стосовно сфери рекреаційного лісокористування, то тут сформувалися специфічні умови для функціо-

нування різноманітних форм підприємницької діяльності. Такі специфічні умови пов'язані з тим, що державні та комунальні лісові господарства, маючи у постійному користуванні лісові землі, що виступають основним ареалом концентрації лісоресурсних благ, володіють конкурентними перевагами над іншими підприємницькими структурами. Водночас за умови розроблення інституціонального підґрунтя тимчасового користування лісоресурсними активами, які відзначаються високим рівнем рекреаційної цінності, уможливиться участь в процесах рекреаційного лісокористування спеціалізованих рекреаційних підприємств та інших суб'єктів приватного бізнесу, а також домашніх господарств.

Ще на початку 2000-х років у науковій літературі було визначено сутнісні ознаки та фундаментальні засади становлення підприємницької діяльності у рекреаційній сфері. Зокрема, було обґрунтовано, що розвиток рекреаційного підприємництва має здійснюватися на основі вільного вибору форм діяльності, встановлення цін згідно із законодавством, вільного розподілу прибутку, залучення на добровільній основі майна і коштів юридичних осіб та громадян [8, с. 21]. Але порівняно з початком 2000 років значно змінилося інституціональне середовище здійснення підприємницької діяльності у рекреаційній сфері. Поглиблення процесів децентралізації влади та інституціональної трансформації у природно-ресурсному секторі створили додаткові умови для залучення у відтворювальний процес великої кількості складових природно-рекреаційного потенціалу. Високим рівнем привабливості відзначається потенціал рекреаційного лісокористування, що вимагає удосконалення теоретико-прикладних підходів до становлення різноманітних форм підприємницької діяльності у названому сегменті рекреаційної діяльності. Більше того, фактор домінування державної форми власності на переважну більшість лісоресурсних та лісогосподарських активів вимагає інституціоналізації форм підприємницької діяльності, які дадуть змогу реалізовувати підприємницькі ініціативи при максимальному дотриманні інтересів територіальних громад та місцевого населення, а також виконанні нормативно-правових вимог щодо забезпечення науково обґрунтованого ведення лісового господарства, особливо на природно-заповідних територіях.

В контексті обґрунтування доцільності урізноманітнення форм підприємницької діяльності у сфері рекреаційного лісокорис-

тування на основі імплементації партнерських відносин між постійними та тимчасовими лісокористувачами заслуговує на увагу підхід О.Дзюбенка, який полягає в тому, що вагомим джерелом інвестиційно-інноваційного забезпечення розвитку лісового господарства є впровадження інститутів публічно-приватного партнерства, що дасть можливість залучити у лісове господарство фінансові ресурси приватних підприємницьких структур. Перевага такого партнерства полягає в тому, що воно зберігає державну форму власності на лісоресурсні та лісогосподарські активи і при цьому залучає приватні інвестиції в розширене відтворення лісоресурсного потенціалу та модернізацію лісогосподарської інфраструктури. Публічно-приватне партнерство виступає також важливою інституціональною передумовою збереження в цілому існуючої моделі управління лісовим господарством та унеможливорює відцентрові рухи щодо руйнації галузі [4]. З огляду на це, можна стверджувати, що публічно-приватне партнерство є прийнятною формою підприємницької діяльності, яка має отримати поширення у сфері рекреаційного лісокористування, оскільки орендні та кластерні різновиди партнерських відносин дають можливість використовувати складові природно-рекреаційного потенціалу лісів, а також об'єкти рекреаційної лісоохоронної інфраструктури, що не йде всупереч фундаментальним засадам управління лісовим господарством як на загальнонаціональному рівні, на рівні регіонів та громад, а також на рівні державних і комунальних лісогосподарських господарств.

Певним рівнем практичної спрямованості відзначається підхід С. Демидюка, який конкретизував форму публічно-приватного партнерства, яка є найбільш прийнятною для запровадження у лісове господарство, зокрема у сферу рекреаційного лісокористування. На його думку, найбільш дієвою формою публічно-приватного партнерства у лісовому господарстві є лісовий кластер — нестатутне та добровільне об'єднання органів місцевої влади, регіональних підрозділів Державного агентства лісових ресурсів України (ДАЛРУ), лісогосподарських господарств та фінансово-кредитних установ з метою реалізації важливих для регіону і лісової сфери проєктів. Лісові кластери є тією формою лісогосподарського підприємництва, яка дасть змогу реформувати систему економічних відносин у галузі і при цьому не порушити фундаментальні принципи лісокористування, які викладені в Лісово-

му кодексі України [3]. У ситуації, коли сформувалися передумови для впровадження додаткових потужностей у сферу рекреаційного лісокористування через можливість користуватися самозалісненими сільськогосподарськими угіддями, які нещодавно передані у комунальну власність, саме об'єднання ресурсів державних лісових господарств, територіальних громад, суб'єктів приватного підприємництва у формі кластерної структури дасть змогу забезпечити баланс між ефективністю освоєння природно-рекреаційного потенціалу та дотриманням вимог екологічної безпеки і задоволенням потреб місцевого населення.

Виходячи з приведеного вище, напрошується висновок про доцільність удосконалення інституціонального середовища функціонування державних та комунальних лісових господарств в частині активізації рекреаційної діяльності, залучення суб'єктів приватного бізнесу до користування лісоресурсними та лісогосподарськими активами у рекреаційних цілях, створення публічно-приватних партнерств задля розширення територіального базису рекреаційного лісокористування за рахунок самозаліснених сільськогосподарських угідь, які у 2021—2022 роках перейшли у комунальну власність у відповідності з дерегуляцією земельних відносин.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування пріоритетів покращення середовища функціонування підприємницьких структур у сфері рекреаційного лісокористування на основі ідентифікації інституціональних передумов, економічних вигод та екологічних обмежень з врахуванням вимог воєнного часу та глобальних природоохоронних і рекреаційних викликів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Функціонування глобальних туристично-рекреаційних ланцюгів засвідчило, що розвиток туристично-оздоровчих, санаторно-курортних закладів та суб'єктів зеленого і сільського туризму відзначається високим рівнем інвестиційної привабливості за умови створення належного інституціонального середовища для залучення приватного капіталу в освоєння природно-рекреаційного потенціалу, розбудову розгалуженої мережі об'єктів інфраструктури рекреаційного господарства, застосування сучасних технологій організації лікування, відпо-

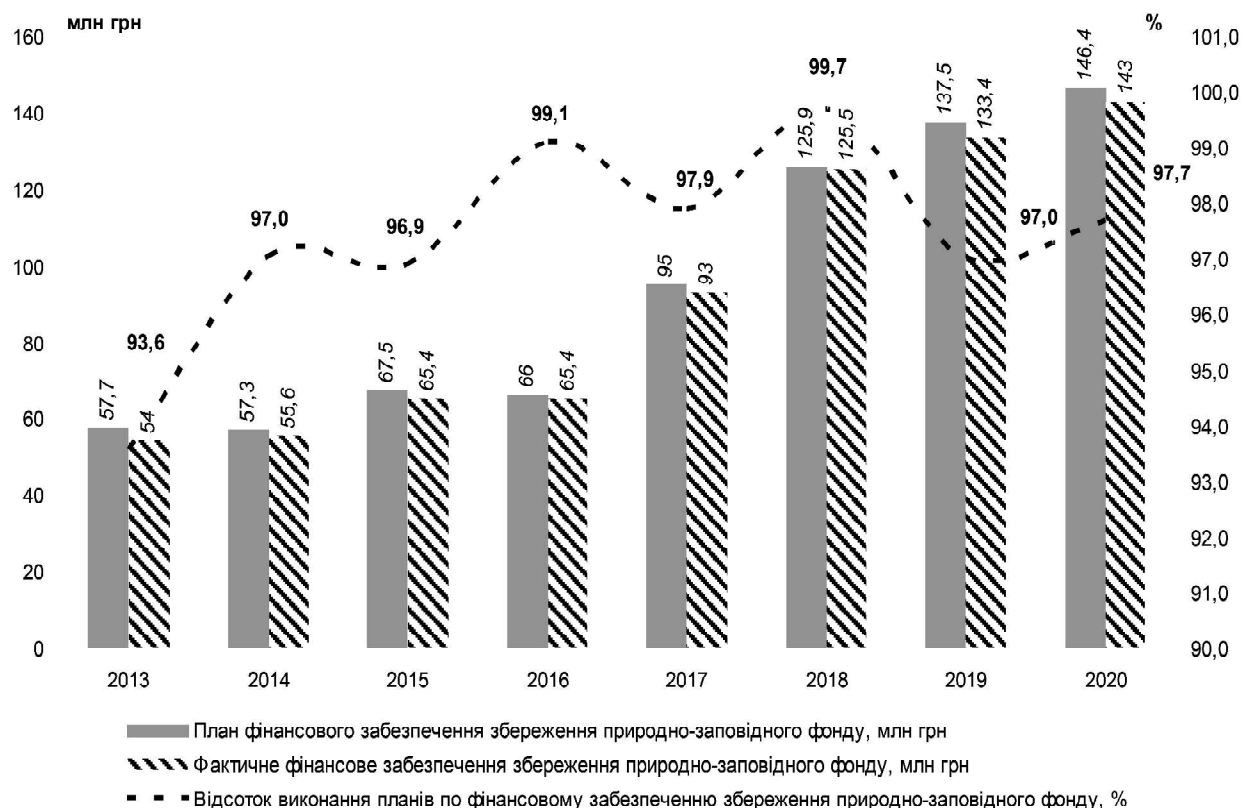

Рис. 1. Планове та фактичне фінансове забезпечення підприємствами ДАЛРУ процесів збереження природно-заповідного фонду у 2013–2020 роках

Джерело: розраховано за даними ДАЛРУ.

чинку та дозвілля. Таке інституціональне середовище сформується за наявності умов повноцінного функціонування різноманітних організаційно-правових форм підприємницької діяльності у рекреаційній індустрії, а також в ланках господарського комплексу, де рекреація виступає важливою складовою диверсифікації виробничо-господарської діяльності. Саме за умови створення відповідних інституціональних передумов для функціонування різноманітних підприємницьких структур рекреаційного профілю буде забезпечено повноцінну роботу національного та регіональних ринків рекреаційних послуг.

Внаслідок анексії значних територій рекреаційної спеціалізації в останні роки відбулося територіальне та структурне переформування підприємницького середовища здійснення рекреаційної діяльності. Водночас спеціалізовані рекреаційні підприємства залишаються центрами тяжіння ділової активності на ринку рекреаційних послуг. Спеціалізовані рекреаційні підприємства представляють собою суб'єкти виробничо-господарської діяльності, які концентрують місця відпочинку та санаторно-курортного ліку-

вання, площі для розміщення туристів та рекреантів, відповідну рекреаційну інфраструктуру. Такими підприємствами є суб'єкти господарювання, які в умовах командно-адміністративної економіки мали відомчу підпорядкованість, а в умовах перехідного періоду та становлення ринкових відносин трансформувалися в госпрозрахункові підприємницькі структури. Також відбулися значні структурні зміни в системі туристичної діяльності, яка концентрувалася на базі потужних виробничих об'єднань. Економічна криза змусила останні продати наявні рекреаційні активи, що сприяло посиленню конкурентного середовища на ринку рекреаційних послуг [5; 6]. В останні два десятиліття підвищилось значення спеціалізованих рекреаційних підприємств в соціально-економічному піднесенні окремих регіонів, як правило, регіонів, що відзначаються значним природно-рекреаційним потенціалом та невисоким рівнем розвитку промислової індустрії. Цьому сприяли структурні зрушення в регіональних господарських комплексах, які змусили місцеву владу та регіональні бізнес-еліти активніше використовувати наявний природно-рекреаційний потенціал. Поряд зі спеціалізованими

рекреаційними підприємствами почав інтенсивно розвиватися сектор малих підприємницьких структур рекреаційного профілю, діяльність котрих спрямовувалася на задоволення потреб певного сегменту споживачів і їх діяльність носила, як правило, сезонний характер.

Досвід функціонування рекреаційної індустрії за останні два десятиліття показує, що домінуюче положення на ринку рекреаційних послуг займають суб'єкти рекреаційного підприємництва, які мають необхідну матеріально-технічну базу та інфраструктурне забезпечення для виробництва високоякісного рекреаційного продукту, тобто спеціалізовані рекреаційні підприємства. Саме такі підприємства мають виступати інноваційним ядром при створенні мережових рекреаційних структур. Суб'єкти зеленого та сільського туризму виконують більш звужений спектр рекреаційних послуг та, як правило, туристично-оздоровчого спрямування. Але завдяки доступності рекреаційних послуг за ціновими параметрами та прийнятному рівню їх якості ці види рекреаційного підприємництва в останні роки набули значного поширення [5; 6]. Але поглиблення децентралізаційних процесів та інституціональні трансформації у природно-ресурсному секторі створили умови для результативного входження на ринок рекреаційних послуг державних та комунальних лісових господарств, які мають у постійному користуванні значні площі лісових земель, котрі виступають ареалом концентрації різноманітних складових природно-рекреаційного потенціалу. Враховуючи тренд скорочення в останні роки у значній кількості лісових господарств площі рубок головного користування та звуження територіального та ресурсного базису заготівлі високоліквідної деревини, освоєння названими суб'єктами підприємницької діяльності корисних властивостей лісів у рекреаційних цілях фактично дає можливість використати дієвий резерв капіталізації наявних у користуванні активів навіть за умови наявності численних природно-ресурсних, виробничо-технічних та екологічних обмежень.

Колосальні резерви для активізації рекреаційного лісокористування є у секторі державних лісових господарств, в користуванні котрих перебувають значні площі природно-заповідного фонду, де введено численні обмеження для здійснення виробничо-господарської діяльності. Водночас лісові землі природно-заповідного фонду мають великий потенціал для продукування екосистемних послуг, що ство-

рює сприятливі передумови для здійснення процесів рекреаційного лісокористування. Тим більше, що великі суми фінансового забезпечення збереження природно-заповідного фонду у 2013—2020 роках вже забезпечили критично необхідний рівень природооблаштування цих територій, а це сприятливий полігон для ефективного використання лісів у рекреаційних цілях. У 2013—2017 роках обсяг фактичного фінансування процесів збереження природно-заповідного фонду коливався в інтервалі 54—93 млн грн, а у 2018—2020 роках — в інтервалі 125,5—143 млн грн (рис. 1).

Прикметною рисою фінансового забезпечення збереження природно-заповідного фонду в системі ДАЛРУ у 2013—2020 роках є те, що план фінансування за аналізований період жодного року не було виконано. Хоча рівень виконання планів фінансового забезпечення збереження природно-заповідного фонду є дуже високим (93,6—99,7%). Це пов'язано з низьким рівнем мотивації постійних лісокористувачів фінансувати завідомо збиткові проекти, оскільки на природно-заповідних територіях надмірно обмеженим є перелік видів виробничо-господарської діяльності, які можна здійснювати відповідно до законодавства. В таких умовах якраз активізація рекреаційного лісокористування дасть змогу в межах законодавчого поля використовувати екосистемні послуги лісів для організації відпочинку та дозвілля місцевих жителів та туристів.

Враховуючи високий рівень доступності лісових господарств до значних природно-рекреаційних ресурсів, а також їх господарську самодостатність та прийнятний рівень фінансової стійкості, вони мають реальні можливості для того, щоб стати інноваційним ядром мережових підприємницьких об'єднань рекреаційного профілю, що для сільських лісозабезпечених територій матиме важливе комплексотворююче значення. Також посилиться роль лісових господарств в процесах поживавлення ділової активності. В орбіту діяльності таких мережових структур зможуть потрапити і суб'єкти малого підприємництва, зокрема суб'єкти роздрібної торгівлі, будівельні організації, суб'єкти деревообробного бізнесу, що забезпечить реальні зрушення в структурі сільської економіки на користь несільськогосподарських видів діяльності, що у підсумку збалансує процеси ресурсокористування на цих територіях і зміцнить природні ландшафти.

Такого роду мережеві формування рекреаційно-лісівничого спрямування будуть най-

Рис. 2. Інституціональні передумови та вигоди становлення підприємницької діяльності у рекреаційному лісокористуванні

Джерело: побудовано авторами.

більш ефективними на основі кластерної організації, тобто нестатутного об'єднання учасників рекреаційно-продуктового ланцюга: державних чи комунальних лісових господарств, органів місцевого самоврядування, консалтингових та інжинірингових фірм, сільськогосподарських підприємств, кооперативних сільськогосподарських утворень та особистих селянських господарств, підприємств роздрібної торгівлі та будівельної індустрії, медичних закладів, фінансово-кредитних установ.

Кластерні утворення як форма публічно-приватного партнерства забезпечуватимуть баланс державних, територіальних та корпоративних інтересів, а також інтересів сектору домашніх господарств. Доцільність інституціоналізації угод публічно-приватного партнерства у формі кластерних утворень (кластер — форма публічно-приватного партнерства, яка базується на нестатутній взаємодії влади, інститутів громадянського суспільства та бізнесу) пов'язується з тим, що саме таке поєднання ресурсів публічного та корпоративного сектора забезпечить прискорені темпи для соціально-економічного піднесення сільських територій, особ-

ливо сільських територій лісозабезпечених регіонів, де ефективність використання природно-рекреаційного потенціалу лісів — одна з детермінант структурних зрушень у місцевому господарському комплексі. Залучення до орбіти діяльності кластерного утворення рекреаційно-лісівничого спрямування суб'єктів місцевого бізнесу — це необхідна умова диверсифікації сільської економіки, що у підсумку забезпечить поступовий відхід від надання абсолютного пріоритету розвитку агропромислового виробництва як основної системоутворюючої ланки господарського комплексу і створить умови для переходу на розвиток, зорієнтований на раціональне використання місцевого ресурсно-виробничого, в тому числі природно-ресурсного потенціалу, зокрема природно-рекреаційного потенціалу лісів.

З огляду на це, варто розглядати кластерні утворення рекреаційно-лісівничого профілю потенційними каталізаторами становлення рекреаційної індустрії в лісозабезпечених регіонах, зокрема індустрії зеленого (сільського) туризму на сільських депресивних територіях, особливо там, де має місце значна концентрація природно-рекреаційного потенціалу. Біль-

ше того, домашні господарства як основні суб'єкти зеленого (сільського) туризму матимуть змогу отримати усі переваги участі у кластерному утворенні: гарантії місцевої влади, консультативні послуги рекламних та інжинірингових агентств, послуги фінансово-кредитних установ-учасників кластерного утворення [5].

Таким чином сектор домашніх господарств буде поступово залучатися в орбіту відтворення рекреаційного продукту, який буде формуватися в межах функціонування кластерного утворення рекреаційно-лісівничого спрямування. Створення такого роду кластерних формувань прискорить процеси розбудови інфраструктури рекреаційного лісокористування і збільшить кількість відвідувачів природооблаштованих лісових масивів, що дасть змогу досягти деякі з очікуваних результатів реалізації Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, якими є збільшення кількості туристів, що скористалися об'єктами лісової рекреаційної інфраструктури, до 10 млн осіб на рік, а також запровадження відкритої електронної інформаційної системи у галузі лісового господарства. Більше того, згідно операційного плану реалізації у 2022—2024 роках Державної стратегії управління лісами України до 2035 року планується під патронатом Міндовкілля, Мінцифри, ДААРУ та Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ) забезпечити проєктування та маркування мережі туристичних маршрутів у межах лісового фонду України, розроблення мобільного додатка "Туризм в лісі" електронної інформаційної системи у сфері лісового господарства [9]. Означені пріоритети реалізації Державної стратегії управління лісами України до 2035 року в частині активізації ділової активності щодо результативнішого використання природно-рекреаційного потенціалу лісових біогеоценозів найбільш ефективно можуть виконуватися саме в умовах функціонування кластерного утворення рекреаційно-лісівничого профілю, яке на мезорівні забезпечить дієву взаємодію між регіональними підрозділами зазначених міністерств і відомств, а також створюватиме належну комунікацію між ними, з однієї сторони, та суб'єктами рекреаційно-лісівничої діяльності, — з іншої. Якраз в межах такого кластерного утворення сформуються організаційні умови для координації процесів проєктування та інформатизації всіх фаз створення рекреаційного продукту на основі освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісів.

В цілому на сьогодні сформувалися сприятливі інституціональні передумови для становлення підприємницької діяльності у рекреаційному лісокористуванні (рис. 2). Ці передумови зумовлені, в першу чергу, схваленням Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, де розвиток рекреаційного лісокористування розглядається як один з пріоритетів стратегування управління лісами з ідентифікацією конкретних заходів ефективнішого використання природно-рекреаційного потенціалу лісових біогеоценозів. Також в названому документі інституціоналізуються угоди публічно-приватного партнерства щодо користування лісоресурсними та лісогосподарськими активами, що фактично створює інституціональне підґрунтя для імплементації різноманітних форм таких угод у практику рекреаційного лісокористування. Це дасть можливість не втрачати контролю за названими активами і при цьому залучати кошти суб'єктів приватного підприємництва у природооблаштовувальні проєкти, які стосуються залучення рекреаційного потенціалу лісів у відтворювальний процес. Схвалення названого документу є своєчасним у зв'язку з тим, що відбулась бюджетно-фіскальна децентралізація, яка підвищила зацікавленість місцевого самоврядування у найефективнішому використанні наявного природно-ресурсного потенціалу і саме угоди публічно-приватного партнерства створюють додаткові канали залучення природних благ у систему товарно-грошових відносин.

Схвалення Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів" № 2321-IX від 20.06.2022 р. [7] створило умови для спрощення процедури переведення у категорію лісових земель самозаліснених сільськогосподарських угідь та неугідь. Це також є інституціональною передумовою становлення підприємницької діяльності у рекреаційному лісокористуванні, оскільки де-факто залісненні землі можуть за короткий період трансформуватися у лісові землі і відповідно на них вже поширюватимуться вимоги вітчизняного законодавства стосовно здійснення обов'язкового переліку лісогосподарських заходів, зокрема проведення рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства. Водночас тривалий період до стиглості лісових насаджень вимагає від власників цих земель забезпечити максимальне залучення всіх складових лісоресурсного потенціалу у господарський обіг, зокрема через розбудову рекреаційної інфра-

структури, що дасть можливість використати ці лісові землі для розвитку зеленого і сільського туризму, а також інших видів рекреаційної діяльності. Відсутність можливостей забезпечувати прийнятний рівень капіталізації цих земель за рахунок отримання ліквідної деревини буде спонукати власників робити ставку на використання корисних властивостей лісів, зокрема флористичних та фауністичних ресурсів, а також несировинних корисностей та побічного лісокористування і заготівлі другорядних лісових матеріалів.

Інституціональною передумовою розвитку підприємництва у рекреаційному лісокористуванні виступає також інституціоналізація ринку земель сільськогосподарського призначення, оскільки створюється можливість викупу малопродуктивних сільськогосподарських земель та неугідь, які, по великому рахунку, є більш сприятливим полігоном для ведення лісового господарства, а не сільськогосподарського виробництва. За умов належного консультативного забезпечення процесу перерозподілу малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь стане можливим розширення територіального базису рекреаційного лісокористування вже у короткостроковій та середньостроковій перспективі. На викуп цих земель варто було б спрямувати частину коштів Фонду розвитку лісового господарства, щоб формувати територіальну основу лісорозведення, що дасть можливість підвищити рівень лісистості території країни та окремих регіонів. Враховуючи те, що часовий лаг між посадкою та стиглістю лісових насаджень є тривалим, а лісове господарство має давати прийнятний рівень капіталізації, необхідно проєктувати вже у короткостроковій перспективі розвиток підприємництва, пов'язаного з рекреаційним лісокористуванням.

Каталізатором зростання масштабів рекреаційного лісокористування також варто вважати дерегуляцію земельних відносин, оскільки вона уможливила передачу сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів у комунальну власність територіальних громад. Враховуючи те, що значні площі таких земель є самозалісненими, їх передача у комунальну власність зробить територіальні громади учасниками лісопродуктових ланцюгів. При цьому дуже важливо закласти стимули для того, щоб самозаліснені сільськогосподарські землі трансформувати у лісові землі, одним з пріоритетів котрих має стати розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування. Тому необхідним є

відпрацювання механізму надання фінансових преференцій органам місцевого самоврядування, щоб їх стимулювати розвивати лісогосподарську та лісоохоронну діяльність на самозаліснених сільськогосподарських угіддях, що фактично сприятиме формуванню комунального сектора у сфері лісогосподарювання. Також доцільно стимулювати місцеву владу заліснювати ту частину комунальних малопродуктивних сільськогосподарських земель, які не піддалися самозалісненню. Позитивне вирішення даного завдання дасть змогу знизити рівень розорювання територій та збалансувати структуру земельного фонду країни та територіальних громад.

Україна уклавши Угоду про асоціацію з ЄС зобов'язалася імплементувати комплекс Директив, які регулюють окремі сторони економічних відносин, в тому числі і відносин, які стосуються реалізації проєктів природоохоронного спрямування та управління природно-заповідними територіями. Якраз рекреаційне лісокористування у зв'язку з тим, що не передбачає вилучення матеріально-речової субстанції природного ресурсу, дозволяє виконати переважну більшість вимог природоохоронних директив ЄС і при цьому забезпечити вагомий позитивний вплив на соціально-економічний розвиток. Тому документальна та реальна імплементація природно-ресурсних та природоохоронних директив ЄС — важлива інституціональна передумова активізації підприємництва у рекреаційному лісокористуванні.

У разі формування регуляторного механізму стимулювання розвитку підприємництва в рекреаційній сфері на основі врахування перерахованих вище інституціональних передумов стане можливим диверсифікувати організаційно-правові форми підприємницької діяльності, щоб забезпечити максимізацію рекреаційних потужностей за рахунок залучення у рекреаційно-продуктовий ланцюг додаткових площ лісових земель та введення нових об'єктів рекреаційної інфраструктури. Основними суб'єктами підприємницької діяльності у сфері рекреаційного лісокористування виступають державні та комунальні лісові господарства, оскільки вони володіють переважною більшістю лісоресурсних та лісогосподарських активів, а також у більшості своїй мають можливості фінансувати за рахунок власних коштів спорудження об'єктів інфраструктури рекреаційного лісокористування. Водночас для забезпечення додаткових можливостей щодо використання природно-рек-

реаційного потенціалу лісів доцільно залучати спеціалізовані рекреаційні підприємства, інші підприємницькі структури, а також їх об'єднання, особливо у випадках, коли необхідною є значна концентрація фінансових ресурсів для спорудження капіталомістких інфраструктурних об'єктів. Більше того, залучення лісовими господарствами до рекреаційно-продуктового ланцюга комунальних самозаліснених земель потребує укладання угод публічно-приватного партнерства з органами місцевого самоврядування та іншими підприємницькими структурами.

Забезпечення належних інституціональних умов для функціонування перерахованих підприємницьких структур у сфері рекреаційного лісокористування дасть змогу отримати численні природно-ресурсні, екологічні та соціально-економічні вигоди. Активізація рекреаційного лісокористування в лісових біогеоценозах сприятиме, в першу чергу, підвищенню рівня комплексності використання лісоресурсного потенціалу, оскільки надання належної якості рекреаційних послуг, що відповідають запитам клієнтів, вимагатиме облаштування лісів таким чином, щоб скористатися корисними властивостями лісів, результатами побічного лісокористування та другорядними лісовими матеріалами. За таких умов відсутність суцільних та вибіркових рубок компенсуватиметься отриманням ефекту від залучення перерахованих складових лісоресурсного потенціалу у відтворювальний процес.

Таким чином розбудова мережі інфраструктурних об'єктів рекреаційного лісокористування сприятиме покращенню господарського освоєння недеревної складової лісоресурсного потенціалу, що зменшуватиме потребу в першочерговому освоєнні найбільш ліквідної деревної біомаси і стимулюватиме постійних та тимчасових лісокористувачів дотримуватись всіх вимог лісового законодавства стосовно здійснення лісогосподарських заходів задля забезпечення необхідних умов повноцінного росту та необхідної повноти цінних лісових насаджень. Тобто лісові землі забезпечуватимуть прибуткове ведення лісового господарства навіть за відсутності рубок головного користування. Такі прецеденти мають отримати подальшу імплементацію у роботу постійних лісокористувачів на більшості територій країни. Це стосується як лісозабезпечених, так і малолісних районів.

Запровадження режимів рекреаційного лісокористування та відповідно зменшення на порядки різних видів рубок дасть змогу зберег-

ти та примножити флористичну та фауністичну складові лісового біорізноманіття, а це створюватиме додаткові шанси для отримання зовнішніх інвестицій в межах реалізації пріоритетів міжнародних лісоохоронних конвенцій. Примноження біорізноманіття — це також перетворення ареалу рекреаційного лісокористування в місце проведення міжнародних та всеукраїнських форумів лісівничого спрямування, що сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості лісових земель.

Більше того, рекреаційне лісокористування — це один з основних пріоритетів залучення до господарського обігу самозаліснених сільськогосподарських угідь, де не спостерігається належна повнота насаджень та збалансована породно-вікова структура лісового фонду. Тому говорити про перспективи забезпечення високого рівня економічної віддачі цих територій за рахунок майбутньої заготівлі деревної біомаси не приходить. Водночас насичення цих територій об'єктами інфраструктури рекреаційного лісокористування дасть змогу отримувати вигоду вже у короткостроковій перспективі. Також заліснення малопродуктивних земель через певний період створить умови для того, щоб вони теж стали ареалом здійснення рекреаційного лісокористування. Максимально можливе охоплення лісових земель об'єктами інфраструктури рекреаційного лісокористування — це вагома детермінанта зниження рівня розорювання земельного фонду окремих територій, а це у підсумку призведе до зміцнення природних ландшафтів і упередження екологічних катастроф, особливо в зонах ризикового землеробства.

Поряд з природно-ресурсними та екологічними розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування забезпечить отримання соціально-економічних вигод. Такі вигоди полягатимуть у тому, що введення додаткових потужностей у рекреаційну індустрію призведе до позитивних зрушень у місцевому господарському комплексі, оскільки введення додаткових інфраструктурних об'єктів вимагатиме виробництва додаткової кількості будівельних дерев'яних конструкцій та збільшить попит на послуги будівельних фірм. Таким чином створяться умови для прискореного розвитку сектору деревообробних виробництв та будівельної індустрії. Сезонне зростання кількості рекреантів сприятиме розширеному відтворенню потенціалу підприємств громадського харчування та роздрібної торгівлі. Отже, розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування для сільських територій, а сільські тери-

торії виступають основним ареалом концентрації природно-рекреаційного потенціалу лісів, має вагоме значення, оскільки забезпечує зростання питомої ваги несільськогосподарських видів діяльності в структурі сільської економіки.

Активізація рекреаційної діяльності постійних лісокористувачів та інших суб'єктів підприємницької діяльності в частині введення додаткових потужностей рекреаційного лісокористування створить умови для зростання рівня прибутковості, а це позитивним чином відобразиться на надходженнях фіскальних платежів до публічних бюджетів. Додаткові потужності у рекреаційному лісокористуванні потребуватимуть додаткової робочої сили, а це нові робочі місця для територій концентрації природно-рекреаційного потенціалу лісів. Більше того, рекреаційне лісокористування — це найменш капіталомісткий спосіб комерціалізації екосистемних послуг лісів, що створює умови для принципово нової моделі ведення лісового господарства у відповідності з передовою іноземною практикою, згідно якої рекреаційна та інші функції лісів використовуються на платній основі і забезпечують створення додаткових вартостей без фізичного вилучення матеріально-речової субстанції лісового ресурсу.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Рекреаційне лісокористування для сільських територій в нинішніх умовах виступає одним з найбільш дієвих факторів використання природно-ресурсних факторів соціально-економічного піднесення. Доцільність масштабнішого залучення природно-рекреаційного потенціалу лісів у господарський обіг визначається тим, що у багатьох регіонах України в останні роки значно звузився потенціал стиглих та перестійних насаджень, що накладає об'єктивні обмеження на здійснення рубок головного користування. Це пов'язано з тим, що рекреаційне лісокористування базується на використанні корисних властивостей лісових біогеоценозів і може здійснюватися у молодих, середньовікових та пристигаючих лісах, чим підвищується рівень комплексності використання лісоресурсного потенціалу та зростає капіталізація лісового господарства. Дослідження показали, що внаслідок схвалення Державної стратегії управління лісами до 2035 року створилися сприятливі інституціональні передумови для урізноманітнення форм підприє-

мницької діяльності у сфері рекреаційного лісокористування, що дасть можливість освоювати природно-рекреаційний потенціал лісів не лише державним та комунальним лісовим господарствам, а й спеціалізованим рекреаційним підприємствам та іншим суб'єктам приватного підприємництва, що підвищує ймовірність залучення додаткових інвестиційних потоків у рекреаційний сегмент лісогосподарювання. Введення додаткових потужностей рекреаційного лісокористування дозволить забезпечити комерціалізацію екосистемних послуг лісів, підвищити надходження до публічних бюджетів та створити додаткові робочі місця на територіях, які виступають ареалами концентрації природно-рекреаційного потенціалу лісових біогеоценозів.

Література:

1. Андреева Н., Нездоймінов С., Дишловий І. Сучасна організація аграрного туризму в Україні як перспективний напрямок розвитку сільських територій. Економіст. 2011. № 7. С. 25—28.
2. Гулич О.І. Концептуальна модель екологічно збалансованого рекреаційного природокористування та ринкові механізми: шляхи інтеграції. Регіональна економіка. 2010. № 3. С. 122—130.
3. Демидюк С.М. Проблемні моменти розвитку підприємницької діяльності у лісовому секторі. Вісник НУВГП. Серія "Економіка". 2011. Вип. 1 (53). С. 37—44.
4. Дзюбенко О.М. Інвестиційно-інноваційне забезпечення розвитку лісового господарства в сучасних умовах. Економіст. 2016. № 5. С. 54—56.
5. Дячук О. Активізація рекреаційної діяльності в зоні осушувальних меліорацій: регіональні пріоритети та інституціональні передумови. Економіст. 2013. № 12. С. 73—75.
6. Дячук О. Регулювання рекреаційного підприємництва в зоні осушувальних меліорацій: перспективні напрями вдосконалення суб'єктно-об'єктних відносин. Економіст. 2014. № 4. С. 39—41.
7. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів" № 2321-ІХ від 20.06.2022 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20#Text>
8. Павлов В.І., Черчик Л.М., Голян В.А. Підприємництво в локальному рекреаційному комплексі: стратегія розвитку (за матеріалами Швацького району Волинської області). Монографія. Луцьк. Надстир'я, 2000. 156 с.

9. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року" від 29 грудня 2021 р. № 1777-р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text>

10. Січка І.І. Туристично-рекреаційний потенціал Закарпаття та проблеми інвестиційного забезпечення регіону. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. 2011. Випуск 2 (34). С. 47—53.

11. Харічков С.К., Дишловий І.М., Нездојминов С.Г. Регіональна парадигма цільової програми розвитку рекреації та туризму. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. № 2. С. 221—230.

References:

1. Andriieva, N. Nezdojminov, S. and Dyshlovij, I. (2011), "Modern organization of agrarian tourism in Ukraine as a promising direction of development of rural areas", *Economist*, vol. 7, pp. 25—28.

2. Hulych, O.I. (2010), "Conceptual model of ecologically balanced recreational nature use and market mechanisms: ways of integration", *Rehional'na ekonomika*, vol. 3, pp. 122—130.

3. Demydiuk, S.M. (2011), "Problematic moments of the development of entrepreneurial activity in the forest sector", *Visnyk NUVHP. Seriiia "Ekonomika"*, vol. 1 (53), pp. 37—44.

4. Dziubenko, O.M. (2016), "Investment and innovation support for the development of forestry in modern conditions", *Economist*, vol. 5, pp. 54—56.

5. Diachuk, O. (2013), "Activation of recreational activities in the zone of drainage reclamation: regional priorities and institutional prerequisites", *Economist*, vol. 12, pp. 73—75.

6. Diachuk, O. (2014), "Regulation of recreational entrepreneurship in the zone of drainage reclamation: promising directions for improving subject-object relations", *Economist*, vol. 4, pp. 39—41.

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the preservation of forests", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20#Text> (Accessed 30 Oct 2022).

8. Pavlov, V.I. Cherchyk, L.M. and Holian, V.A. (2000), *Pidpriemnytstvo v lokal'nomu rekreatsijnomu kompleksii: stratehiia rozvytku (za materialamy Shvats'koho rajonu Volyn's'koi oblasti)* [Entrepreneurship in a local recreation complex: development strategy (based on the materials of the Shvatsky district of the Volyn region)], Nadstyr'ia, Luts'k, Ukraine.

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On the approval of the State Forest Management Strategy of Ukraine until 2035", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text> (Accessed 30 Oct 2022).

10. Sichka, I.I. (2011), "Tourism and recreation potential of Transcarpathia and problems of investment provision of the region", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriiia Ekonomika*, vol. 2 (34), pp. 47—53.

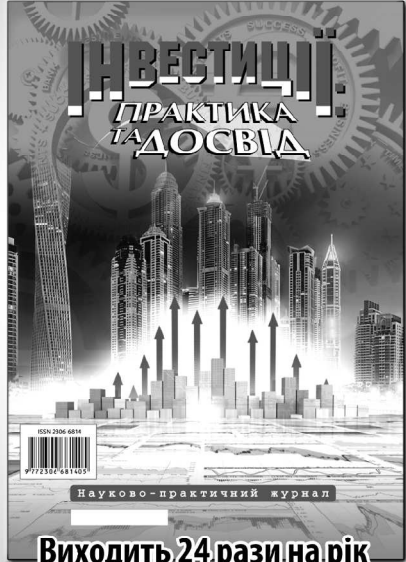
11. Kharichkov, S.K. Dyshlovij, I.M. and Nezdojminov, S.H. (2011), "Regional paradigm of the target program for the development of recreation and tourism", *Marketynh i menedzhment innovatsij*, vol. 2, pp. 221—230.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 631.1 (338.1.)

О. М. Нечипоренко,

д. е. н., заступник директора з наукової роботи,

Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Д. В. Людвенко,

д. е. н., с. н. с. відділу економіки регіонального розвитку та прогнозування,

Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7908-5718>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.24

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ

O. Nechyporenko,

Doctor of Economic Sciences, Deputy Director for Scientific,

National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv

D. Liudvenko,

Doctor of Economic Sciences, Senior Researcher of the Department of Economics of Regional

Development and Forecasting, National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE LIVESTOCK INDUSTRY IN THE CONDITIONS OF THE POST-WAR PERIOD

Україна відіграє важливу роль у задоволенні потреб людства продовольчими продуктами рослинного і тваринного походження. Проте в умовах воєнних дій потенціал сільськогосподарського виробництва, особливо галузі тваринництва, зазнав значних руйнівних змін. Виведені з ладу тваринницькі приміщення, скорочується поголів'я тварин, порушуються технології виробництва, зростає собівартість продукції. На території ведення бойових дій виробництво занепадає як у великих агропідприємствах, так і у фермерських та селянських господарствах. Сучасні обсяги виробництва галузі з урахуванням скорочення населення країни не забезпечує довоєнного рівня споживання практично по всіх видах продукції тваринництва. Нагальною необхідністю стає ефективне державне регулювання розвитку сільського господарства шляхом продуманої інвестиційної політики, пільгового кредитування та оподаткування господарської діяльності. Виникає потреба допомоги тваринникам у впровадженні сучасних інноваційних, енергозберігаючих технологій виробництва, використанні альтернативних та поновлюваних джерел енергії, збереженні навколишнього середовища. Слід зауважити, що тваринництво належить до трудомістких і матеріаломістких галузей, що формує значну кількість робочих місць для працевлаштування сільського населення у повоєнний період. Водночас раціональна державна підтримка закладає підвалини для конкурентоспроможності вітчизняної продукції, підвищення експортного потенціалу галузі й відновлення зовнішніх ринків збуту.

Ukraine plays an important role in meeting the needs of mankind with food products of plant and animal origin. Underwent significant destructive changes in the conditions of hostilities, the potential of agricultural production, especially the livestock industry. The regional distribution of production undergoes significant changes, with the development of market relations in the agrarian sector of the economy. This happens, on the one hand, under the influence of changes in natural and economic conditions for the production of certain types of agricultural products and deepening the specialization of regions, and on the other hand, due to the use of the potential of their self-sufficiency with certain

types of raw materials and food. Livestock facilities are out of order, the number of animals is decreasing; production technologies are being disrupted and the cost of production is increasing. Production declines both in large agricultural enterprises and in farms and peasant farms in the conditions of hostilities. Does not ensure the pre-war level of consumption of almost all types of animal husbandry products; the current production volume of the industry, considering the reduction of the country's population. Preferential lending and taxation of economic activity becomes an urgent necessity: effective state regulation of the development of agriculture through a well-thought-out investment policy. There is a need to help animal breeders in implementing modern innovative, energy-saving production technologies, using alternative and renewable energy sources to preserve the environment. It should be noted that animal husbandry belongs to labor-intensive and material-intensive industries, which creates a significant number of jobs for the employment of the rural population in the post-war period. Rational state support lays the foundations for the competitiveness of domestic products, increasing the industry's export potential and restoring foreign sales markets, at the same time.

Ключові слова: тваринництво, розвиток, виробничий потенціал, ефективність, споживання, продовольча безпека.

Key words: animal husbandry, development, production potential, efficiency, consumption, food security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З розвитком ринкових відносин в аграрній сфері економіки регіональне розміщення виробництва зазнає суттєвих змін. Це відбувається, з одного боку, під впливом змін природних та економічних умов для виробництва тих чи інших видів сільськогосподарської продукції та поглиблення спеціалізації регіонів, а з іншого, за рахунок використання потенціалу їх самозабезпечення окремими видами сировини та продовольства.

Галузь тваринництва займає ключову роль у забезпеченні переробної та харчової промисловості сировиною, а населення високоякісними, калорійними, дієтичними і вітамінізованими харчовими продуктами у значних обсягах за сприятливими цінами. Пріоритетним завданням загальнодержавної стратегії розвитку галузі в повоєнний час стає закладення міцного підґрунтя для забезпечення продовольчої незалежності країни.

Військове вторгнення в Україну засвідчило вразливість інтенсивного виробництва з довгими ланцюгами постачання та їх недосконалістю, що пов'язано з логістикою та віддаленістю виробничих потужностей від логістичних центрів. Подальша деградація та виснаження земель під інтенсивним виробництвом комерційних культур; забруднення ґрунту й водою; зміни клімату, воєнні дії на території країни поставили під сумнів виконання основного завдання галузі — забезпечення населення високоякісними й доступними вітчизняними продуктами тваринного походження.

Виправлення ситуації для досягнення бажаного позитивного результату можливе при переосмисленні та пошуку більш ефективних та раціональних шляхів розвитку сільського господарства та системи агропродовольства. Для цього необхідно урахувати вплив внутрішніх і зовнішніх чинників, передусім комплексу законодавчих, цінових, інвестиційно-фінансових, бюджетно-дотаційних, зовнішньоекономічних заходів на стан розвитку галузі [3; 15]. При цьому пріоритетного значення набуває усунення наслідків російської військової агресії на території нашої держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Пошуком можливих напрямків та шляхів розвитку національного аграрного сектору, зокрема галузі тваринництва, опікується велика когорта вітчизняних науковців, серед яких виділяється Я.М. Гадзало [13], М.І. Башенко [13], В.М. Жук [13], Ю.О. Лупенко [5; 13], М.Й. Малік [6], В.Я. Месель-Веселяк [7; 12], О.М. Нечипоренко [5; 8], В.В. Россоха [8; 11], П.Т. Саблук [12] та багато інших. Кліматична криза, надмірне інтенсивне ведення рослинництва, активні бойові дії в країні погіршують господарський стан тваринницької галузі. Зниження природної родючості ґрунтів, зменшення кількості природних кормових угідь, негативний стан природних екосистем — далеко не повний перелік проблем, що безпосередньо впливають на виробничий потенціал галузі. "Довгим грошам", як одному з неофіційних найменувань

Таблиця 1. Регіони ведення активних бойових дій

№ з-п	Область	Втрати виробництва, %
1	Донецька	80
2	Запорізька	50
3	Луганська	100
4	Миколаївська	30
5	Харківська	30
6	Херсонська	50

Таблиця 2. Регіони, що постраждали від тимчасової окупації

№ з-п	Область	Втрати у тваринницьких галузях виробництва, %
1	Київська	5
2	Сумська	10
3	Чернігівська	10

тваринництва, необхідні великі первинні інвестиції на тривалий період, що нині ускладнюється перебуванням галузі у кризовому стані. Виникає потреба пошуку альтернативних інноваційних напрямів відродження життєво важливої галузі сільського господарства, посилення соціального ефекту для збалансованого розвитку національного аграрного сектору. Особливої актуальності в складній ситуації сьогодення набуває забезпечення населення продовольчими продуктами тваринного походження та працевлаштування населення в умовах воєнного стану.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті обґрунтування проблем і перспектив тваринництва в повоєнний період та пропозицій інвестиційних заходів відтворення виробничого потенціалу галузі внаслідок воєнних дій.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

За період російського вторгнення тваринництво зазнало регресивних змін у виробництві основних видів продукції, які вагомо вплинули на продовольчу безпеку країни. Негативні тенденції розвитку галузі мали такі наслідки:

- зменшення обсягів споживання населенням молока (на 50%) та м'яса (на 57%) [7];
- зниження завантаженості переробних підприємств на понад третину виробничої потужності;
- різке скорочення обсягів внесення органічних добрив, що негативно позначається на родючості ґрунтів;
- посилення соціальної напруги серед сільського населення, яке залишилося без прикладання праці та гарантованого заробітку.

На жаль, такі довоєнні успіхи галузі тваринництва як проведення прогресивної модернізації галузі, заохочувальної інвестиційної політики, забезпечення позитивної динаміки продуктивності праці, нарощення масштабів його інтенсивного виробництва, експорту-імпорту супроводжувалися значними політичними, економічними, соціальними й екологічними втратами в країні (рис. 1). Очевидною стала потреба переосмислення процесів розвитку галузі й пошуку ефективніших й раціональніших шляхів ведення господарської діяльності в тваринництві та визначенні її місця в системі агропродовольства країни.

Безперечно, дії воєнного стану надзвичайно ускладнили функціонування галузі тваринництва. Внаслідок російської агресії зазнали шкоди та значних втрат тваринницькі комплекси, поголів'я тварин, мають місце порушення ланцюгів логістики, блокування ринків збуту тощо. Для подальшого аналізу визначено втрати галузей тваринництва по регіонах ведення воєнних дій та постраждалих від тимчасової російської окупації [2; 10] (табл. 1, 2).

Повоєнна відбудова й подальший розвиток галузей тваринництва може здійснюватися двома шляхами — відновленням великих тваринницьких комплексів і формуванням невеликих фермерських господарств. Для оцінки потреб споживання продукції тваринництва населенням подано розрахунок необхідного поголів'я великої рогатої худоби на м'ясо, корів, свиней, м'ясо свійської птиці всіх видів та яєць для забезпечення раціональної норми їх споживання (табл. 3).

Згідно розрахунку, населення всіх регіонів в 2021 році мало недостатній рівень споживання молока та молочних продуктів (в середньому 201,5 кг на одну особу при нормі 380 кг). Вважаємо, що при збереженні чисельності населення в регіонах, середнього надою (5155 кг на одну корову) та поголів'я основного молочного стада, потреба корів в молочному скотарстві становить від 3050 до 3187,8 тис. голів. Припустимо передбачити, що перспектива України з набуття статусу кандидата в ЄС та припинення воєнних дій вплинуть на нарощення продуктивності корів за рахунок збільшення імпорту високопродуктивних порід ВРХ та підтримки вітчизняної селекції (табл. 4).

Наразі не краща ситуація зі споживанням яловичини і свинини, що становить 7,2 кг (норма 28 кг) та 19,9 кг (норма 28 кг) на одну особу відповідно. Розрахунками визначено, що при потребі за нормами споживання м'яса необхідна кількість реалізованої на забій ВРХ стано-

вить 2711,2 тис. голів, а свиней — 12236,5 тис. голів.

Водночас у 2021 році вищий рівень за індикаторами достатнього споживання спостерігається у виробництві яєць та витримуються норми по м'яса птиці, що становлять 0,91 та 1,04 відповідно, при потребі 229095,7 тис. голів курей для виробництва яєць та 1134090 тис. голів птиці свійської всіх видів для реалізованої на забій [2; 10].

Апріорі, що поголів'я і продуктивність тварин безпосередньо впливають на обсяг виробництва продукції і знаходяться з ним у функціональній залежності. Проте результат сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від спроможності суб'єктів господарювання ефективно й раціонально використовувати всі чинники, що на нього впливають. На сучасному етапі економічних трендів з урахуванням дії кризових явищ слід звернути увагу на:

- дефіцит інвестиційних ресурсів як на зовнішньому, так і внутрішньому рівні;
- високий рівень зносу обладнання та зниження виробничих потужностей підприємств;
- нестабільне забезпечення тварин і птиці кормами;
- недосконалість цінової політики;
- недостатньо розвинений експортний потенціал;
- низьку конкурентоспроможність окремих видів продукції тваринництва;
- неефективність маркетингових заходів щодо нових сегментів ринку;
- інші причини фінансового та організаційно-економічного характеру.

Рис. 1. Ланцюговий вплив негативних змін у виробництві основних видів продукції тваринництва на продовольчу безпеку країни

Таблиця 3. Розрахунок необхідного поголів'я тварин і птиці для забезпечення раціональної норми споживання продуктів тваринницького походження за даними 2021 року, тис. голів

Види продукції	Споживання на одну особу за рік, кг			Поголів'я (кількість)
	Раціональна норма (за МОЗ України)	Фактичне споживання (Держкомстат)	Індикатор достатнього споживання	
Молоко	380	201,5	0,53	3187,8
Яйця	300	272	0,91	223062,2
Яловичина	28	7,2	0,26	2711,2
Свинина	28	19,9	0,66	12236,5
М'ясо птиці	24	25,0	1,04	1134090

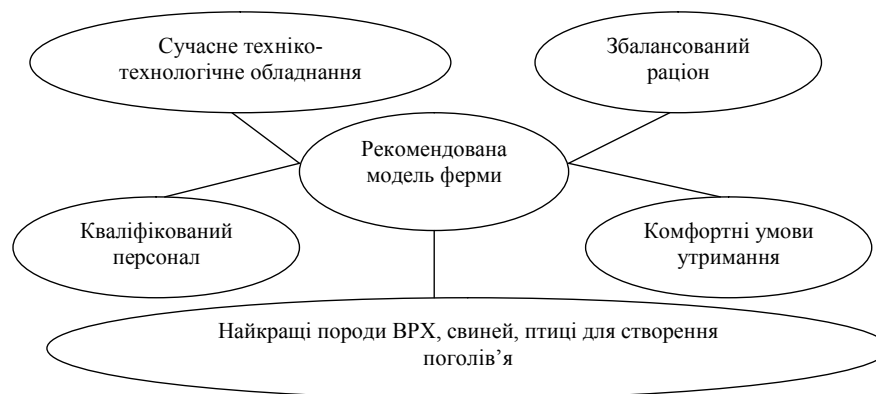

Рис. 2. Рекомендована модель ферми в повоєнний період

Зауважимо, що регіони України значно відрізняються за рівнем технологічного розвитку і характером економічного зростання. Цей факт породжує необхідність диференційованого підходу до регулювання економічного розвитку на базі кожного регіону, що зумовлює формування регіональної політики. Подальший розвиток регіонів значною мірою спричиняє природно-ресурсний потенціал території, демографічна ситуація, територіальна структура виробництва, густота населення, міграційні процеси, інтенсивність бойових дій. Ці чинники впливають як на соціально-економічний розвиток регіонів, так і рівень життя населення.

Одним з основних узагальнюючих індикаторів розвитку регіону є обсяг виробництва та валова додана вартість. Відомо, що за загальноприйнятими макроекономічними показниками частка аграрного виробництва в національній економіці країни досить висока. Від рівня економічного розвитку сільського господарства значною мірою залежить економіка країни в цілому, оскільки саме в цій сфері матеріального виробництва створюється до 13% усієї продукції, до 15% валової доданої вартості, більше 40% зовнішньоторговельного експорту України. Усе це є запорукою національної та світової продовольчої безпеки на вимогу сталого розвитку [12].

Так, наприклад, для підвищення ефективності галузі молочного скотарства є перспектива її модернізації — капітальні вкладення. Вони необхідні для технічного переоснащення ферм, поліпшення умов праці і утримання тварин, підвищення родючості кормових угідь, зміни технологій заготівлі та переробки кормів з метою поліпшення їх якості, селекційного процесу, а іноді й повної зміни худоби на більш продуктивну [1; 9; 14]. Відповідно запропонована модель ферми, яка на думку авторів по-

винна забезпечити вимоги у повоєнний період (рис. 2).

У нинішніх умовах зменшити негативні наслідки дрібнотоварного розвитку галузі скотарства та максимально ефективно використовувати можливості щодо наращення обсягів виробництва молока та м'яса ВРХ здатні лише великі товарні господарства та асоціації сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів із замкненим виробничим циклом від одержання до збуту продукції. Саме ці суб'єкти господарювання є перспективними з позицій виробництва широкого асортименту конкурентоспроможної м'ясо-молочної продукції, яка відповідатиме усім державним стандартам та вимогам ЄС. Ринкові відносини в скотарстві мають формуватися на принципах ощадливості, конкуренції, захисту прав товаровиробників і споживачів.

При подоланні встановлених галузевих проблем будуть досягненні такі бажані результати.

1. Організаційні та структурні зміни: оптимальний розмір ферми; створення еко-системи: екологічно безпечні умови співіснування людини та тварини.
2. Реструктуризація кормової бази: активне використання інновацій, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, збереження водного ресурсу, мінімальний вплив на навколишнє середовище тощо.
3. Поліпшення лукопасовищного кормовиробництва.
4. Розширення площ культурних зрошуваних пасовищ.
5. Перегляд основних правил і норм внесення мінеральних добрив.
6. Зменшення навантаження хімічних препаратів на землю.

Вченими ННЦ "Інститут аграрної економіки" сформована аналітична довідка "Оцінка обсягів інвестицій для відтворення втрат у тва-

Таблиця 4. Розрахунок необхідного поголів'я корів для забезпечення раціональної норми споживання молока за даними 2021 року, тис. голів

РЕГІОН	ФАКТИЧНО						РОЗРАХУНОК					
	Поголів'я корів	Виробництво молока, тис. т	Надій молока від однієї корови, кг	Споживання молока на одну особу за рік, кг				Фонд спожитого молока, тис. т	Фонд спожитого молока за раціональною нормою, тис. т	Виробництво молока за нормою споживання, тис. т	Поголів'я корів	
				Рациональна норма (за МОЗ України)	Фактичне споживання (Держкомстат)	Індикатор достатнього споживання	за фондом споживанням				За виробництвом	
СТЕН												
Дніпропетровська	63,5	246,0	3770	380	200,7	0,53	625,9	1185,1	1238,6	314,3	328,5	
Донецька	26,0	144,2	5394	380	170,7	0,45	696,4	1550,3	1620,3	287,4	300,4	
Запорізька	38,3	180,6	4535	380	175,9	0,46	290,7	628,0	656,4	138,5	144,7	
Кіровоградська	45,6	269,4	5559	380	230,4	0,51	210,1	346,5	362,2	62,3	65,2	
Луганська	18,8	102,1	5304	380	158,8	0,42	335,3	802,4	838,6	151,3	158,1	
Миколаївська	47,4	245,7	5112	380	199,6	0,53	219,6	418,1	437,0	81,8	85,5	
Одеська	85,6	291,4	3312	380	175,9	0,46	415,2	897,0	937,5	270,8	283,1	
Херсонська	43,4	237,5	5459	380	181,5	0,48	183,2	383,6	400,9	70,3	73,4	
Всього	368,6	1716,9	4806	380	186,7	0,49	2976,4	6211	6491,5	1376,7	1438,9	
ЛІСОСТЕН												
Вінницька	115,3	686,1	5892	380	196,8	0,52	299,0	577,3	603,4	98,0	102,4	
Київська	53,5	368,3	6970	380	212,1	0,56	1007,4	1804,9	1886,4	258,9	270,6	
Полтавська	107,5	690,7	6306	380	196,6	0,52	267,8	517,6	541,0	82,1	85,8	
Сумська	67,4	354,6	5217	380	180,5	0,48	188,5	396,8	414,8	76,1	79,5	
Тернопільська	85,6	463,0	5369	380	222,3	0,59	228,1	389,9	407,5	72,6	75,9	
Харківська	72,2	427,5	5783	380	199,1	0,52	521,0	994,4	1039,3	171,9	179,7	
Хмельницька	123,3	653,8	5276	380	210,3	0,55	260,0	469,8	491,0	89,0	93,1	
Черкаська	65,6	435,9	6615	380	222,2	0,58	259,9	444,5	464,6	67,2	70,2	
Чернівецька	47,8	235,8	4778	380	227,1	0,60	202,9	339,5	354,8	71,1	74,3	
Всього	738,2	4315,7	5801	380	207,4	0,55	3234,6	5934,7	6202,8	986,9	1031,5	
ПОЛІССЯ												
Волинська	75,2	338,0	4724	380	227,5	0,60	233,0	389,2	406,8	82,4	86,1	
Житомирська	97,8	487,6	4976	380	206,0	0,54	244,6	451,2	471,6	90,7	94,8	
Закарпатська	86,1	312,5	3474	380	238,2	0,63	297,1	474,0	495,4	136,4	142,6	
Івано-Франківська	74,3	393,3	5166	380	279,0	0,73	378,4	515,4	538,7	99,8	104,3	
Львівська	84,8	425,3	5022	380	222,1	0,58	552,5	945,3	988,0	188,2	196,7	
Рівненська	65,9	283,1	4238	380	192,8	0,51	220,8	435,2	454,8	102,7	107,3	
Чернігівська	82,1	441,5	5534	380	206,5	0,54	199,9	367,9	384,5	66,5	69,5	
Всього	566,2	2681,3	4733	380	224,6	0,59	2126,3	3578,2	3739,8	766,7	801,3	
УКРАЇНА	1673,0	8713,9	5155	380	201,5	0,53	8337,3	15722,9	16433,2	3,050,0	3187,8	

Таблиця 5. Обсяги відновлення виробництва тваринницької продукції у товарній і грошовій формі

Вид продукції	Обсяг недоотриманої продукції, тис. т	%	Продуктивність, жива маса, кг	Коефіцієнт переводу тварин у забійну масу	Продуктивність, забійна маса, кг	Поголів'я, тис. голів	Вартість 1 екотомісія, дол. США	Всього, млн дол. США
Яловичина	36,3	14,6	300	0,59	177	205	2545	522
Свинина	118,9	20,9	120	0,73	88	1351	95	128
Молоко	607,0	8,5	—	—	7000	87	4464*	388
							3400**	296

* на молочних комплексах.

** у фермерських господарствах.

ринницьких галузях та забезпечення населення продуктами харчування тваринного походження до рівня довоєнного періоду" [8], де визначено необхідність збільшення виробництва яловичини на 14,6%, м'яса свиней — на 20,9%, молока — на 8,5% (табл. 5).

Проведені дослідження та економічні розрахунки діяльності сільськогосподарських підприємств України доводять, що підвищення концентрації поголів'я корів сприяє підвищенню показників економічної ефективності виробництва молока, але досягнення високої рентабельності досягається при утримуванні в господарстві понад 500 голів худоби. Саме такі підприємства можуть стати базою для інтенсивного відродження галузі м'ясо-молочного скотарства на основі використання високопродуктивної худоби, будівництва сучасних ферм, застосування енергоощадних технологій, вдосконалення системи мотивації і оплати праці та раціонального використання наявних ресурсів.

Отже, для виробництва, яке забезпечить фактичне споживання продукції тваринництва (яловичина, свинина, молоко) довоєнного періоду потрібно інвестувати:

у виробництво яловичини — 522 млн дол. США для створення 8,2 тис. фермерських господарств по відгодівлі 25 голів великої рогатої худоби;

у виробництво м'яса свиней — 128 млн дол. США для створення 7,5 тис. фермерських господарств по відгодівлі 180 свиней в рік до ваги 120 кг;

у виробництво молока — 388 млн дол. США для створення 155 молочних комплексів на 560 голів з продуктивністю корів 7000 кг/рік, або 296 млн дол. США для створення 8,7 тис. молочних сімейних ферм на 10 корів з продуктивністю 7000 кг/рік [11].

Насамкінець зазначимо, що досить гостро стоїть проблема в посиленні соціального ефек-

ту — працевлаштуванні населення. На нашу думку, ця тенденція буде зберігатися у повоєнний період, особливо у сільській місцевості. Дане питання не є головним в темі нашого дослідження, але в майбутньому потребує більш глибокого аналізу та розкриття. Очевидно держава має формувати поведінку суб'єктів економічної діяльності, передусім роботодавців, на засадах сталого розвитку та умов розбудови у повоєнний час. Державна політика повинна бути зосереджена на ефективності інвестицій у соціальну сферу, а пріоритетом повинна стати оптимізація ринку праці та сфери трудових відносин [4].

ВИСНОВКИ

Наразі немає однастайності між науковцями і аграріями щодо того, як має відбуватися повоєнне відновлення. Для повоєнного відродження та подальшого розвитку потенціалу галузі тваринництва в Україні, на нашу думку, необхідна державна підтримка за такими заходами:

— розробка та впровадження дієвої державної стратегії підтримки тваринництва, створення інвестиційного клімату для зовнішніх і внутрішніх інвесторів та забезпечення продовольчої незалежності країни;

— регулярне надання кредитної підтримки (кредитної субсидії) тваринникам, яка може бути направлена на модернізацію виробництва та впровадження інтенсивних технологій, що позитивно впливатиме на конкурентоспроможність продукції;

— гарантування виробникам галузі справедливих цін на готову продукцію для забезпечення принципу економічної вигоди, задоволення індивідуальних потреб;

— посилення мотивації у досягненні соціального ефекту з метою підвищення економічного інтересу та стимулів для суб'єктів господарської діяльності зайнятих у тваринництві;

— насичення внутрішнього ринку продуктами харчування тваринного походження згідно з нормами споживання на одну особу як вітчизняною, так і якісною імпоротною продукцією, що схилить українських товаровиробників до підвищення рівня її конкурентоспроможності.

Література:

1. Антипенко Н., Ковшова О. Кооператив та сімейні ферми — кращі практики місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування. 2018. № 6. URL: <https://www.slideshare.net/DairyNews/ss-42646356>

2. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. 2020. Державна служби статистики України. 21.07.2017. веб-сайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/Zb_Bsph_2020.pdf

3. Бородіна О. М. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. Повідомлення НАН України. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288>

4. Кочеміровська О. Регулювання зайнятості сільського населення в умовах реформування аграрного сектору України. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/regulyuvannya-zaynyatostisilskogo-naselennya-v-umovakh>

5. Луценко Ю. О., Ходаківська О. В., Нечипоренко О. М., Шпикуляк О. Г. Стан і тенденції розвитку сільського господарства в структурі національної економіки України. Наукові горизонти. 2022. № 6 (Том 25). С. 121—128.

6. Малік М. Й. Хвесик М. А. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та екологобезпечного агропромислового виробництва. Економіка АПК. 2010, № 5. С. 3—11.

7. Мессель-Веселяк В. Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва. Економіка АПК. 2009. № 10. С. 7—15.

8. Нечипоренко О. М., Россоха В. В. Оцінка обсягів інвестицій для відновлення втрат у тваринницьких галузях та забезпечення населення продуктами харчування тваринного походження до рівня довоєнного періоду. Аналітична записка. URL: <http://www.iae.org.ua/prescentre/archnews/otsinka-obsiahiv-investytsij-dlia-vidnovlennia-vtrat-u-tvarynnyts'kykh-haluziakh-ta-zabezpechennia-naselennia-produktamy-kharchuvannia-tvarynnoho-pokhodzhenia-do-rivnia-dovoiennoho-periodu>

9. Постельга С. С., Смоляр В. І. Техніко-технологічне рішення сімейної ферми, адаптованої до вимог ЄС, для відгодівлі молодняка ВРХ на 25 голів. Управління агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації URL: http://www.agrovolyn.gov.ua/sites/default/files/attachments/tehniko-tehnologichne_rishennya_simeynoyi_fermy_na_25_goliv_vrh_na_vidgodivli.pdf

10. Регіони України. 2020. Статистичний збірник. Ч. II / Держ. Ком. Статистика України. Київ: Держаналіформ, 2021. 625 с.

11. Россоха В. В., Петриченко О. А. Прогнозування тенденцій та інвестицій в молочній галузі для забезпечення раціональних норм споживання молока і молокопродуктів населенням. Економіка АПК. 2019. № 12. С. 16—27.

12. Саблук П. Т., Мессель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення). Економіка АПК. 2009. № 12. С. 3-13.

13. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року/[за ред. Академіків НААН Я. М. Гадзала, М. І. Бащенко, В. М. Жука, Ю. О. Лупенка]. Київ: Аграрна наука, 2016. 216 с.

14. Стрижеус А., Ковальчук В. ТОП-10 составляющих проекта молочных ферм от Данон. Agroportal. URL: <http://agroportal.ua/publishing/sobytiya/top10-sostavlyayushchikh-proekta-molochnykh-ferm-ot-danon/>

15. Шор К. Повоєнне відновлення агросектору має стати зеленим. Agroportal. URL: <https://agroportal.ua/blogs/povoyenne-vidnovlennya-agrosektoru-maye-stati-zelenim>

References:

1. Antypenko, N. and Kovshova, O. (2018), "Cooperatives and family farms are an alternative model of milk procurement", *Mistseve samovriadvannia*, vol. 6, [Online] available at: <https://www.slideshare.net/DairyNews/ss-42646356>. (Accessed 14 June 2022)

2. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine", available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/Zb_Bsph_2020.pdf. (Accessed 14 June 2022)

3. Borodina, O. M. (2022), "Agriculture of Ukraine under martial law: lessons for society and politicians", *National Academy of Sciences Ukraine*, [Online] available at: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288> (Accessed 4 September 2022).

4. Kochemyrovs'ka, O. (2013), "Regulation of employment of the rural population in the

conditions of reforming the agrarian sector of Ukraine", [Online] available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/regulyuvannya-zaynyatosti-sil'skogo-naselennya-v-umovakh> (Accessed 4 September 2022).

5. Lutsenko, Yu. O., Khodakivs'ka, O. V., Nechyporenko, O. M. and Shpykuliak, O. H. (2022), "The state and trends of the development of agriculture in the structure of the national economy of Ukraine", *Naukovi horyzonty*, vol. 6, pp. 121—128.

6. Malik, M. J. and Khvesyk, M. A. (2010), "Sustainable development of rural areas on the basis of regional nature management and ecologically safe agro-industrial production", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 3—11.

7. Messel'-Veseliak, V. Ya. (2009), "Directions for ensuring the competitiveness of agricultural production", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 7—15.

8. Nechyporenko, O. M. and Rossokha, V. V. (2022), "Assessment of investment volumes to restore losses in livestock industries and provide the population with food products of animal origin to the level of the pre-war period", [Online] available at: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/otsinka-obsiahiv-investytsij-dlia-vidnovlennia-vtrat-u-tvarynnyts'kykh-haluziakh-ta-zabezpechennia-naselennia-produktamy-kharchuvannia-tvarynnoho-pokhodzhennia-dorivnia-dovoiennoho-periodu>. (Accessed 4 September 2022).

9. Postel'ha, S. S. and Smoliar, V. I. (2021), "Technical-technological solution of a family farm, adapted to EU requirements, for fattening young cattle for 25 heads", [Online] available at: http://www.agrovolyn.gov.ua/sites/default/files/attachments/tehniko-tehnologichne_rishennya_simeynoyi_fermy_na_25_goliv_vrh_na_vidgodivli.pdf (Accessed 14 September 2022).

10. State Statistics Service of Ukraine (2021), *Rehiony Ukrainy. 2020* [Regions of Ukraine. 2020], Derzhanalitform, Kyiv, Ukraine.

11. Rossokha, V. V. and Petrychenko, O. A. (2019), "Forecasting trends and investments in the dairy industry to ensure rational norms of consumption of milk and milk products by the population", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 16—27.

12. Sabluk, P. T., Messel'-Veseliak, V. Ya. and Fedorov, M. M. (2009), "Agrarian reform in Ukraine (gains, problems and ways to solve them", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 3—13.

13. Hadzalo, Ya. M., Baschenko, M. I., Zhuk, V. M. and Lupenko, Yu. O. (2016), *Strategiia rozvytku sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva v Ukraini na period do 2025 roku* [Strategy for the development of agricultural production in Ukraine

for the period until 2025], *Ahrarna nauka*, Kyiv, Ukraine.

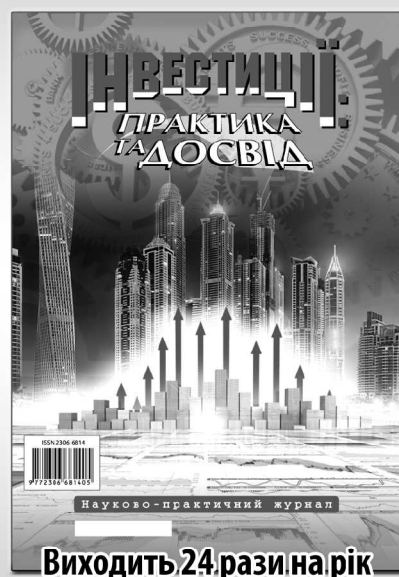
14. Stryzheus, A. and Koval'chuk, V. (2016), "TOP-10 components of the dairy farm project from Danon", *Agroportal*, [Online], available at: <http://agroportal.ua/publishing/sobytiya/top10-sostavlyayushchikh-proekta-molochnykh-fermot-danon/> (Accessed 14 September 2022).

15. Shor, K. (2022), "The post-war recovery of the agricultural sector must become green", *Agroportal*, [Online], available at: <https://agroportal.ua/blogs/povoyenne-vidnovlennya-agrosetoru-maye-stati-zelenim> (Accessed 14 September 2022).

Стаття надійшла до редакції 08.11.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ. ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 338.432:636.082

Ю. В. Самойлик,д. е. н., професор, професор кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,
Полтавський державний аграрний університетORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1335-2331>**А. В. Світлична,**к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва і права,
Полтавський державний аграрний університетORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3674-5787>**О. В. Данильченко,**здобувач ступеня вищої освіти магістр, спеціальності 076 Підприємництво,
торгівля та біржова діяльність, Полтавський державний аграрний університетORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4812-2513>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.33

СТРАТЕГІЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА В УМОВАХ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ ПАРАДИГМИ У СВІТІ

Yu. Samoilik,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics
and International Economic Relations, Poltava State Agrarian University

A. Svitlychna,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Entrepreneurship and Law, Poltava State Agrarian University,

O. Danylchenko,

Master's degree student, specialty 076 Entrepreneurship, Trade and Exchange Activity,
Poltava State Agrarian University

STRATEGIC ALTERNATIVES DEVELOPMENT OF LIVESTOCK INDUSTRY UNDER CONDITIONS OF SOCIO-ECONOMIC PARADIGM CHANGE IN THE WORLD

У статті визначено роль та значення галузі тваринництва для економіки України та світу. Охарактеризовано основні вектори сучасного розвитку галузі, виявлено закономірності та проблеми, що характеризують сучасний стан цієї сфери. Обґрунтовано, що одним із мейнстримів сьогодення є підвищення культури споживання, що дає поштовх розвитку органічного виробництва м'яса та молока, а також продуктів їх переробки, разом з тим, цей тренд впливає на виключення традиційних продуктів тваринництва з раціону харчування і їх повна або часткова заміна рибою або альтернативним молоком та м'ясом. Виявлено тенденції зміни чисельності поголів'я основних сільськогосподарських тварин та птиці, а також обсягів виробництва продукції тваринництва в Україні та світі. Визначено світових лідерів за чисельністю поголів'я корів та їх щільністю. Обґрунтовано напрями формування стратегічних альтернатив розвитку тваринництва в умовах зміни соціально-економічної парадигми, які є характерними для України та інших держав світу.

It has been defined the role and importance of the livestock industry for the economy of Ukraine and the world. It has been substantiated that in different regions of the world relevant production areas dominate in view of mental peculiarities and natural conditions. It has been proven that modern conditions are primarily characterized by the deepening of globalization processes. At the same time, socio-economic paradigm has been changed, which, among other

things, is reflected in the dynamics of the livestock industry development. The main vectors of the modern industry's development have been characterized, patterns and problems characterizing the current state of this sphere have been revealed. It has been substantiated that one of current mainstreams is increasing the consumption's culture, which gives impetus to the meat and milk organic production development, at the same time, this trend affects the exclusion of traditional livestock products from the diet and their complete or partial substitution with fish or alternative milk and meat. Trends in the number of livestock of the main agricultural animals and poultry, as well as the volume of animal husbandry products production in Ukraine and the world, have been revealed. The world leaders in terms of the cow herds number and their density have been determined.

It was substantiated that the numbers of the main agricultural animals and the production volume increase in the world. At the same time, distinct trends (reduction in livestock and production) have been observed in Ukraine, which have been caused primarily by the difficult economic conditions in which the industry is and the lack of an effective development strategy.

Directions for the formation of strategic alternatives for the livestock industry development under the conditions of a socio-economic paradigm change, which are typical for Ukraine and other countries of the world, have been proposed. It has been justified that in view of the global trends emerging in the field of animal husbandry, it is appropriate to develop the following strategic alternatives: the strategy of increasing the production volume of traditional meat and milk types with the simultaneous optimization of costs and the appearance of the production scale effect; the strategy of a closed production cycle (increasing its own feed base, improving the conditions of keeping animals, developing the meat and milk processing industry); strategy for the development of organic animal husbandry (this is possible under the condition of balanced development of organic crop production); strategy for the development of alternative animal husbandry.

Ключові слова: тваринництво, стратегія, стратегічні альтернативи, соціально-економічна парадигма, глобальні тенденції, культура споживання, товари-замінники.

Key words: livestock industry, strategy, strategic alternatives, socio-economic paradigm, global trends, consumer culture, substitute goods.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перманентність зовнішнього середовища та постійна поява нових глобалізаційних трендів зумовлюють трансформацію усіх сфер життєдіяльності, що призводить до змін соціально-економічної парадигми. Одним із мейнстримів сьогодення є підвищення культури споживання, з одного боку, та розвиток харчових технологій, з іншого. В умовах поглиблення соціальної стратифікації суспільства у світовому вимірі та в розрізі країн, вимоги частини населення з високими доходами до харчування невинно зростають, для цієї групи людей все більшого значення набуває здорове харчування, вживання органічної продукції, відмова від цукру, жирів, алкоголю, тютюну. Разом з тим, частина населення з нижчими доходами не в змозі забезпечувати собі якісне харчування в повному обсязі, такі умови зумовлюють збільшення пропозиції товарів-замінників дороговартісних продуктів харчування, зокрема м'ясопродуктів.

Таким чином, зміна продовольчих трендів суттєво впливає на соціально-економічну парадигму, формуються нові концепції та стратегії розвитку як окремих суб'єктів господарювання, так і економічних секторів на національному та глобальному рівнях. Особливої уваги заслуговує галузь тваринництва, яка є досить чут-

ливою до глобалізаційних викликів. Хоча ця продукція і належить до базових у раціоні харчування більшості країн, можна простежити підвищення чутливості та зростання еластичності попиту на м'ясо та м'ясопродукти за ціною, що підкреслює необхідність формування стратегічних альтернатив розвитку тваринництва як важливого сектора економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика стратегічного розвитку галузі тваринництва широко досліджена у працях багатьох науковців, зокрема окремі питання зазначеної проблеми розкриті у працях таких вчених, як Безус Р. М., Крючко Л. С. [1], Бокій О. В. [2], Захаренко М. М. [3], Коваленко О. В., Лисенко Г. П. [4], Левек Р. [5], Олійник Т. І., Косенко А. О. [6], Самойлик Ю. В., Вернигора М. В. [7], Свірідова С. С., Толстова С. А. [8]. У цих дослідженнях розкриваються аспекти формування продовольчої безпеки, виробничих ланцюгів та валової доданої вартості в агропродовольчому секторі та зокрема тваринництві; кооперації дрібних виробників; розвиток потенціалу підприємств та галузі в цілому. Разом з тим, не зважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемам розвитку тваринництва, у сучасних умовах виникають нові тренди, які зу-

Таблиця 1. Кількість поголів'я у всіх категоріях господарств України, 1991–2022 р. (станом на 1 січня 2022 р.)

Сільсько-господарські тварини	1991 р.	2015 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. у % до	
							1991 р.	2015 р.
Велика рогата худоба	24623,4	3884,0	3332,9	3092,0	2874,0	2644,0	10,7	68,1
у тому числі корови	8378,2	2262,7	1919,4	1788,5	1673,0	1544,0	18,4	68,2
Свині	19426,9	7350,7	6025,3	5727,4	5876,2	5608,8	28,9	76,3
Вівці та кози	8418,7	1371,1	1268,6	1204,5	1140,4	1094,3	13,0	79,8
у тому числі вівці	7896,2	785,8	698,5	658,8	621,0	607,1	7,7	77,3
Коні	738,4	316,8	244,0	224,4	202,0	180,8	24,5	57,1
Птиця свійська всіх видів	246104,2	213335,7	211654,4	220485,8	200651,9	202243,1	82,2	94,8

Джерело: узагальнено автором за даними [10].

мовляють зміну соціально-економічної парадигми, що впливає на переосмислення підходів до формування стратегічних альтернатив розвитку галузі і тим самим потребує проведення нових досліджень у цій сфері.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТИ

Метою дослідження є виявлення сучасних тенденцій розвитку галузі тваринництва в Україні і світі та обґрунтування стратегічних альтернатив розвитку цього сектору економіки в умовах змін соціально-економічної парадигми.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Тваринництво має важливе значення для формування продовольчої безпеки країн, є привабливою галуззю економіки та дохідною сферою бізнесу. На етапі здобуття Україною незалежності тваринництво було однією із найзбитковіших галузей. Кризові умови, у яких на той час опинилась ця сфера, були пов'язані із розбалансуванням внутрішньогосподарських зв'язків в агропромисловому комплексі, зміною форм власності та методів організації бізнесу, зменшенням масштабів виробництва. З розвитком ринкових відносин в Україні галузь тваринництва поступово виходила з кризи і показувала позитивні результати. Разом з тим, такі

досягнення можна простежити лише в розрізі окремих підприємств. У цілому по країні і нині спостерігається скорочення поголів'я та обсягів виробництва продукції тваринництва (табл. 1).

Чисельність поголів'я сільськогосподарських тварин усіх видів в господарствах України суттєво зменшилась порівняно із 1991 р., зокре-

ма поголів'я великої рогатої худоби зменшилось у 10 разів, у тому числі корів — у 5,4 рази, поголів'я свиней зменшилось у 3,5 рази, овець і кіз — у 13 разів. Найменш суттєво зменшилось поголів'я птиці — на 17,8 %. Зменшення поголів'я відбувається протягом всього періоду незалежності. Порівнюючи 2022 р. із 2015 р., варто відзначити зменшення поголів'я великої рогатої худоби на 31,9 %, свиней — на 23,7 %, овець і кіз — на 20,2 %, коней — на 42,9 %, птиці — на 5,2 %. Скорочення чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин зумовило зменшення обсягів виробництва м'яса (табл. 2).

Порівняно із 1990 р. обсяги виробництва м'яса сільськогосподарських тварин у категоріях всіх господарств зменшились на 44 % і становили у 2021 р. 2438,3 тис. т, разом з тим, порівняно із 2015 р. обсяги виробництва збільшились на 5 %, що насамперед досягнуто за рахунок розвитку птицевництва, так, порівняно із 2015 р. виробництво м'яса птиці збільшилось на 20,1 % і становило 1373,5 тис. т. Виробництво свинини зменшилось на 5,7 %, а порівняно із 1990 р. це вдвічі менше. Виробництво яловичини і телятини у 2021 р. становило 80,9 % показника 2015 р. Варто відзначити, що м'ясний напрям скотарства розвивається здебільшого як супутній напрям до молочного. Тради-

Таблиця 2. Обсяги виробництва м'яса у всіх категоріях господарств України, 1990–2021 р. (у забійній масі, тис. т.)

Сільсько-господарські тварини	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2015 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. у % до	
								1990 р.	2015 р.
М'ясо сільськогосподарських тварин	4357,8	1662,8	2059,0	2322,6	2492,4	2477,5	2438,3	56,0	105,0
яловичина та телятина	1985,4	754,3	427,7	384,0	369,5	345,4	310,5	15,6	80,9
свинина	1576,3	675,9	631,2	759,7	708,3	697,2	724,0	45,9	95,3
баранина та козятина	45,8	17,2	21,0	13,7	13,9	11,5	12,2	26,6	89,1
м'ясо птиці свійської	708,4	193,2	953,5	1143,7	1381,4	1404,7	1373,5	193,9	120,1
кролятина	30,2	13,9	13,5	13,3	11,6	11,3	10,9	36,1	82,0
конина	11,7	8,3	12,1	8,2	7,7	7,4	7,2	61,5	87,8

Джерело: узагальнено автором за даними [10].

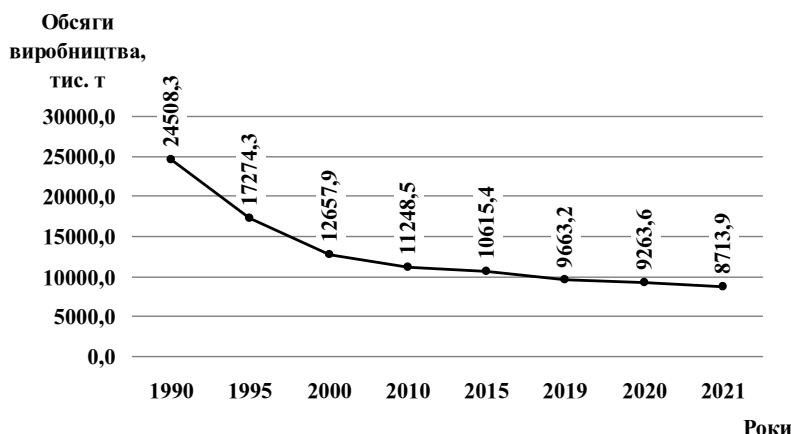

Рис. 1. Динаміка обсягів виробництва молока у категоріях всіх господарств України, 1990–2021 рр., тис. т

Джерело: узагальнено автором за [10].

ційно для українського менталітету більш характерним є споживання свинини та курятини. Щодо молочного напрямку, то обсяги виробництва цього продукту також суттєво зменшуються (рис. 1).

Обсяги виробництва молока у 2021 р. становили 8713,9 тис. тонн, це найнижчий показник за досліджуваний період, у порівнянні із 1990 р. це у 2,8 рази менше, а в порівнянні з 2015 р. — на 17,9 %. Наслідком зменшення обсягів виробництва продукції тваринництва є зменшення споживання цього продукту в розрахунку на одну особу. Споживання продуктів тваринництва є меншим раціональної та мінімальної норми.

Світові тенденції є дещо іншими. Порівняно із 1995 р. обсяги виробництва усіх видів м'яса у світі збільшилось (табл. 3).

Обсяги виробництва м'яса буйвола у світі у 2020 р. становило 4187,2 тис. т, що на 54,4 %

більше, ніж у 1995 р. та на 3,9 % — ніж у 2015 р. Щодо м'яса великої рогатої худоби, то обсяги виробництва у 2020 р. становили 67883,1 тис. т, що на 29,1 % більше, ніж у 1995 р., і на 7 % — ніж у 2015 р. На відміну від України, у більшості країн світу, зокрема в Європі, яловичина є найбільш популярною в раціоні харчування насамперед з огляду на корисність цього продукту, зокрема понижений вміст холестерину порівняно із іншими видами м'яса, наприклад, свининою. Щодо останньої, то це єдиний вид м'яса, обсяги виробництва якого зменшились порівняно із 2015 р. (на 7,9 %) і становили 109835,4 тис. т. Особливістю споживання цього продукту є те, що в мусульманських країнах його майже не споживають у зв'язку з релігійними особливостями. Найбільше у світі виробляється м'яса курей — 119,5 млн т у 2020 р., що у 2,5 рази більше, ніж у 1995 р. та на 15,2 % — ніж у 2015 р. Цей продукт є максимально лег-

Таблиця 3. Обсяги виробництва м'яса та молока у світі, 1990–2021 рр., тис. т.

Види продукції	1995 р.	2010 р.	2015 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. у % до:	
							1995 р.	2015 р.
М'ясо буйвола свіже або охолоджене	2712,3	3901,6	4028,4	4262,1	4124,2	4187,2	154,4	103,9
М'ясо великої рогатої худоби з кісткою свіже або охолоджене	52565,8	62372,2	63434,4	66739,8	67915,6	67883,1	129,1	107,0
М'ясо курей свіже або охолоджене	47546,0	87210,4	103773,8	115628,6	118616,7	119504,6	251,3	115,2
М'ясо качок свіже або охолоджене	2174,4	4078,5	4305,7	4928,6	5013,4	4997,6	229,8	116,1
М'ясо гусей свіже або охолоджене	1464,8	2439,3	2546,5	2793,5	2774,5	2841,9	194,0	111,6
М'ясо козлятина свіже або охолоджене	3247,2	5101,8	5499,4	5905,8	6073,7	6142,1	189,2	111,7
М'ясо свинина з кісткою свіже або охолоджене	83923,2	108783,4	119320,8	120690,0	109635,7	109835,4	130,9	92,1
М'ясо овець свіже або охолоджене	6990,8	8324,7	9057,8	9402,3	9476,5	9885,5	141,4	109,1
Сире коров'яче молоко	462840,8	601287,6	665306,5	700216,4	708264,3	718038,4	155,1	107,9

Джерело: узагальнено автором за [9].

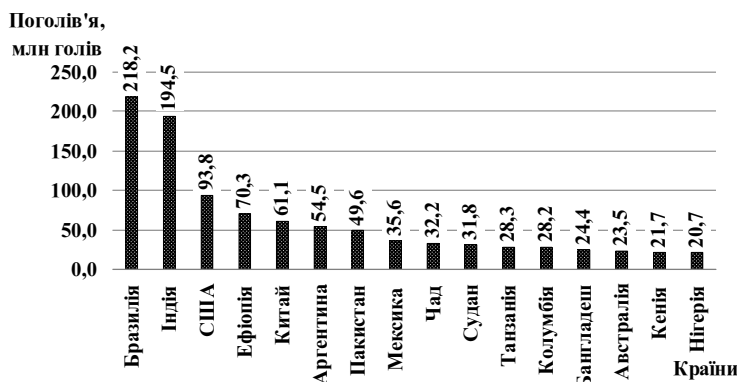

Рис. 2. ТОП-16 країн світу з найбільшим поголів'ям корів, 2020 р., млн голів

Джерело: узагальнено автором за [9].

ким для засвоювання і є популярним у всьому світі. Щодо інших видів м'яса (качок, гусей), а також козлятини, баранини, то обсяги його виробництва у світі постійно збільшуються. Тенденції виробництва молока подібні до м'ясного напрямку. Обсяги виробництва молока коров'ячого у 2020 р. становили 718 млн т, що на 55,1 % більше, ніж у 1995 р., та на 7,9 % — ніж у 2015 р. Найбільше поголів'я сконцентроване в Бразилії — 218,2 млн голів та в Індії — 194,5 млн голів. Ці країни мають значні території, та зокрема площі сільськогосподарських угідь для випасання худоби (рис. 2).

В Індії корови вважаються священними тваринами, їх розводять для молочного напрямку, м'ясо практично не споживають. Також до лідерів світу за чисельністю поголів'я корів належать США, Ефіопія, Китай, Аргентина, Пакистан, Мексика та інші країни, які мають значні площі сільськогосподарських угідь. У США досить популярним є м'ясний напрямок скотарства, тому ця галузь є провідною на рівні із птахівництвом у цій країні.

Якщо проаналізувати щільність поголів'я худоби (кількість голів на один квадратний кілометр сільськогосподарських угідь), то за цим показником лідирують такі країни (які мають найбільше поголів'я корів), як Бангладеш (246,3 голів/км²), Ефіопія (182,7 голів/км²), Пакистан (135,1 голів/км²), Судан (112,4 голів/км²), Індія (108,6 голів/км²). Щільність поголів'я у Бразилії, яка має найбільше поголів'я корів у світі, становить 92,1 голів/км² (рис. 3).

Враховуючи наявність значних площ пасовищ у таких країнах, як Кенія, Танзанія, Чад, Колумбія, Аргентина, Мексика, Нігерія, США, Китай та Австралія та порівняно низьку щільність поголів'я корів, варто вказати на перспективи розвитку потенціалу галузі скотарства в цих країнах.

Таким чином, тваринництво є важливою галуззю аграрного сектору економіки як України, так і більшості країн світу, потенціал якої використовуються не в достатній мірі, що гальмує розвиток продовольчої сфери. Можна визначити низку чинників та світових тенденцій, які є мейнстримами розвитку тваринництва і

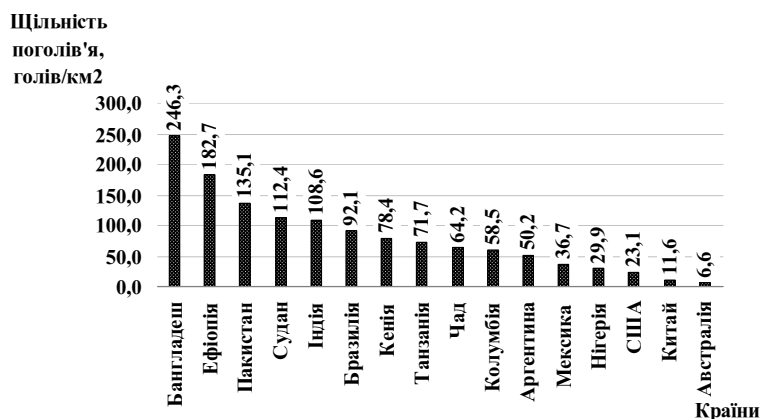

Рис. 3. ТОП-16 країн світу з найвищим показником щільності поголів'я корів, 2020 р., голів/км²

Джерело: узагальнено автором за [9].

визначають напрями формування стратегічних альтернатив в умовах зміни соціально-економічної парадигми:

по-перше, галузь тваринництва для багатьох господарств України все ще залишається збитковою або малоприбутковою порівняно із рослинництвом, що спонукає власників сільськогосподарських тварин скорочувати поголів'я худоби і все активніше переорієнтовуватись на вирощування високоліквідних культур, таких як кукурудза на зерно, пшениця, соняшник, соя;

по-друге, у розрізі галузей тваринництва скоростиглим можна вважати лише птахівництво, оборотність якого складає кілька разів на рік, тому прибутки можна отримувати досить швидко та реінвестувати їх у подальший розвиток, решта ж галузей, зокрема свинарство, а тим паче скотарство, потребують значно більшого періоду часу для завершення виробничого циклу, що певною мірою гальмує розвиток цієї сфери;

по-третє, висока собівартість продукції тваринництва, зокрема такої її складової, як корми (що зумовлено насамперед відсутністю власної кормової бази), не дозволяє отримати значні прибутки та не забезпечує високого рівня конкурентоспроможності національного виробника;

по-четверте, значна частка поголів'я худоби зосереджена в господарствах населення, що не забезпечує ефекту масштабу виробництва, інноваційності та динамічності розвитку, чого можна було б досягти завдяки розвитку кооперації, однак можна простежити лише поодинокі приклади функціонування цього напрямку співпраці між дрібними виробниками;

по-п'яте, низька купівельна спроможність населення формує слабку пропозицію здебільшого лише на базові м'ясні продукти, все більшою стає частка курятини у раціоні харчування населення, що впливає на скорочення інших галузей тваринництва, крім того, слабкий попит на елітні м'ясо- та молокопродукти гальмує розвиток харчових технологій у цій сфері;

по-шосте, глобальні тренди зумовлюють появу значного обсягу товарів-замінників продукції тваринництва — соєве м'ясо та молоко, мигдальне, кокосове молоко, та інші варіації альтернативного м'яса та молока, веганська продукція, що зменшує попит на традиційну тваринницьку продукцію. З одного боку, ці тренди викликані об'єктивними причинами, зокрема розповсюдженням алергічних захворювань, у тому числі на лактозу, яка міститься

в молоці, або білок, який наявний у м'ясі. З іншого боку, такі тенденції виникли під дією маркетингових інструментів, які пропагують веганство, вегетаріанство, сирोїдіння та інші тренди у харчування

по-сьоме, екологічні обмеження у галузі тваринництва відіграють все більш вагомий роль у світі, все більше наукових досліджень присвячуються питанням карбонового сліду, що залишає тваринництво, такі тренди впливають на динаміку чисельності поголів'я у багатьох країнах. Крім того, з'являється все більше організацій, які слідкують за умовами утримання тварин, зокрема гуманним ставленням до них, що також ускладнює певним чином розвиток цієї галузі.

Таким чином, з огляду на світові тренди, які виникають у галузі тваринництва, доцільним є розвиток таких стратегічних альтернатив: стратегія збільшення обсягів виробництва традиційних видів м'яса з одночасною оптимізацією витрат та проявом ефекту масштабу виробництва; стратегія замкнутого циклу виробництва (наращування власної кормової бази, покращення умов утримання тварин, розвиток м'ясо- та молокопереробної галузі); стратегія розвитку органічного тваринництва (це можливо за умови збалансованого розвитку органічного рослинництва); стратегія розвитку альтернативного тваринництва (за умови відсутності грінвошингу та недобросовісного маркетингу, що надмірно пропагує цей напрям бізнесу).

ВИСНОВКИ

Традиційною галуззю сільського господарства є тваринництво, від розвитку якого залежить продовольча безпека майже всіх країн світу. З огляду на ментальні особливості та природні умови у різних регіонах домінують відповідні виробничі напрямки. Однак, у сучасних умовах, які характеризуються насамперед поглибленням глобалізаційних процесів, відбувається зміна соціально-економічної парадигми, що, у тому числі, відображається і на динаміці розвитку галузі тваринництва.

У всьому світі в цілому спостерігається збільшення чисельності поголів'я основних сільськогосподарських тварин та обсягів виробництва продукції цієї галузі. Разом з тим, в Україні простежуються відмінні тенденції (скорочення поголів'я та виробництва), що зумовлені насамперед складними економічними умовами, у яких перебуває галузь, та відсутністю дієвої стратегії розвитку.

Отже, враховуючи мейстрими сучасної соціально-економічної парадигми, для розвитку

галузі тваринництва обґрунтованим є впровадження таких стратегічних альтернатив, як збільшення обсягів виробництва традиційних видів м'яса з одночасною оптимізацією витрат та проявом ефекту масштабу виробництва; замкнутого циклу виробництва; розвитку органічного та альтернативного тваринництва. Для отримання синергійного ефекту в цій галузі в Україні доцільним є поєднання зазначених стратегічних альтернатив за умови ефективного сегментування та розподілу ресурсів.

Література:

1. Безус Р. М., Крючко Л. С. Кооперація та інтеграція в аграрному бізнесі. Агросвіт. 2020. № 6. С. 3—9.

2. Бокій О. В. Стійкість функціонування продовольчої системи. Продовольчі ресурси. 2018. № 11. С. 21—32.

3. Захаренко М. М. Теоретичні засади управління виробничим потенціалом підприємства. Агросвіт. 2018. № 23. С. 59—65.

4. Коваленко О. В., Лисенко Г. П. Втрати продовольства як індикатор збалансованості інноваційних процесів у продовольчому ланцюгу. Економіка АПК. 2020. № 3. С. 72—80.

5. Левек Р. Сільськогосподарські структури, сталість продовольчих систем та регулювання земельних ринків. Економіка АПК. 2020. № 1. С. 18—33.

6. Олійник Т.І., Косенко А.О. Управління виробничим потенціалом підприємства. Ефективна економіка. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=835212>

7. Самойлик Ю. В., Вернигора М. В. Глобальні передумови впровадження екологічних інновацій у процес формування органічних продовольчих ланцюгів. Причорноморські економічні студії. 2020. Вип. 51. С. 63—67.

8. Свірідова С.С., Толстова С.А. Сучасні інструменти стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами. Економіка: реалії часу. Науковий журнал. 2017. № 2 (30). С. 109—116.

9. База статистичних даних FAO. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>

10. Статистичний щорічник "Тваринництво України — 2021". За редакцією О. Прокопенка. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

References:

1. Bezus, R. and Kryuchko, L. (2020), "Cooperation and integration in agrarian business", Agrosvit, vol. 6, pp. 3—9.

2. Boki, O.V. (2018), "Sustainability of the food system", Prodovol'chi resursy, vol. 11, pp. 21—32.

3. Zakharenko, M.M. (2018), "Theoretical principles of management of the production potential of the enterprise", Agroworld, vol. 23, pp. 59—65.

4. Kovalenko, O.V. and Lysenko, G.P. (2020), "Food losses as an indicator of the balance of innovation processes in the food chain", Ekonomika APK, vol. 3, pp. 72—80.

5. Levek, R. (2020), "Agricultural structures, sustainability of food systems and regulation of land markets", Ekonomika APK, vol. 1, pp. 18—33.

6. Oliynyk, T.I. and Kosenko, A.O. (2020), "Management of the production potential of the enterprise", Efficient economy, vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8352> (Accessed 25 Okt 2022).

7. Samoylyk, Yu.V. and Vernigora, M.V. (2020), "Global preconditions for the introduction of ecological innovations in the process of formation of organic food chains", Prychornomorski ekonomichni studii, vol. 51, pp. 63—67.

8. Sviridova, S.S. and Tolstova, S.A. (2017), "Modern tools of strategic management of agricultural enterprises", Ekonomika: realii chasu. Naukovy zhurnal, vol. 2 (30), pp. 109—116.

9. FAO (2022), "Statistical data base", <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL> (Accessed 25 Okt. 2022).

10. Prokopenko, O. (2022), "Statistical yearbook "Livestock of Ukraine — 2021", <https://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 25 Okt. 2022).

Стаття надійшла до редакції 04.11.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.4

С. В. Качула,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2540-862X>

Б. В. Погорелов,

магістр кафедри фінансів, банківської справи та страхування,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8827-9100>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.40

ЛІКВІДНІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА ФІНАНСОВОГО СТАНУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

S. Kachula,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State University of Agriculture and Economics

B. Pohorelov,

Master's student of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Dnipro State Agrarian and Economic University

LIQUIDITY AS A CHARACTERISTIC OF THE FINANCIAL CONDITION OF AN AGRICULTURAL ENTERPRISE

У статті окреслено пошук шляхів удосконалення управління ліквідністю підприємств, та сільськогосподарських в тому числі, з метою підвищення ефективності їх діяльності. У системі фінансового управління сільськогосподарським підприємством в останні роки все більша увага приділяється питанням раціональної організації фінансових потоків, які істотно впливають на кінцеві результати фінансово-господарської діяльності. Така система створюється з метою ефективного використання активів підприємства та джерел їх формування, забезпечення ліквідності та платоспроможності, мінімізації ризиків діяльності та оптимізації витрат на фінансування господарської діяльності. Недостатня ліквідність активів може призвести до неплатоспроможності та банкрутства, а з іншого боку, надлишок ліквідності може викликати зниження рентабельності. Через це сучасна практика вимагає появи дедалі досконаліших процедур проведення аналізу та діагностики ліквідності організації. Аналіз факторів та чинників від яких залежить значення показника ліквідності дозволив зробити висновок, що негативний ефект, який впливає на зниження ліквідності, можна компенсувати за допомогою емісії акцій і додаткового залучення коштів. Покращити перелічені фактори та підвищити ліквідність та платоспроможність підприємства можливо за рахунок злагодженої роботи управлінського персоналу та трудового колективу.

The article outlines the search for ways to improve the liquidity management of enterprises, including agricultural enterprises, with the aim of increasing the efficiency of their activities. In the system of financial management of an agricultural enterprise in recent years, more and more attention is paid to the issues of rational organization of financial flows, which significantly affect the final results of financial and economic activity. Such a system is created for the purpose of more rational use of the company's assets and the sources of their formation, ensuring liquidity and solvency, minimizing activity risks and optimizing the costs of financing economic activity. The problem of liquidity management occupies a special place in the financial management system of any organization. The liquidity of an agricultural enterprise is one of the important indicators of the financial condition, and competent management of it will allow not to lose solvency and avoid bankruptcy. A distinctive feature of a reliable and stable organization is its ability to meet its

obligations on time and in full. At the same time, regardless of the stage of the life cycle in which the organization is located, management is forced to solve the task of determining the optimal level of liquidity, since, on the one hand, insufficient liquidity of assets can lead to insolvency and bankruptcy, and on the other hand, excess liquidity can cause a decrease in profitability. Because of this, modern practice requires the emergence of increasingly sophisticated procedures for analyzing and diagnosing the organization's liquidity. The analysis of factors on which the value of the liquidity indicator depends has allowed to conclude that the negative effect, which affects the decrease in liquidity, can be compensated with the help of the issue of shares and additional raising of funds. It is possible to improve the listed factors and increase the liquidity and solvency of the enterprise due to the coordinated work of the management staff and the labor team. In the conditions of the modern financial crisis and the ever-increasing level of inflation, a financial-debt type of entrepreneurship has developed, which is manifested primarily in the absence of own capital of enterprises and the presence of sources for their formation. The most urgent are the problems of strengthening payment discipline, bringing the enterprise out of the non-payment crisis and stabilizing the level of agricultural production.

Ключові слова: ліквідність, платоспроможність, фінансова стійкість, прибуток, коефіцієнти ліквідності, рентабельність.

Key words: liquidity, solvency, financial stability, profit, liquidity ratios, profitability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Фундаментальними елементами ефективного управління будь-якою організацією є постійне вивчення її фінансового стану, факторів, що на нього впливають, а також прогнозування ймовірних доходів. Завдяки аналізу фінансової документації можна оцінити минулий, поточний стан справ та окреслити перспективи розвитку на майбутнє. Одним із моментів, за яким працівник фінансової служби підприємства зобов'язані весь час стежити, є ліквідність. В ринкових умовах підприємство повинно мати якісний і достатній майновий потенціал, що є однією з найважливіших умов його платоспроможності та конкурентоспроможності. Основним показником цього потенціалу є ліквідність — показник, який комплексно відображає здатність підприємства здійснювати безперервну господарську діяльність та своєчасно розраховуватися за зобов'язаннями перед контрагентами.

Сучасне сільськогосподарське підприємство — це складна система, яка складається з багатьох взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів, а управління цими складовими є специфічним. Діяльність сільськогосподарського підприємства істотно відрізняється від діяльності інших виробничих підприємств. У сільському господарстві значне значення мають специфічні чинники, такі як сезонність, біологічні активи, високі природно-кліматичні ризики, низька рентабельність сільськогосподарського виробництва. Це передбачає особливі вимоги до організації та аналізу ліквідності активів сільськогосподарського підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Показники ліквідності призначені для надання інформації про платоспроможність і фінансову гнучкість підприємства. З одного боку, постійне зростання ліквідності гарантує виживання компанії у кризові періоди, з іншого — це один із основних індикаторів для інвесторів та партнерів. Інвестори не завжди готові співпрацювати з підприємством/організацією, яка перебуває на межі банкрутства. Для кожного керівника важливо знати шляхи покращення платоспроможності та ліквідності підприємства незалежно від того, в якому саме регіоні розташований бізнес. Пошуком шляхів удосконалення управління ліквідністю підприємств в цілому та сільськогосподарських підприємств окремо займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Зокрема, це праці В. Вовка та В. Бугая [1], О. Гудзь О. [2], Добровольської [4; 13], Л. Лахтіонової [7], Л. Ремньова [10], С. Халатур [12; 14] та ін. В своїх працях фахівці досліджують ліквідність підприємств за показниками поточної фінансової ліквідності, показників підвищеної фінансової ліквідності та показників високої фінансової ліквідності. Навіть якщо станеться найгірший варіант і підприємство доведеться ліквідувати, за високої ліквідності це можна зробити найменш болісно. Тема пошуку шляхів збільшення ліквідності досить актуальна і, хоча вона досить широко досліджується, все ще залишається проблематичним питанням щодо дослідження факторів від яких залежить значення показника ліквідності з метою його підвищення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета написання статті полягає в узагальненні факторів впливу на управління ліквідністю підприємства та пошуку шляхів її підвищення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансова стійкість сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від того, як і скільки коштів перебуває в розпорядженні підприємства і в якому напрямку вони інвестовані. Використовуваний капітал поділяється на власний і позиковий та залежить від його розташування.

Власні кошти підприємства пояснюються необхідністю самофінансування і є основою самостійності підприємства. Проте слід зазначити, що фінансування підприємства за рахунок власних коштів не завжди є вигідним, і в основному це проявляється у виробництві продукції сезонного характеру. При цьому іноді на банківських рахунках накопичується велика сума грошей, а в інших випадках знайти кошти неможливо.

Слід також зазначити, що при низькій вартості фінансових ресурсів підприємство може досягти вищого результату, ніж інвестиції, щодо оплати кредитних ресурсів, а залучення позикових коштів може призвести до підвищення рентабельності власних коштів. Водночас, якщо кошти підприємства формуються переважно за рахунок короткострокових зобов'язань, то фінансовий стан підприємства буде нестійким. Тобто використання короткострокових інвестицій потребує постійної оперативної роботи, спрямованої на недопущення довгострокового обороту та контроль за його своєчасним поверненням.

Отже, фінансовий стан підприємства безпосередньо пов'язаний з оптимальним співвідношенням власних і позикових коштів. Правильне формування фінансової стратегії допоможе підвищити ефективність діяльності підприємств.

Таким чином, фінансова стійкість безпосередньо залежить від джерел фінансування підприємства. У зв'язку з цим слід зазначити, що фінансова стійкість підприємств, які є невід'ємною складовою економічної системи, є важливою для досягнення сталого економічного зростання в країні. Це пов'язано з тим, що фінансова стабільність та її досягнення є запорукою ефективності діяльності суб'єктів господарювання та основою їх міцних позицій. У зв'язку з цим фінансова стійкість є однією з

найважливіших економічних проблем у визначенні фінансових можливостей, а найважливішими коефіцієнтом "фінансової стабільності" є ліквідність.

Ефективне управління ліквідністю має особливе значення для сільськогосподарських підприємств, яким характерним є те, що процес виробництва не збігається з процесом праці. Крім того, виробництво сильно залежить від природи. У зв'язку з цим доходи від реалізації мають сезонний характер, а витрати відбуваються протягом року. Як наслідок, однією з найважливіших цілей керівництва сільськогосподарського підприємства є підтримка ліквідності, яка проявляється у наявності відповідних запасів грошових коштів та вмілому їх розпорядженні. Ліквідність є одним із найважливіших факторів, що визначають фінансовий стан компанії, але і прибутковість також важлива, особливо під час кризи, коли ліквідність втрачається. Втрата фінансової ліквідності є найпоширенішою причиною банкрутства та одним із перших симптомів, що загрожують фінансовій стабільності підприємства. Ліквідні кошти підприємства — всі наявні активи, які у стислі терміни можуть бути конвертовані в кошти на оплату боргових зобов'язань. Тобто, до ліквідних засобів відносяться: готівкові фінансові активи; вклади, що зберігаються на рахунках у банку; інвестиційні портфелі (цінні папери); оборотні кошти, які можуть бути реалізовані за короткий термін [3; 5; 7].

На практиці до розрахунку приймаються кілька коефіцієнтів ліквідності підприємства, кожен із яких надає інформації про фінансове становище комерційної організації у конкретний час. Кожному розрахунковому коефіцієнту відповідає той чи інший різновид ліквідності підприємства. Поточна ліквідність є співвідношення поточних активів і поточних боргів початку і поклада край облікового періоду (календарного року). Коефіцієнт поточної ліквідності є індикатором, що вказує на те, чи здатна організація самостійно виплачувати свої поточні борги за допомогою наявних оборотних активів. Якщо коефіцієнт поточної ліквідності буде менше одиниці, це може свідчити про те, що підприємство не стабільне. Нормальним коефіцієнт поточної ліквідності можна вважати, якщо його значення перевищує 1,5. У сільськогосподарських підприємствах у зв'язку з необхідністю підтримувати високий рівень виробничих і товарних запасів оптимальне значення коефіцієнта поточної ліквідності знаходиться на більш високому рівні. Коефіцієнт абсолютної ліквідності відображає

здатність підприємства виплачувати короткострокові борги за допомогою середньо-і високоліквідних активів і показує, коли виробничі запаси та дебіторська заборгованість можуть бути перетворені на готівку. Під коефіцієнтом абсолютної ліквідності розуміється співвідношення всіх фінансових коштів організації (навіть фінансових вливань) до її поточного боргу. Нормою вважається значення коефіцієнта щонайменше двох десятих. Ліквідність — це показник зовнішньої стійкості організації, який є гарантом забезпеченості оборотних активів та відображенням здатності підприємства анулювати короткострокові борги. Коефіцієнти ліквідності дають можливість сформулювати думку, яка частина боргу може бути погашена до дати складання балансу. Нормальні показники коефіцієнта перебувають у проміжку 0,2—0,3.

Призначення загального коефіцієнту ліквідності підприємства — об'єктивно оцінити забезпеченість підприємства оборотними активами. Цей показник допомагає визначити, у яких пропорціях оборотні активи здатні перекрити боргові зобов'язання.

До факторів, що впливають на ліквідність підприємства належать: рівень дебіторської заборгованості; прибуток; структура капіталу підприємства; матеріальні активи (рис. 1).

На показники ліквідності можуть впливати фактори зовнішнього середовища, наприклад, спад усієї галузі по країні, старіння технологій (моральне), банкрутство організацій-боржників та ін. У подібних ситуаціях негативний ефект, що впливає на зниження ліквідності, можна компенсувати за допомогою емісії акцій і додаткового залучення коштів. Покращити перелічені фактори та підвищити ліквідність та платоспроможність підприємства можливо за рахунок злагодженої роботи управлінського персоналу та трудового колективу. Нерідко при цьому доводиться наймати кваліфікованих фахівців із боку (аналітиків, економістів). Такі рішення позитивно відбиваються на роботі підприємства [6; 8; 9].

Підприємства, що характеризуються хорошою рентабельністю на момент втрати ліквід-

Рис. 1. Характеристика факторів, що впливають на ліквідність підприємства

Джерело: узагальнено за даними [5; 6; 7; 9].

ності, можуть легше отримати зовнішні кошти, наприклад банківський кредит. Особливо це важливо в умовах економічної кризи, коли низька рентабельність підприємства може позбавити його можливості отримати необхідні фінансові ресурси, а це в свою чергу тягне за собою ризик банкрутства. З іншого боку, надмірна заборгованість підприємства в умовах кризи, тобто в ситуації, коли попит часто обвалюється, може зробити її більш чутливою до несприятливих змін зовнішнього середовища. Зменшення виручки від реалізації з одночасною необхідністю погашення постійних кредитних зобов'язань може призвести до порушення фінансової ліквідності підприємства. Тим не менш, слід підкреслити, що використання кредитів, особливо інвестиційних, є вигідним для підприємства завдяки ефекту фінансового важеля. Підприємство може швидше розвиватися завдяки інвестиціям, що, у свою чергу, призводить до досягнення кращої конкурентної позиції та більших прибутків у майбутньому.

Щоб ліквідності та платоспроможності підприємства нічого не загрожувало, керівництво має вжити відповідних заходів. При нестійкому стані справ слід приділити увагу організаційній структурі та розвитку менеджменту. Можна створити внутрішню службу аудиту для мінімізації зловживань всередині компанії.

Ліквідність оцінюється за допомогою балансу та розрахунків на його основі коефіцієнтів ліквідності. Це дозволяє вчасно виявити відхилення показників ліквідності у бік мінімальних показників або надто сильного перевищення. У першій ситуації підприємство має протягом кількох місяців привести показники до норми. Аналіз ліквідності варто проводити одночасно з перевіркою прибутковості. Підприємства отримують більше доходу за мінімально можливих показників ліквідності. За такого підходу вдасться вчасно виявити проблеми з ліквідністю та заздалегідь вжити заходів для мінімізації ризиків. Це дасть можливість підприємству плідно вести господарську діяльність та отримувати дохід.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, підбиваючи підсумок всьому вищесказаному, можна зробити висновок, що ліквідність організації є одним з важливих показників фінансового стану і грамотне управління їй дозволить не втратити платоспроможність і уникнути банкрутства.

На сьогоднішній день ліквідність виступає однією з основних характеристик фінансового стану підприємства, при цьому назріла потреба необхідності вдосконалення методики аналізу ліквідності та платоспроможності, та й загалом аналізу фінансового стану. Проблема управління ліквідністю посідає особливе місце у системі фінансового менеджменту будь-якої організації. Ліквідність сільськогосподарського підприємства є одним з важливих показників фінансового стану і грамотне управління нею дозволить не втратити платоспроможність і уникнути банкрутства. Відмінною рисою надійної та сталої організації є її здатність відповісти за своїми зобов'язаннями вчасно та в повному обсязі. При цьому незалежно від стадії життєвого циклу, на якому знаходиться організація, менеджмент змушений вирішувати завдання визначення оптимального рівня ліквідності, оскільки, з одного боку, недостатня ліквідність активів може призвести до неплатоспроможності та банкрутства, а з іншого боку, надлишок ліквідності може викликати зниження рентабельності.

Аналіз факторів від яких залежить значення показника ліквідності дозволив зробити висновки, що негативний ефект, який впливає на зниження ліквідності, можна компенсувати за допомогою емісії акцій і додаткового залучен-

ня коштів. Покращити перелічені фактори та підвищити ліквідність та платоспроможність підприємства можливо за рахунок згаданої роботи управлінського персоналу та трудового колективу. В умовах сучасної фінансової кризи та постійно зростаючого рівня інфляції склався фінансово-борговий тип підприємництва, що проявляється насамперед у відсутності власних капіталів підприємств та наявності джерел їх формування. Найбільш актуальними є проблеми зміцнення платіжної дисципліни, виведення підприємства з кризи неплатежів та стабілізації рівня сільськогосподарського виробництва.

Література:

1. Вовк В., Бугай В. Ліквідність та платоспроможність: економічна суть та експертна оцінка. Галицький економічний вісник. 2011. № 3. С. 169—173.
2. Гудзь О. Є. Діагностика та управління платоспроможністю в аграрних підприємствах. Сталій розвиток економіки. 2011. № 7 (10). С. 323—326.
3. Давиденко Н.М. Ліквідність та платоспроможність як показники ефективності фінансового менеджменту підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2005. № 2. С. 36—40.
4. Добровольська, О. В. Сучасна система організації контролю за дебіторською заборгованістю підприємств. Вісник Запорізького національного університету. 2010. Вип. 1 (5), С. 5—11.
5. Дорошенко А.П. Оцінка ліквідності та платоспроможності в контексті діагностики загального фінансового стану підприємства. Ефективна економіка. 2010. № 3. URL: www.economy.nauka.com.ua
6. Іонін Є. Є. Розв'язання питань методологічного обґрунтування понять "платоспроможність" і "ліквідність". Актуальні проблеми економіки. 2004. № 6. С. 31—36.
7. Лахтіонова Л.А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання: монографія. Київ: КНТЕУ, 2001. 388 с.
8. Качула С.В. Державна фінансова політика соціального розвитку: монографія; Київ: КНТЕУ, 2019. 423 с.
9. Олександренко І.В. Діагностика ліквідності та платоспроможності підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2014. № 6 (156). С. 419—426.
10. Ремньова Л.М. Управління ліквідністю та платоспроможністю підприємства як складова фінансового менеджменту. Актуальні проблеми економіки. 2004. № 2 (32). С. 87—95.

11. Скопова, О. Сучасний стан відтворювального потенціалу аграрних підприємств. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2020. № 4 (86). С. 49—53.

12. Халатур С. М., Бровко Л. І., Моруґа Т. О. Методологія оцінки ліквідності та платоспроможності сільськогосподарських підприємств. Економіка і держава. № 12. 2017. С. 56—60.

13. Katan L., Dobrovolska O., & Espejo J. M. R. (2018). Structural modeling of the financial support for the Ukrainian agrarian sector. Investment management and financial innovations. vol. 15 (3). pp. 199—211. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15\(3\).2018.17](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15(3).2018.17)

14. Khalatur S., Masiuk Y., Kachula S., Brovko L., Karamushka O., Shramko I. (2021). Entrepreneurship development management in the context of economic security, Entrepreneurship and Sustainability Issues. vol. 9 (1). pp. 558—573. [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1\(35\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35)).

References:

1. Vovk, V. and Buhaj, V. (2011), "Liquidity and solvency: economic essence and expert assessment", Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk, vol. 3, pp. 169—173.

2. Hudz', O. Ye. (2011), "Diagnosis and management of solvency in agricultural enterprises", Stalyj rozvytok ekonomiky, vol. 7 (10), pp. 323—326.

3. Davydenko, N.M. (2005), "Liquidity and solvency as indicators of the efficiency of financial management of an enterprise", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 2, pp. 36—40.

4. Dobrovol's'ka, O. V. (2010), "Modern system of organization of control over receivables of enterprises", Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu, vol. 1 (5), pp. 5—11.

5. Doroshenko, A.P. (2010), "Assessment of liquidity and solvency in the context of diagnosing the general financial condition of the enterprise", Efektyvna ekonomika, vol. 3, available at: www.economy.nauka.com.ua (Accessed 07 Nov 2022).

6. Ionin, Ye. Ye. (2004), "Solving issues of methodological substantiation of the concepts "solvency" and "liquidity", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 6, pp. 31—36.

7. Lakhtionova, L.A. (2001), Finansovyy analiz sub'yektiv hospodaryuvannya [Financial analysis of business entities], KNEU, Kyiv, Ukraine.

8. Kachula, S.V. (2019), Derzhavna finansova polityka sotsial'noho rozvytku [State financial policy of social development], KNTEU, Kyiv, Ukraine.

9. Oleksandrenko, I.V. (2014), "Diagnostics of liquidity and solvency of the enterprise", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 6 (156), pp. 419—426.

10. Remn'ova, L.M. (2004), "Management of liquidity and solvency of an enterprise as a component of financial management", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 2 (32), pp. 87—95.

11. Skopova, O. (2020), "The current state of the reproductive potential of agricultural enterprises", Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu, vol. 4 (86), pp. 49—53.

12. Halatur, S.M., Brovko, L.I. and Moruga, T.O. (2017), "Methodology for assessing the liquidity and solvency of agricultural enterprises", Ekonomika ta derzhava, vol. 12, pp. 56—60.

13. Katan, L., Dobrovolska, O., and Espejo, J. M. R. (2018), "Structural modeling of the financial support for the Ukrainian agrarian sector", Investment management and financial innovations, vol. 15(3), pp. 199—211. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15\(3\).2018.17](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15(3).2018.17)

14. Khalatur, S. Masiuk, Y. Kachula, S. Brovko, L. Karamushka, O. and Shramko, I. (2021), "Entrepreneurship development management in the context of economic security", Entrepreneurship and Sustainability Issues, vol. 9 (1), pp. 558—573. [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1\(35\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35))

Стаття надійшла до редакції 09.11.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 657.2.016+657.6+336.226:331.2

Т. О. Меліхова,

д. е. н., професор, академік Академії економічних наук України,

завідувач кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,

Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ ім. Ю.М. Потебні, м. Запоріжжя

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9934-8722>

А. І. Іванина,

магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,

Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ ім. Ю.М. Потебні, м. Запоріжжя

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4146-8884>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.46

УДОСКОНАЛЕННЯ ДОКУМЕНТУВАННЯ ОБЛІКУ ТА АУДИТУ СТАНУ ТА РУХУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ

T. Melikhova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the National Academy of science of Ukraine, Head of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Engineering Institute of Zaporizhzhya National University

A. Ivanyina,

Master's student, Engineering Institute of Zaporizhzhya National University

IMPROVEMENT OF DOCUMENTATION OF ACCOUNTING AND AUDITING OF THE STATE AND MOVEMENT OF FIXED ASSETS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF THE MANAGEMENT SYSTEM

В воєнний час багато власних основних засобів опинилось на окупованих або особливо небезпечних територіях, одночасно підприємство втратило контроль над власними необоротними активами, а багато активів було вивезено окупантами за межі території України. Кожного дня будівлі, обладнання, транспорт, мебель та комп'ютерна техніка підприємств підвергаються небезпеці, оскільки можуть бути пошкоджені цивільні об'єкти ворожою військовою технікою та зброєю.

Метою роботи є удосконалення документування обліку та аудиту стану та руху основних засобів для підвищення ефективності системи управління.

Метою аудиту стану та руху основних засобів є встановлення законності, достовірності і доцільності здійснених операцій із стану та руху основних засобів підприємства і правильності їх відображення в обліку та звітності.

Завдання проведення аудиту стану та руху основних засобів перевірити: стан основних засобів у зв'язку з воєнним станом; ремонти основних засобів; реконструкцію та модернізацію основних засобів; дооцінку основних засобів; уцінку основних засобів; припинення експлуатації основних засобів у воєнний час; припинення нарахування амортизації основних засобів у воєнний час.

Удосконалено документування аудиту стану та руху основних засобів на підприємствах, що на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу аудиторі охопити всі аспекти обліку стану та руху основних засобів на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення його в обліку, вчасно виявити порушення, провести якісний аудит.

Для ведення обліку стану та руху основних засобів непередбачено окремих документів, які полегшували складання звітності. Тому пропонуємо для покращення документування обліку стану основних засобів у зв'язку з воєнним станом використовувати наступні бланки, а саме відомості: стану та руху основних засобів; стану основних за-

собів у зв'язку з воєнним станом; ремонтів основних засобів; реконструкції та модернізації основних засобів; дооцінки та уцінки основних засобів; припинення експлуатації основних засобів у воєнний час; припинення нарахування амортизації основних засобів у воєнний час. Це поліпшить ведення обліку стану та руху основних засобів, дозволить своєчасно виявити та виправити помилки, що забезпечить підвищення ефективності діяльності підприємства.

During the war, many of its own fixed assets ended up in occupied or particularly dangerous territories, at the same time the company lost control over its own non-current assets, and many assets were exported by the occupiers outside the territory of Ukraine. Every day, buildings, equipment, transport, furniture and computer equipment of enterprises are exposed to danger, as civilian objects can be damaged by enemy military equipment and weapons.

The purpose of the work is to improve the documentation of accounting and auditing of the state and movement of fixed assets to increase the efficiency of the management system.

The purpose of the audit of the state and movement of fixed assets is to establish the legality, reliability and expediency of the transactions carried out on the state and movement of the company's fixed assets and the correctness of their reflection in accounting and reporting.

The task of conducting an audit of the condition and movement of fixed assets is to check: the condition of fixed assets in connection with martial law; repairs of fixed assets; reconstruction and modernization of fixed assets; revaluation of fixed assets; depreciation of fixed assets; termination of operation of fixed assets in wartime; termination of depreciation of fixed assets during wartime.

The documentation of the audit of the state and movement of fixed assets at enterprises has been improved, which, unlike the existing ones, includes: a questionnaire, a general audit plan, an audit program, auditor's working documents. The proposed audit methodology will enable the auditor to cover all aspects of accounting for the state and movement of fixed assets at the enterprise, to investigate the correctness, timeliness, and legality of its display in the accounting, to detect violations in a timely manner, and to conduct a quality audit.

There are no separate documents for keeping records of the condition and movement of fixed assets, which facilitated the preparation of reports. Therefore, we suggest to improve the documentation of the state of fixed assets in connection with the state of war, to use the following forms, namely information: state and movement of fixed assets; the condition of fixed assets in connection with martial law; repairs of fixed assets; reconstruction and modernization of fixed assets; revaluations and depreciations of fixed assets; termination of operation of fixed assets in wartime; termination of depreciation of fixed assets during wartime. This will improve keeping records of the condition and movement of fixed assets, will allow timely detection and correction of errors, which will ensure an increase in the efficiency of the enterprise.

Ключові слова: основні засоби, стан, рух, анкета, загальний план, програма перевірки, робочий документ аудитора, документування, облік, аудит, управління.

Key words: fixed assets, condition, movement, questionnaire, general plan, inspection program, auditor's working document, documentation, accounting, audit, management.

ВСТУП

В воєнний час багато власних основних засобів опинилось на окупованих або особливо небезпечних територіях, одночасно підприємство втратило контроль над власними необоротними активами, а багато активів було вивезено окупантами за межі території України. Кожного дня будівлі, обладнання, транспорт, мебелі та комп'ютерна техніка підприємств піддаються небезпеці, оскільки можуть бути пошкоджені цивільні об'єкти ворожою військовою технікою та зброєю.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями обліку та аудиту основних засобів займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Бутинець Ф.Ф., Гончарук Я.А., Гордієнко Н.І., Давидов Г.М., Дерій В.А., Іванова Н.А., Карпенко М.Ю., Кулаковська Л.П., Макаренко А.П., Огійчук М.Ф., Піча Ю.В., Сав-

ченко В.Я., Сахарцева І.І., Усач Б.Ф. та інші. Автори розглядають дане питання зі своєї точки зору та акцентують увагу на різних аспектах проведення аудиту стану та руху основних засобів. Проте саме питання обліку та аудиту стану та руху основних засобів розкрито недостатньо і потребує подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є удосконалення документування обліку та аудиту стану та руху основних засобів для підвищення ефективності системи управління.

Метою аудиту стану та руху основних засобів є встановлення законності, достовірності і доцільності здійснених операцій із стану та руху основних засобів підприємства і правильності їх відображення в обліку та звітності.

Завдання проведення аудиту стану та руху основних засобів перевірити: стан основних засобів у зв'язку з воєнним станом; ремонти ос-

Таблиця 1. Анкета перевірки стану та руху основних засобів

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	Чи була припинена експлуатація основних засобів у зв'язку з воєнним станом?				
2	Чи була припинена нарахування амортизації основних засобів у зв'язку з воєнним станом?				
3	Чи були переміщені основні засоби в безпечне місце у зв'язку з воєнним станом?				
4	Чи залишились основні засоби на окупованій території?				
5	Чи залишились були частково пошкоджені або зруйновані основні засоби у зв'язку з воєнним станом?				
6	Чи була проведена капітальний ремонт основних засобів у зв'язку з воєнним станом?				
7	Чи була проведена поточний ремонт основних засобів у зв'язку з воєнним станом?				
8	Чи була проведена модернізація уцінка основних засобів у зв'язку з воєнним станом?				
9	Чи була проведена дооцінка основних засобів у зв'язку з воєнним станом?				
10	Чи була проведена уцінка основних засобів у зв'язку з воєнним станом?				

новних засобів; реконструкцію та модернізацію основних засобів; дооцінку основних засобів; уцінку основних засобів; припинення експлуатації основних засобів у воєнний час; припинення нарахування амортизації основних засобів у воєнний час.

Анкету перевірки стану та руху основних засобів подано в таблиці 1. У програмі аудиту

стану та руху основних засобів відображені основні процедури для вирішення основних завдань аудиторської перевірки.

Одержавши в процесі попереднього планування дані про підприємство, аудитор приступає до розробки загального плану аудиту стану та руху основних засобів (табл. 2). План аудиту є документом організаційно-методологічного

Таблиця 2. Загальний план проведення аудиту стану та руху основних засобів

Етап аудиторської перевірки	Аудиторські процедури	Аудиторські докази	Період проведення	Виконавці
Підготовчий	Знайомство з бізнесом клієнта, планування аудиту стану та руху основних засобів	Статут підприємства, Звіти попередніх, перевірок, накази.		
Основний	Перевірка стану основних засобів у зв'язку з воєнним станом Перевірка ремонтів основних засобів Перевірка реконструкції та модернізації основних засобів Перевірка дооцінки основних засобів Перевірка уцінки основних засобів Перевірка припинення експлуатації основних засобів у воєнний час Перевірка припинення нарахування амортизації основних засобів у воєнний час	Журнал 4 головна книга, Баланс		
Завершальний	Складання аудиторського звіту і висновку.	Звіт		

характеру та складається з переліку робіт на основних етапах аудиту і строків їх виконання із зазначенням джерел інформації. Аудит стану та руху основних засобів підприємства авторами рекомендується проводити в кілька етапів.

Програму аудиту стану та руху основних засобів наведено в таблиці 3.

Для вирішення поставлених завдань аудиту стану та руху основних засобів пропонуємо робочі документи аудитора (табл. 4—10), які на

Таблиця 3. Програма аудиту стану та руху основних засобів

№	Мета	Перелік аудиторських процедур	Критерії якості	Метод перевірки	Код робочого документа	Період проведення	Виконавець	Примітки
1	Впевнитись у відповідності стану основних засобів у зв'язку з воєнним станом	Перевірка стану основних засобів у зв'язку з воєнним станом	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-1			
2	Впевнитись у наявності ремонтів основних засобів	Перевірка ремонтів основних засобів	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-2			
3	Впевнитись у наявності реконструкції та модернізації основних засобів	Перевірка реконструкції та модернізації основних засобів	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-3			
4	Впевнитись у правильності дооцінки основних засобів	Перевірка дооцінки основних засобів	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-4			
5	Впевнитись у правильності уцінки основних засобів	Перевірка уцінки основних засобів	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-5			
6	Впевнитись у припиненні експлуатації основних засобів у воєнний час	Перевірка припинення експлуатації основних засобів у воєнний час	А, Б, В, Г, Д	Документальний, арифметичний, вибіркового	ОЗ-6			
7	Впевнитись у припиненні нарахування амортизації основних засобів у воєнний час	Перевірка припинення нарахування амортизації основних засобів у воєнний час	А, Б, В, Г, Д	Документальний, арифметичний, вибіркового	ОЗ-7			
Критерії якості аудиторської перевірки: наявність - А; правдивість - Б; права та зобов'язання - В; повнота - Г; вимірювання - Д; оцінку вартості - Е; подання і розкриття - Є.								

Таблиця 4. Перевірка стану основних засобів у зв'язку з воєнним станом — робочий документ аудитора ОЗ-1

Назва ОЗ	За даними підприємства залишкова вартість основних засобів	За даними аудиту			відхилення
		Наявність основних засобів, які знаходяться на окупованій території	Наявність основних засобів, які знаходяться на небезпечній території	Наявність пошкоджених основних засобів	

Таблиця 5. Перевірка ремонтів основних засобів — робочий документ аудитора ОЗ-2

Назва ОЗ	За даними підприємства залишкова вартість основних засобів	За даними аудиту			відхилення
		Капітальний ремонт основних засобів	Поточний ремонт основних засобів	Разом ремонтів	

Таблиця 6. Перевірка реконструкції та модернізації основних засобів — робочий документ аудитора ОЗ-3

Назва ОЗ	За даними підприємства залишкова вартість основних засобів	За даними аудиту			відхилення
		Реконструкція основних засобів	Модернізація основних засобів	Разом	

Таблиця 7. Перевірка дооцінки основних засобів — робочий документ аудитора ОЗ-4

Назва ОЗ	За даними підприємства		За даними аудиту			відхилення
	Дооцінка первісної вартості основних засобів	Дооцінка зносу основних засобів	Дооцінка первісної вартості основних засобів	Дооцінка зносу основних засобів	Дооцінка залишкової вартості	

Таблиця 8. Перевірка уцінки основних засобів — робочий документ аудитора ОЗ-5

Назва ОЗ	За даними підприємства		За даними аудиту			відхилення
	Уцінка первісної вартості основних засобів	Уцінка зносу основних засобів	Уцінка первісної вартості основних засобів	Уцінка зносу основних засобів	Уцінка залишкової вартості	

Таблиця 9. Перевірка припинення експлуатації основних засобів у воєнний час — робочий документ аудитора ОЗ-6

Назва ОЗ	За даними підприємства	За даними аудиту			відхилення
		Первісна вартість основних засобів	Знос основних засобів	Залишкова вартість основних засобів	

Таблиця 10. Перевірка припинення нарахування амортизації основних засобів у воєнний час — робочий документ аудитора ОЗ-7

Назва ОЗ	За даними підприємства	За даними аудиту				Примітки
		Нарахований накопичувальний знос основних засобів	Місяць припинення нарахування амортизації	Щорічна амортизація	Щомісячна амортизація	

думку авторів стануть обґрунтованими доказами якісного проведення аудиту.

Для ведення документування обліку стану та руху основних засобів непередбачено окремих документів, які б полегшували складання звітності. Тому, для покращення ведення обліку стану та руху основних засобів пропонуємо надалі використовувати наступні бланки, а

саме відомості: стану та руху основних засобів; стану основних засобів у зв'язку з воєнним станом; ремонтів основних засобів; реконструкції та модернізації основних засобів; дооцінки та уцінки основних засобів; припинення експлуатації основних засобів у воєнний час; припинення нарахування амортизації основних засобів у воєнний час (таблиці 11—17).

Таблиця 11. Відомість стану основних засобів у зв'язку з воєнним станом

Назва ОЗ	Наявність основних засобів, які знаходяться на окупованій території	Наявність основних засобів, які знаходяться на небезпечній території	Наявність пошкоджених основних засобів

Таблиця 12. Відомість ремонтів основних засобів

Назва ОЗ	Капітальний ремонт основних засобів	Поточний ремонт основних засобів	Разом ремонтів

Таблиця 13. Відомість реконструкції та модернізації основних засобів

Назва ОЗ	Реконструкція основних засобів	Модернізація основних засобів	Разом

Таблиця 14. Відомість дооцінки основних засобів

Назва ОЗ	Дооцінка первісної вартості основних засобів	Дооцінка зносу основних засобів	Разом

Таблиця 15. Відомість уцінки основних засобів

Назва ОЗ	Уцінка первісної вартості основних засобів	Уцінка зносу основних засобів	Разом

Таблиця 16. Відомість припинення експлуатації основних засобів у воєнний час

Назва ОЗ	Первісна вартість основних засобів	Знос основних засобів	Залишкова вартість основних засобів

Таблиця 17. Відомість припинення нарахування амортизації основних засобів у воєнний час

Назва ОЗ	Нарахований накопичувальний знос основних засобів	Місяць припинення нарахування амортизації	Щорічна амортизація	Щомісячна амортизація

ВИСНОВКИ

Удосконалено документування аудиту стану та руху основних засобів на підприємствах, що на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу аудитору охопити всі аспекти обліку стану та руху основних засобів на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення його в обліку, вчасно виявити порушення, провести якісний аудит.

Для ведення обліку стану та руху основних засобів непередбачено окремих документів, які полегшували складання звітності. Тому пропонуємо для покращення документування обліку стану основних засобів у зв'язку з воєнним станом використовувати наступні бланки, а саме відомості: стану та руху основних засобів; стану основних засобів у зв'язку з воєнним станом; ремонтів основних засобів; реконструкції та модернізації основних засобів; дооцінки та уцінки основних засобів; припинення експлуатації основних засобів у воєнний час; припинення нарахування амортизації основних засобів у воєнний час. Це поліпшить ведення обліку стану та руху основних засобів, дозволить своєчасно виявити та виправити помилки, що забезпечить підвищення ефективності діяльності підприємства.

Література:

1. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескос-та Г.М. Аудит: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 184 с.
2. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескос-та Г.М. Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.
3. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. № 3. С. 254—258.
4. Меліхова Т.О., Ніколаєнко Н.С. Розробка програми аудиту виробничих запасів для

підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава, 2017. № 1. С. 51—55.

5. Меліхова Т.О., Манойло Т.В. Проблемні аспекти відображення в обліку ТМЦ та обладнання при віднесенні до капітальних інвестицій відповідно до П(С)БО та МСФЗ. Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія "Економіка". Дніпропетровськ: 2014, Вип. 3. № 10/1. Т. 22. С. 158—164.

6. Макаренко А.П., Меліхова Т.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту звіту про фінансові результати в системі управління економічною безпекою підприємства. Матеріали тез доповідей Міжнар. наук. — прак. конф. "Сучасні проблеми модернізації та структурних трансформацій економіки України і регіонів". 11 листопада 2015 р. Запоріжжя: КПУ, 2015. С. 118—120.

7. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.

8. Меліхова Т.О., Федоров І.О. Внутрішній контроль виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз в системі управління фінансової безпеки підприємства. Агросвіт, 2018. № 2. С. 63—70.

9. Макаренко А.П. Державний фінансовий контроль

/ А.П. Макаренко, І. Я. Максименко, Т.О. Меліхова, О. П. Зоря навч. посібник для внз: [гриф ЗДІА] — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 280 с.

10. Maksymenko I., Melikhova T. Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine. Baltic Journal of Economic Studies, Volume 3 Number 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2017, P. 268—275.

11. Меліхова Т.О., Верьовкіна А.С. Удосконалення методики перевірки грошових коштів у національній валюті. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 1. С. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24

12. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Середенко Т.С. Удосконалення методичних засад аудиту операцій з готівкою та на рахунках у банку для підвищення ефективності управління підприємством. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 5. С. 32—41. (дата звернення: 05.02.2022). DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32
13. Меліхова Т.О., Височина В.В. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава, 2018. № 1. С. 69—75.
14. Меліхова Т. О., Журавель К. О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту товарів для своєчасного виявлення загроз в системі управління економічною безпекою підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 2. С. 56—63. (дата звернення: 05.02.2022). DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.56
15. Меліхова Т. О., Федорова Л. А. Удосконалення методики внутрішнього контролю податку на прибуток для підвищення економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2018. № 12. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6798> (дата звернення: 05.02.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.121
16. Maksymenko I., Melikhova T., Zorya O., Fatiukha N., Chumak O. Fiscal audit development in the system of budget process management. Academy of Accounting and Financial Studies journal, 2018. vol. 22, is. 6, 7 p.
17. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.
18. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Інформаційна база заповнення спрощеної звітності — інструмент управління та фінансової безпеки. Часопис економічних реформ. 2014. № 1. С. 26—32.
19. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Удосконалення облікових реєстрів з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою. Економічний вісник університету. 2014. Вип. 22 (1). С. 85—95.
20. Макаренко А.П., Зоря О.П., Меліхова Т.О., Максименко І.Я. Соціальне страхування: сутність, значення та обліковий аспект: навч. посібник: гриф ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 200 с.
21. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Гамова О.В. Оподаткування в системі обліку: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 147 с.
22. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: навч. посібник: рек. вченою радою ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 260 с.
23. Подмешальська Ю.В., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 400 с.
24. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. № 3. С. 254—258.
25. Салига С.Я., Меліхова Т.О. Аудит податків суб'єктів господарювання: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2011. 224 с.
26. Меліхова Т. О., Шишига М. П. Удосконалення обліку і аудиту адміністративних витрат підприємства. Економіка та держава. 2020. № 11. С. 28—34. (дата звернення: 05.02.2022). DOI: 10.32702/2306-6806.2020.11.28
27. Меліхова Т. О., Троян О. В. Аналіз впливу податкового навантаження на рівень податкової безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 20. С. 33—37.
28. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за денною та заочною формою навчання, Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 400 с.
29. Меліхова Т. О., Романенко К. В. Удосконалення організації бухгалтерського процесу та методики аудиту вибуття основних засобів в обліку суб'єктів малого підприємництва. Ефективна економіка. 2021. № 10. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9445> (дата звернення: 05.02.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.10.18
30. Меліхова Т. О., Гребенюк О. В. Удосконалення методичних підходів до аудиту надходження основних засобів для підвищення рівня економічної безпеки підприємства. Економіка та держава. 2020. № 1. С. 27—32. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.27
31. Меліхова Т. О., Климова О. В. Удосконалення обліку та внутрішнього контролю списання основних засобів бюджетних установ для підвищення якості контролю та ефективності проведення ревізії Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 20. С. 30—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.30
32. Меліхова Т. О., Масленнікова І. А. Удосконалення обліку, оподаткування та аудиту товарів при здійсненні експортно-імпортних операцій для ефективного податкового планування на торговельних підприємствах. Ефек-

тивна економіка. 2021. № 11. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9520> (дата звернення: 10.11.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.11.1

References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), *Audyt [Audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
2. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2015), *Orhanizatsiya i metodyka audyt [Organization and method of audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
3. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.
4. Melikhova, T.O. and Nikolayenko, N.S. (2017), "Development of an inventory audit program to increase financial security of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 51—55.
5. Melikhova, T.O. and Manoylo, T. V. (2014), "Problematic aspects of the registration of the TMC and the equipment when attributed to capital investments in accordance with P (C) BO and IFRS", *Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Ekonomika"*, vol. 10/1, pp. 158—164.
6. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2015), "Methodological approaches to internal audit of the financial results report in the system of management of economic safety of the enterprise", *Materialy tez dopovidey Mizhnar. nauk. — prak. konf. "Suchasni problemy modernizatsiyi ta strukturnykh transformatsiy ekonomiky Ukrayiny i rehioniv"*, [Materials of Abstracts International sciences — prak conf. "Modern problems of modernization and structural transformations of the economy of Ukraine and regions"], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine, 11 nov, pp. 118—120.
7. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formirovanye, kontrol', efektyvnist' [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency]*, Kherson, Ukraine.
8. Melikhova, T.O. and Fedorov, I.O. (2018), "Internal control of inventory for timely detection of threats in the system of financial security management of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 63—70.
9. Makarenko, A.P. Maksymenko, I. Ya. Melikhova, T. O. and Zorya, O.P. (2017), *Derzhavnyy finansovyy kontrol' [State financial control]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
10. Maksymenko, I. and Melikhova, T. (2017), "Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 3, No. 5, pp. 268—275.
11. Melikhova, T. and Verovkina, A. (2019), "Improvement of checking method of cash assets in national currency", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24
12. Melikhova, T., Chakalova, N. and Seredenko, T. (2019), "Improvement of methodological principles of audit of operations with cash and cash within the bank for improvement of efficiency of business management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32
13. Melikhova, T.O. and Vysochyna, V.V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 69—75.
14. Melikhova, T. and Zhuravel, K. (2019), "Methodological approaches to conducting internal audit of goods for timely detection of threats in the system of enterprise economic safety management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 56—63. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.56
15. Melikhova, T. and Fedorova, L. (2018), "Improvement of profit tax internal control method for rising enterprise economic security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6798> (Accessed 05 Feb 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.121
16. Maksymenko, I. Melikhova, T. Zorya, O. Fatiukha, N. and Chumak, O. (2018), "Fiscal audit development in the system of budget process management", *Academy of Accounting and Financial Studies journal*, vol. 22, pp. 6, 7.
17. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), *Bukhhaltersky oblik: navch.-metod. posibnyk [Accounting: teaching method. manual]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
18. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N. S. (2014), "Information base for filling in simplified reporting — a tool for management and financial security", *Chasopys ekonomichnykh reform*, vol. 1, pp. 26—32.
19. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N. S. (2014), "Improving accounting records in order to manage the enterprise in a timely manner and monitor its financial security", *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, vol. 22 (1), pp. 85—95.
20. Makarenko, A.P., Zorya, O.P., Melikhova, T.O. and Maksymenko, I.YA. (2017),

Sotsial'ne strakhuvannya: sutnist', znachennya ta oblikovyy aspekt [Social insurance: essence, value and accounting aspect], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

21. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O. and Hamova, O.V. (2015), Opodatkuvannya v systemi obliku: navch.-metod. posibnyk [Taxation in the accounting system: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

22. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), Podatkove planuvannya ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv: navch. posibnyk [Tax planning and minimization of tax risks: teaching. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

23. Podmeshal's'ka, Yu., Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), Bukhholders'kyy oblik: navch.-metod. posibnyk [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

24. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", Zhurnal "Biznes Inform", vol. 3, pp. 254—258.

25. Salyha, S.Ya. and Melikhova, T.O. (2011), Audyt podatkiv sub'ektiv hospodariuvannya [Audit of Taxes of Business Entities], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine.

26. Melikhova, T. and Shyshyha, M. (2020), "Improving accounting and auditing of administrative costs of the enterprise", Ekonomika ta derzhava, vol. 11, pp. 28—34. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.11.28

27. Melikhova, T. and Troyan, O. (2017), "The analysis of the tax burden on the enterprise tax security level", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 20, pp. 33—37.

28. Makarenko, A.P., Melikhova, T. O. and Chakalova, N.S. (2020), Teoriya i metody dokumentuvannya v obliku ta audyti Theory and methods of documentation in accounting and auditing [Теорія і методика документування в обліку та аудиту], ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

29. Melikhova, T. and Romanenko, K. (2021), "Improving the organization of the accounting process and methods of auditing the disposal of fixed assets in the accounting of small businesses", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9445> (Accessed 05 Feb 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.10.18

30. Melikhova, T. and Hrebenuk, O. (2020), "Improvement of methodical approaches to audit of fixed assets acquisition for increasing of a level of enterprise economic security", Ekonomika ta derzhava, vol. 1, pp. 27—32. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.27

31. Melikhova, T. and Klymova, O. (2021), "Adequate area of internal control over the write-off of the main budgetary installations for the improvement of the quality of control and efficiency of the revision", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 20, pp. 30—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.30

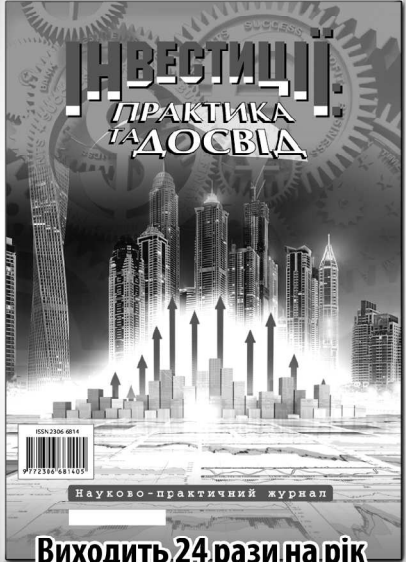
32. Melikhova, T. and Maslennikova, I. (2021), "Improving the accounting, taxation and audit of goods in the implementation of export-import operations for effective tax planning in commercial enterprises", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9520> (Accessed 10 Nov 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.11.1

Стаття надійшла до редакції 10.11.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 657.2.016+657.6+336.226:331.2

А. П. Макаренко,

д. е. н., професор, професор кафедри облік, аналіз, оподаткування та аудит,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ ім. Ю.М. Потебні, м. Запоріжжя
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9576-928X>

О. В. Максименко,

магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ ім. Ю.М. Потебні, м. Запоріжжя
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4942-961X>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.55

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПОДАТКУВАННЯ, ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ТА ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОДАТКОВОГО ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ

A. Makarenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Accounting
and Auditing, Engineering Institute of Zaporizhzhya National University

O. Maksymenko,

Master's student, Engineering Institute of Zaporizhzhya National University

IMPROVEMENT OF TAXATION, ORGANIZATION OF ACCOUNTING AND INTERNAL CONTROL OF PRODUCTION STOCKS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF TAX PLANNING AT THE ENTERPRISE

Останнім часом виробничі запаси підприємства псуються або пошкоджуються через бойові дії. Багато виробничих запасів вивозять з окупованої території за межі країни з метою власного збагачення. Потрібно своєчасно діагностувати проблему, перевозити виробничі запаси на небезпечну територію. Треба вчасно документально оформлювати уцінку та списання виробничих запасів у зв'язку з псуванням матеріальних цінностей, а також правильно оподатковувати та організовувати їх облік.

Метою роботи є удосконалення оподаткування, організації обліку та внутрішнього контролю виробничих запасів для підвищення ефективності податкового планування на підприємстві.

Метою контролю виробничих запасів є встановлення законності, достовірності і доцільності здійснених операцій з виробничими запасами підприємства і правильності їх відображення в обліку та звітності.

Завданнями проведення контролю виробничих запасів мають стати перевірки: правильності віднесення до запасів; законності виключення запасів зі складу активів; відповідності запасів критеріям визнання їх активом; наявності виробничих запасів; правильності списання пошкоджених виробничих запасів; правильності уцінки виробничих запасів; правильності документального оформлення проведення уцінки виробничих запасів; правильності оподаткування списання пошкоджених виробничих запасів.

Удосконалено документування контролю виробничих запасів, що на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план контролю, програму контролю, робочі документи контролера. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу контролеру охопити всі аспекти обліку виробничих запасів, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення їх в обліку, вчасно виявити порушення, провести якісний контроль.

Для ведення організація обліку виробничих запасів непередбачено окремих документів, які полегшували складання звітності. Тому пропонуємо для покращення організація обліку виробничих запасів у зв'язку з воєнним станом використовувати наступні бланки, а саме відомості: віднесення до запасів; виключення запасів зі складу активів; запасів критеріям визнання їх активом; інвентаризації виробничих запасів; списання пошкоджених виробничих запасів; списання пошкоджених виробничих запасів; уцінки виробничих запасів; документального оформлення проведення уцінки виробничих запасів; оподаткування списання пошкоджених виробничих запасів. Це поліпшить оподаткування та організацію обліку виробничих запасів, дозволить своєчасно виявити та виправити помилки, що забезпечить підвищення ефективності діяльності підприємства.

Recently, the production stocks of the enterprise have been spoiled or damaged due to hostilities. Many production stocks are exported from the occupied territory outside the country for the purpose of their own enrichment. It is necessary to diagnose the problem in a timely manner, to transport production stocks to the dangerous territory. It is necessary to timely document the valuation and write-off of production stocks in connection with the deterioration of material values, as well as correctly tax and organize their accounting.

The purpose of the work is to improve taxation, organization of accounting and internal control of production stocks to increase the efficiency of tax planning at the enterprise.

The purpose of inventory control is to establish the legality, reliability and expediency of operations with the enterprise's inventory and the correctness of their display in accounting and reporting.

The tasks of control of production stocks should be checks of: the correctness of assignment to stocks; the legality of excluding stocks from the composition of assets; compliance of stocks with the criteria for recognizing them as an asset; availability of production stocks; the correctness of the write-off of damaged production stocks; the correctness of the valuation of production stocks; the correctness of the documentation of the valuation of production stocks; the correctness of the taxation of the write-off of damaged production stocks.

The documentation of the control of production stocks has been improved, which, unlike the existing ones, includes: a questionnaire, a general control plan, a control program, and the controller's working documents. The proposed verification method will enable the controller to cover all aspects of accounting for production stocks, to investigate the correctness, timeliness, legality of their display in accounting, to detect violations in a timely manner, and to conduct quality control.

The organization does not provide separate documents for keeping records of production stocks, which facilitated the preparation of reports. Therefore, in order to improve the organization of accounting for production stocks in connection with the state of war, we suggest using the following forms, namely information: allocation to stocks; exclusion of stocks from the composition of assets; reserves to the criteria for recognizing them as an asset; inventories of production stocks; write-off of damaged production stocks; write-off of damaged production stocks; depreciation of production stocks; documentation of the valuation of production stocks; taxation of the write-off of damaged production stocks. This will improve taxation and the organization of accounting for production stocks, will allow timely detection and correction of errors, which will ensure an increase in the efficiency of the enterprise.

Ключові слова: контроль, виробничі запаси, анкета, план, програма, робочі документи контролера.

Key words: control, production stocks, questionnaire, plan, program, working documents of the controller.

ВСТУП

Останнім часом виробничі запаси підприємства псуються або пошкоджуються через бойові дії. Багато виробничих запасів вивозять з окупованої території за межі країни з метою власного збагачення. Потрібно своєчасно діагностувати проблему, перевозити виробничі запаси на небезпечну територію. Треба вчасно документально оформлювати уцінку та списання виробничих запасів у зв'язку з псуванням матеріальних цінностей, а також правильно оподатковувати та організовувати їх облік.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями бухгалтерського обліку, оподаткування та контролю виробничих запасів займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Бутинець Ф.Ф., Гончарук Я.А., Гордієнко Н.І., Давидов Г.М., Дерій В.А., Іванова Н.А., Карпенко М.Ю., Кулаковська Л.П., Макаренко А.П., Огійчук М.Ф., Піча Ю.В., Савченко В.Я., Сахарцева І.І., Усач Б.Ф. та інші. Автори розглядають дане питання зі своєї точки зору та акцентують увагу на різних аспек-

Таблиця 1. Анкета перевірки виробничих запасів

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Так	Ні	Інформація відсутня	Примітки
1	Чи були пошкоджені виробничі запаси на Вашому підприємстві у воєнний час?				
2	Чи була уцінка виробничих запасів на Вашому підприємстві у воєнний час?				
3	Чи була дооцінка виробничих запасів на Вашому підприємстві у воєнний час?				
4	Чи залишились виробничі запаси Вашого підприємства на окупованій території?				
5	Чи проводиться інвентаризація виробничих запасів при їх пошкодженні?				
6	Чи були виявлені крадіжки виробничих запасів на Вашому підприємстві?				
7	Чи проводиться перевірка правильності віднесення виробничих запасів до активів?				

тах проведення бухгалтерського обліку, оподаткування та контролю запасів. Проте саме питання обліку, оподаткування та контролю виробничих запасів розкрито недостатньо і потребує подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є удосконалення оподаткування, організації обліку та внутрішнього контролю виробничих запасів для підвищення ефективності податкового планування на підприємстві.

Метою контролю виробничих запасів є встановлення законності, достовірності і доцільності здійснення операцій з виробничими запасами підприємства і правильності їх відображення в обліку та звітності.

Завдання з проведення контролю виробничих запасів має забезпечити перевірку: пра-

вильності віднесення до запасів; законності виключення запасів зі складу активів; відповідності запасів критеріям визнання їх активом; наявності виробничих запасів; правильності списання пошкоджених виробничих запасів; правильності уцінки виробничих запасів; правильності документального оформлення проведення уцінки виробничих запасів; правильності оподаткування списання пошкоджених виробничих запасів.

Анкету перевірки виробничих запасів подано в таблиці 1. У програмі контролю відображені основні процедури для вирішення основних завдань перевірки.

Одержавши в процесі попереднього планування дані про підприємство, контролер приступає до розробки загального плану контролю виробничих запасів (табл. 2). План контролю є документом організаційно-методологіч-

Таблиця 2. Загальний план проведення виробничих запасів

Етап перевірки	Процедури контролю	Докази контролю	Період проведення	Виконавці
Підготовчий	Знайомство з бізнесом клієнта, планування контролю виробничих запасів	Статут підприємства, Звіти попередніх, перевірок, накази.		
Основний	Перевірка правильності віднесення до запасів Перевірка законності виключення запасів зі складу активів Перевірка відповідності запасів критеріям визнання їх активом Перевірка наявності виробничих запасів Перевірка правильності списання пошкоджених виробничих запасів Перевірка правильності уцінки виробничих запасів Перевірка правильності документального оформлення проведення уцінки виробничих запасів Перевірка правильності оподаткування списання пошкоджених виробничих запасів	Журнал 3 Головна книга, Баланс		
Завершальний	Складання звіту контролера.	Звіт		

ного характеру та складається з переліку робіт на основних етапах контролю і строків їх виконання із зазначенням джерел інформації. Контроль виробничих запасів підприємства авторами рекомендується проводити в кілька етапів.

Програму контролю виробничих запасів наведено в таблиці 3. Для вирішення поставлених завдань контролю виробничих запасів пропонуємо робочі документи контролера (табл. 4—10), які на думку авторів стануть обґрунтованими доказами якісного проведення контролю.

Таблиця 3. Програма контролю виробничих запасів

№	Мета	Перелік процедур контролю	Критерії якості	Метод перевірки	Код робочого документа	Період проведення	Виконавець	Примітки
1	Впевнитись у правильності віднесення до запасів	Перевірка правильності віднесення до запасів	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	ВЗ-1			
2	Впевнитись у законності виключення запасів зі складу активів	Перевірка законності виключення запасів зі складу активів	А, Б, Г, Є	Документальний, арифметичний, суцільний	ВЗ-2			
3	Впевнитись у відповідності запасів критеріям визнання їх активом	Перевірка відповідності запасів критеріям визнання їх активом	А, Б, В, Г, Д	Документальний, арифметичний, вибірковий	ВЗ-3			
4	Впевнитись у наявності виробничих запасів	Перевірка наявності виробничих запасів	А, Б, В, Г, Д	Документальний, арифметичний, вибірковий	ВЗ-4			
5	Впевнитись у правильності списання пошкоджених виробничих запасів	Перевірка правильності списання пошкоджених виробничих запасів	А, Б, В, Г, Д	Документальний, арифметичний, вибірковий	ВЗ-5			
6	Впевнитись у правильності уцінки виробничих запасів	Перевірка правильності уцінки виробничих запасів	А, Б, В, Г, Д	Документальний, арифметичний, вибірковий	ВЗ-6			
7	Впевнитись у правильності документального оформлення проведення уцінки виробничих запасів	Перевірка правильності документального оформлення проведення уцінки виробничих запасів	А, Б, В, Г, Д	Документальний, арифметичний, вибірковий	ВЗ-7			
8	Впевнитись у правильності оподаткування списання пошкоджених виробничих запасів	Перевірка правильності оподаткування списання пошкоджених виробничих запасів	А, Б, В, Г, Д	Документальний, арифметичний, вибірковий	ВЗ-8			
Критерії якості перевірки: наявність – А; правдивість – Б; права та зобов'язання – В; повнота – Г; вимірювання – Д; оцінку вартості – Е; подання і розкриття – Є.								

Таблиця 4. Перевірка правильності віднесення до запасів ВЗ-1

Вид запасу	За даними підприємства	За даними контролю			Відхилення
		утримуються для подальшого продажу (розподілу, передачі) за умов звичайної господарської діяльності	перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва	утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством	

Таблиця 5. Перевірка законності виключення запасів зі складу активів ВЗ-2

Вид запасу	За даними підприємства	За даними контролю			Відхилення
		передані у виробництво	продані (реалізовані)	втрачені через недбалість працівників, крадіжки чи надзвичайні обставини	
				передані безоплатно	

Таблиця 6. Перевірка відповідності запасів критеріям визнання їх активом ВЗ-3

Вид запасів	За даними підприємства	За даними контролю		Відхилення
		не може більше контролювати запаси	не може в майбутньому одержувати економічні вигоди	

Таблиця 7. Перевірка наявності виробничих запасів ВЗ-4

Вид виробничих запасів	За даними підприємства		За даними контролю		Відхилення	
	Кількість	Сума, грн	Кількість	Сума, грн	Кількість	Сума, грн

Таблиця 8. Перевірка списання пошкоджених виробничих запасів ВЗ-5

Вид виробничих запасів	За даними підприємства		За даними контролю		Відхилення		Документ	Відображення на рахунках	
	Кількість	Сума, грн	Кількість	Сума, грн	Кількість	Сума, грн		Дт	Кт

Таблиця 9. Перевірка уцінки виробничих запасів ВЗ-6

Вид виробничих запасів	За даними підприємства	За даними контролю					Відхилення
		запаси відображають у бухгалтерії за найменшою з двох оцінок		Уцінку проводять, якщо на дату балансу			
		первісною вартістю	чистою вартістю реалізації	їх ціна знизилась	вони зіпсовані, застаріли	іншим чином втратили первісно очікувану економічну вигоду	

Таблиця 10. Перевірка документального оформлення проведення уцінки виробничих запасів ВЗ-6

Вид виробничих запасів	За даними підприємства	За даними контролю			Відхилення
		видано наказ про створення комісії, до складу якої включено працівників, компетентних у питаннях визначення якості запасів, їх ціноутворення та обліку	оформлено наказ про проведення оцінки запасів – із зазначенням строку, переліку оцінюваних запасів з метою уцінки	складено акт уцінки запасів до чистої вартості реалізації (у довільній формі із зазначенням обов'язкових для первинного документу реквізитів)	

Таблиця 11. Перевірка оподаткування списання пошкоджених виробничих запасів ВЗ-7

Вид виробничих запасів	За даними підприємства		За даними контролю				Відхилення	
	Податок на прибуток	ПДВ	Податок на прибуток		ПДВ		Податок на прибуток	ПДВ
			Відносяться до витрат	Не відносяться до витрат	Оподатковуються	Не оподатковуються		

Для оподаткування та організації обліку виробничих запасів непередбачено окремих документів, які б полегшували складання звітності. Тому, для покращення ведення обліку виробничих запасів пропонуємо надалі використовувати наступні бланки, а саме відомості: віднесення до запасів; виключення запасів зі складу ак-

тивів; запасів критерієм визнання їх активом; інвентаризації виробничих запасів; списання пошкоджених виробничих запасів; уцінки виробничих запасів; документального оформлення проведення уцінки виробничих запасів; оподаткування списання пошкоджених виробничих запасів (таблиці 12—19).

Таблиця 12. Відомість віднесення до запасів

Вид запасів	утримуються для подальшого продажу (розподілу, передачі) за умов звичайної господарської діяльності	перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва	утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством

Таблиця 13. Відомість виключення запасів зі складу активів

Вид запасу	передані у виробництво	продані (реалізовані)	втрачені через недбалість працівників, крадіжки чи надзвичайні обставини	передані безоплатно

Таблиця 14. Відомість відповідності запасів критеріям визнання їх активом

Вид запасів	Запаси		Запаси підлягають	
	не може більше контролювати запаси	Не може в майбутньому одержувати економічні вигоди	Переведення на позабалансовий рахунок	Виключення зі складу активів

Таблиця 15. Відомість інвентаризації виробничих запасів

Вид виробничих запасів	За даними бухгалтерії		За даними інвентаризації		Відхилення	
	Кількість	Сума, грн	Кількість	Сума, грн	Кількість	Сума, грн

Таблиця 16. Відомість списання пошкоджених виробничих запасів

Вид виробничих запасів	За даними бухгалтерії		За даними інвентаризації		Відхилення		Документ	Відображення на рахунках	
	Кількість	Сума, грн	Кількість	Сума, грн	Кількість	Сума, грн		Дт	Кт

Таблиця 17. Відомість уцінки виробничих запасів

Вид виробничих запасів	запаси відображають у бухгалтерії за найменшою з двох оцінок		Уцінку проводять, якщо на дату балансу		
	первісною вартістю	чистою вартістю реалізації	їх ціна знизилась	вони зіпсовані, застаріли	іншим чином втратили первісно очікувану економічну вигоду

Таблиця 18. Відомість документального оформлення проведення уцінки виробничих запасів

Вид виробничих запасів	видано наказ про створення комісії, до складу якої включено працівників, компетентних у питаннях визначення якості запасів, їх ціноутворення та обліку	оформлено наказ про проведення оцінки запасів – із зазначенням строку, переліку оцінюваних запасів з метою уцінки	складено акт уцінки запасів до чистої вартості реалізації (у довільній формі із зазначенням обов'язкових для первинного документу реквізитів)

Таблиця 19. Відомість оподаткування списання пошкоджених виробничих запасів

Вид виробничих запасів	Сума виробничих запасів	Податок на прибуток		ПДВ	
		Відносяться до витрат	Не відносяться до витрат	Оподатковуються	Не оподатковуються

ВИСНОВКИ

Удосконалено документування контролю виробничих запасів, що на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план контролю, програму контролю, робочі документи контролера. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу контролеру охопити всі аспекти обліку виробничих запасів, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення його в обліку, вчасно виявити порушення, провести якісний контроль.

Для ведення організація обліку виробничих запасів не передбачено окремих документів, які б полегшували складання звітності. Тому пропонуємо для покращення організація обліку виробничих запасів у зв'язку з воєнним станом використовувати наступні бланки, а саме відомості: віднесення до запасів; виключення запасів зі складу активів; запасів критеріям визнання їх активом; інвентаризації виробничих запасів; списання пошкоджених виробничих запасів; уцінки

виробничих запасів; документального оформлення проведення уцінки виробничих запасів; оподаткування списання пошкоджених виробничих запасів. Це поліпшить оподаткування та організацію обліку виробничих запасів, дозволить своєчасно виявити та виправити помилки, що забезпечить підвищення ефективності діяльності підприємства.

Література:

1. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескос-та Г.М. Аудит: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 184 с.
2. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескос-та Г.М. Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.
3. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. № 3. С. 254—258.

4. Меліхова Т.О., Ніколаєнко Н.С. Розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава, 2017. № 1. С. 51—55.

5. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.

6. Меліхова Т.О., Федоров І.О. Внутрішній контроль виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз в системі управління фінансової безпеки підприємства. Агросвіт, 2018. № 2. С. 63—70.

7. Макаренко А.П. Державний фінансовий контроль / А.П. Макаренко, І.Я. Максименко, Т.О. Меліхова, О.П. Зоря навч. посібник для вnz: [гриф ЗДІА] — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 280 с.

8. Maksymenko I., Melikhova T. Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine. Baltic Journal of Economic Studies, Volume 3 Number 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2017, P. 268—275.

9. Меліхова Т.О., Верьовкіна А.С. Удосконалення методики перевірки грошових коштів у національній валюті. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 1. С. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24

10. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Середенко Т.С. Удосконалення методичних засад аудиту операцій з готівкою та на рахунках у банку для підвищення ефективності управління підприємством. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 5. С. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32

11. Меліхова Т.О., Височина В.В. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства. Економіка та держава, 2018. № 1. С. 69—75.

12. Меліхова Т. О., Журавель К. О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту товарів для своєчасного виявлення загроз в системі управління економічною безпекою підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 2. С. 56—63. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.56

13. Меліхова Т. О., Федорова Л. А. Удосконалення методики внутрішнього контролю податку на прибуток для підвищення економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2018. № 12. URL: <http://www.econotyu.nauka.com.ua/?op=1&z=6798> (дата звернення: 25.10.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.121

14. Maksymenko I., Melikhova T., Zorya O., Fatiukha N., Chumak O. Fiscal audit development in the system of budget process management. Academy of Accounting and Financial Studies journal, 2018. vol. 22, is. 6, 7 p.

15. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.

16. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Інформаційна база заповнення спрощеної звітності — інструмент управління та фінансової безпеки. Часопис економічних реформ. 2014. № 1. С. 26—32.

17. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Удосконалення облікових реєстрів з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою. Економічний вісник університету. 2014. Вип. 22 (1). С. 85—95.

18. Макаренко А.П., Зоря О.П., Меліхова Т.О., Максименко І.Я. Соціальне страхування: сутність, значення та обліковий аспект: навч. посібник: гриф ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 200 с.

19. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: навч. посібник: рек. вченою радою ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 260 с.

20. Подмешальська Ю.В., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 400 с.

21. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. № 3. С. 254—258.

22. Салига С.Я., Меліхова Т.О. Аудит податків суб'єктів господарювання: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2011. 224 с.

23. Меліхова Т. О., Шишига М. П. Удосконалення обліку і аудиту адміністративних витрат підприємства. Економіка та держава. 2020. № 11. С. 28—34. (дата звернення: 25.10.2022). DOI: 10.32702/2306-6806.2020.11.28

24. Меліхова Т. О., Троян О. В. Аналіз впливу податкового навантаження на рівень податкової безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 20. С. 33—37.

25. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за

денною та заочною формою навчання, Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 400 с.

26. Меліхова Т. О., Романенко К. В. Удосконалення організації бухгалтерського процесу та методики аудиту вибуття основних засобів в обліку суб'єктів малого підприємництва. Ефективна економіка. 2021. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=9445> (дата звернення: 25.10.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.10.18

27. Меліхова Т. О., Гребенюк О. В. Удосконалення методичних підходів до аудиту надходження основних засобів для підвищення рівня економічної безпеки підприємства. Економіка та держава. 2020. № 1. С. 27—32. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.27

28. Меліхова Т. О., Климова О. В. Удосконалення обліку та внутрішнього контролю списання основних засобів бюджетних установ для підвищення якості контролю та ефективності проведення ревізії Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 20. С. 30—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.30

29. Меліхова Т. О., Масленнікова І. А. Удосконалення обліку, оподаткування та аудиту товарів при здійсненні експортно-імпорتنих операцій для ефективного податкового планування на торговельних підприємствах. Ефективна економіка. 2021. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=9520> (дата звернення: 10.11.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.11.1

30. Меліхова Т. О., Лукашова М. А. Удосконалення методики внутрішнього аудиту розрахунків з підзвітними особами для підвищення економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6826> (дата звернення: 10.11.2022).

31. Меліхова Т. О., Чакалова Н. С., Кулек А. С. Удосконалення методики внутрішнього аудиту розрахунків із покупцями з метою запобігання порушень під час тендерних закупівель. Агросвіт. 2019. № 4. С. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.4.32

32. Меліхова Т. О., Шарко Д. М. Удосконалення обліку і аудиту розрахунків з покупцями на підприємстві. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 21-22. С. 30—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21-22.30

References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), *Audit* [Audit], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

2. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2015), *Orhanizatsiya i metodyka audyt* [Organization and method of audit], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

3. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.

4. Melikhova, T.O. and Nikolayenko, N.S. (2017), "Development of an inventory audit program to increase financial security of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 51—55.

5. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formirovanyie, kontrol', efektyvnist'* [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency], Kherson, Ukraine.

6. Melikhova, T.O. and Fedorov, I.O. (2018), "Internal control of inventory for timely detection of threats in the system of financial security management of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 63—70.

7. Makarenko, A.P. Maksymenko, I. YA. Melikhova, T. O. and Zorya, O.P. (2017), *Derzhavnyy finansovyy kontrol'*, [State financial control], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

8. Maksymenko, I. and Melikhova, T. (2017), "Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 3, No. 5, pp. 268—275.

9. Melikhova, T. and Verovkina, A. (2019), "Improvement of checking method of cash assets in national currency", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 24—29. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.24

10. Melikhova, T., Chakalova, N. and Serechenko, T. (2019), "Improvement of methodological principles of audit of operations with cash and cash within the bank for improvement of efficiency of business management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.32

11. Melikhova, T.O. and Vysochyna, V.V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 69—75.

12. Melikhova, T. and Zhuravel, K. (2019), "Methodological approaches to conducting internal audit of goods for timely detection of threats in the system of enterprise economic safety management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 56—63. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.56

13. Melikhova, T. and Fedorova, L. (2018), "Improvement of profit tax internal control

method for rising enterprise economic security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6798> (Accessed 05 Feb 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.121

14. Maksymenko, I. Melikhova, T. Zorya, O. Fatiukha, N. and Chumak, O. (2018), "Fiscal audit development in the system of budget process management", *Academy of Accounting and Financial Studies journal*, vol. 22, pp. 6, 7.

15. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), *Bukhhalterskyi oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

16. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N. S. (2014), "Information base for filling in simplified reporting — a tool for management and financial security", *Chasopys ekonomichnykh reform*, vol. 1, pp. 26—32.

17. Makarenko, A. P. Melikhova, T. A. and Chakalova, N. S. (2014), "Improving accounting records in order to manage the enterprise in a timely manner and monitor its financial security", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 22(1), pp. 85—95.

18. Makarenko, A.P., Zorya, O.P., Melikhova, T.O. and Maksymenko, I.Ya. (2017), *Sotsial'ne strakhuvannya: сутність, значення та обліковий аспект* [Social insurance: essence, value and accounting aspect], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

19. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Podatkove planuvannya ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv: navch. posibnyk* [Tax planning and minimization of tax risks: teaching. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

20. Podmeshal's'ka, Yu., Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Bukhhalters'kyi oblik: navch.-metod. posibnyk* [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

21. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.

22. Salyha, S.Ya. and Melikhova, T.O. (2011), *Audyt podatkiv sub'ektiv hospodariuvannya* [Audit of Taxes of Business Entities], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine.

23. Melikhova, T. and Shyshyha, M. (2020), "Improving accounting and auditing of administrative costs of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, pp. 28—34. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.11.28

24. Melikhova, T. and Troyan, O. (2017), "The analysis of the tax burden on the enterprise tax

security level", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 33—37.

25. Makarenko, A.P., Melikhova, T. O. and Chakalova, N.S. (2020), *Teoriya i metodyka dokumentuvannya v obliku ta audyti* Theory and methods of documentation in accounting and auditing [Теорія і методика документування в обліку та аудиту], ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

26. Melikhova, T. and Romanenko, K. (2021), "Improving the organization of the accounting process and methods of auditing the disposal of fixed assets in the accounting of small businesses", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9445> (Accessed 05 Feb 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.10.18

27. Melikhova, T. and Hrebenuk, O. (2020), "Improvement of methodical approaches to audit of fixed assets acquisition for increasing of a level of enterprise economic security", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 27—32. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.27

28. Melikhova, T. and Klymova, O. (2021), "Adequate area of internal control over the write-off of the main budgetary installations for the improvement of the quality of control and efficiency of the revision", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 30—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.30

29. Melikhova, T. and Maslennikova, I. (2021), "Improving the accounting, taxation and audit of goods in the implementation of export-import operations for effective tax planning in commercial enterprises", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9520> (Accessed 10 Nov 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.11.1

30. Melikhova, T. and Lukashova, M. A. (2019), "Improvement of the methodology of accounts internal audit with accountable persons for improving the economic security of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826> (Accessed 6 Nov 2021).

31. Melikhova, T., Chakalova, N. and Kuliek, A. (2019), "Improving the methodology of internal audit of settlements with customers in order to prevent breaches of tender procurement", *Agrosvit*, vol. 4, pp. 32—41. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.4.32

32. Melikhova, T. and Sharko, D. (2020), "Improving accounting and auditing of settlements with customers at the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 21—22, pp. 30—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.21-22.30

Стаття надійшла до редакції 13.11.2022 р.

УДК 658.147.338.4

Т. І. Олійник,

к. е. н., доцент кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1224-3790>

О. О. Олійник,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5657-3105>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.64

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КОРПОРАТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

T. Oliynik,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship
and Enterprise Management, Dnipro National University named Oles Honchar

O. Oliynik,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State University of Agrarian and Economics

FORMATION AND DEVELOPMENT OF CORPORATE ENTREPRENEURSHIP IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY

У статті досліджено становлення і розвиток підприємництва на основі корпоратизації аграрного сектору економіки, що стає невід'ємною ланкою в структурі суспільного відтворення і найважливішими умовами у формуванні соціально-економічного зростання суб'єктів аграрного бізнесу як результативний інструмент в ході подолання кризових явищ. Особливо актуальним це постає для національної економіки України, так як становлення ринкових відносин і формування корпоративного підприємництва, набуває посилення регулюючої ролі держави в процесі становлення підприємництва, захист законних інтересів підприємців, забезпечення їм гарантій як громадянам і підприємствам. Досягненню таких позицій зумовило вивчення досвіду розвинених держав, накопиченого у цій галузі, що свідчить про стимулюючу політику стосовно інтеграційних процесів в аграрній сфері, і це єдиний спосіб забезпечення паритету конкурентних відносин сільськогосподарських товаровиробників як фундаменту всієї економіки зі своїми партнерами.

The article examines the formation and development of entrepreneurship based on the corporatization of the agrarian sector of the economy, which becomes an integral link in the structure of social reproduction and the most important conditions in the formation of socio-economic growth of agrarian business entities as an effective tool in overcoming crisis phenomena. A retrospective analysis of the formation and development of entrepreneurship in the national economy and its factorial influence on the social system of the country with the formation of a class of real owners — bearers of market ideology, economy and stabilizer of society, made it possible to reveal the essential nature of entrepreneurship and the scale of its action. The special relevance of corporate entrepreneurship for the national economy of Ukraine has been established, as the formation of market relations acquires a strengthening of the regulatory role of the state in the process of forming an entrepreneurial character, protecting the legitimate interests of entrepreneurs, providing them

with guarantees as citizens and business subjects. Achieving such positions was caused by the study of the experience of the developed countries of the world accumulated in this field, which indicates a stimulating policy regarding integration processes in the agrarian sphere, and this is the only way to ensure parity to the competitive relations of agricultural commodity producers as the foundation of the entire economy with its partners. It is justified that natural and climatic conditions and geographical location are of great importance for the development of entrepreneurship in the agrarian sector of the economy, since the basis of a positive economic situation is played by the main resource — land and its qualitative and reproductive characteristics. Entrepreneurial structures in agricultural production are mostly unable to choose the location of their farms, unlike in industrial production, so their part will always have an absolute rent. This factor is also strengthened by the zonal specialization of agriculture, while its higher level, which strengthens the competitive advantages of producers, is due to the development of the infrastructure of the agro-industrial complex. From these initial positions, the competitiveness of entrepreneurial structures of agriculture is currently ensured not by small farms, but by large corporate enterprises (agro holdings) that master innovative developments and technologies (precision agriculture, biotechnology, innovative marketing). They hold the most promising positions on both the domestic and foreign food markets in relation to the agricultural sector as a whole.

Ключові слова: підприємництво, виробництво, аграрний сектор, корпоратизація, сільське господарство, підприємницькі структури.

Key words: entrepreneurship, production, agrarian sector, corporatization, agriculture, business structures.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Соціально-економічні ринкові трансформації в Україні, початок яким було покладено реформами останнього десятиліття XX століття, торкнули практично усі сторони життя країни. Як відомо, в основу концептуального забезпечення переходу до ефективніших практик господарювання країн світу, є теорія економічного зростання. Інновації ринку, розроблені для цих країн за методикою світового банку, мали закласти фундамент формування ринкових структур в аграрній сфері, а конкуренція — створити стимули в досягненні рівноваги між різними елементами організаційних структур аграрного ринку.

Однак, як показав досвід трансформації аграрної економіки пострадянських республік, в умовах розпаду господарських зв'язків і хаосу, що утворився, за відсутності у підприємницьких структур навичок роботи та недостатності інформації про ринок, мотивація діяльності господарських суб'єктів, з точки зору ринкових критеріїв, не завжди відповідала раціональності. І як свідчить ряд економічних досліджень, неготовність підприємців аграрного сектора економіки до кооперації, ризику, а

також недостатність знань ринку, виявилися основною перешкодою при впровадженні ринкових новацій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Підприємництво, пройшовши довгий історичний шлях свого становлення і визнання, найбільш складний соціальний феномен, уособлюючи собою інтерес як об'єкту дослідження практично усі суспільні науки: історію, соціологію, філософію, економічну теорію, юриспруденцію та ін., де зароджувались думки та погляди вчених, представників різних економічних шкіл та течій, сформували велику кількість трактувань теорії підприємництва, серед яких: А. Сміт, Р. Кантільйон, Д. Г'юм, Й. А. Шумпетер, Л. фон Мізес, П. Друкер, С. Самуельсон та ін. Також вагоме місце у визначенні теорії та практики підприємництва посідають і вітчизняні науковці, які вивчали генезис підприємництва на досвіді зарубіжних вчених з апробацією їх економічних досліджень до національного господарства із врахуванням нормативно-законодавчої бази України, це: В. Бобров, З. Варналій, З. Герасимчук, С. Дзюбик, А. Кру-

тик, В. Мединський, В. Мельничук, В. Онищенко, А. Піменова, О. Ривак, А. Шаршукова та багато інших.

Однак дане питання не перестає бути вирішеним, багато ще незрозумілого з позицій раціоналізму, що відкидає все, і що не підпадає суворій детермінації та логічному поясненню. Вихід з даної ситуації вбачається у необхідності проведення узагальнень і осмислення емпіричності викладення матеріалу, який здатний розкрити вплив соціокультурних і національних чинників на характер і тенденції економічного розвитку українського суспільства. Вдаючись до ретроспективного аналізу становлення і розвитку підприємництва в національній економіці та факторного його впливу на суспільний устрій країни, щодо формування класу реальних власників — носіїв ринкової ідеології, економіки та стабілізатора суспільства, дозволяється розкрити сутнісну природу підприємництва і масштабність його дії, і в той же час створює проблемність свого функціонування.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Дослідження становлення і розвитку корпоративного підприємництва в аграрному секторі економіки, як відокремлений і самостійний виробничий суб'єкт, полягає у виявленні прояву підприємницького характеру самостійного функціонування в ринково-економічних відносинах з витриманням жорстких її правил, зберігаючи автономність і незалежність.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ринкові новації, мета яких підвищення ефективності національної аграрної економіки та трудової активності підприємців, повинна сприяти розвитку економічної значимості аграрних підприємств, зростанню трудової мотивації та втілення прогресивних практик ведення сільського господарства. В даному випадку національною економікою України взято курс на прискорене технологічне переозброєння галузей економіки та технологічний прорив, необхідність якого в аграрному секторі давно назрів. Як показала світова практика переходу країн до ефективніших систем господарювання, технології є величезним потенціалом для зростання економічного розвитку цих країн. І якщо послідовно дотримуватися підходу, що розвивається вже новими авторами реформ, то відмінності в якості жит-

тя населення України і розвинених країн Заходу, можуть бути легко подолані за допомогою використання сучасних технологічних новацій.

Так протягом останніх двадцяти років дослідники фіксують певне нарощення відповідності між реальною підприємницькою практикою в аграрному секторі економіки України та інноваційними для села інститутами ринку, що впроваджуються на рівні держави. Внаслідок чого відбуваються зміни у соціальному і економічному підґрунті, запозичених світових та напрацюванням власних національних моделей соціально-економічних систем, виникаючих через адаптивну невизначеність і ризиками впровадження інновацій. Впроваджуються новітні підходи до укладання угод, відпрацьовуються механізми проведення контрактів, підвищується діяльність суб'єктів підприємництва аграрного сектору економіки. Також є помітною тенденція до мінімізації ризиків, що супроводжуються витратами трансакцій, де підприємницьким структурам у сільському господарстві доводиться використовувати досвід вже апробований світовою практикою господарювання. Тобто збереження наступності економічних практик та інститутів, забезпечує стійкість національного економічного сектора під час переходу з одного якісного стану до іншого [1].

В останні роки для виведення аграрного сектора на рівень ефективного господарювання та стимулювання сільськогосподарських підприємств, використовуються різні методики їхньої підтримки державою. Зокрема набувають все більшого поширення практики інвестування національних проектів у формі підтримки сільськогосподарських товаровиробників, де за основу дії механізму національних проектів та програм, покладено механізм прямої підтримки державою сільських господарств [2]. Однак в деякій мірі ці заходи дають лише тимчасовий ефект, оскільки за нерозвиненості інституційних механізмів взаємної підтримки сільськогосподарських підприємств у формі кооперації підприємств сфери виробництва, переробки, збуту сільськогосподарської продукції, виникають значні транзакційні витрати з впровадження аграрних інновацій, і діяльність підприємницьких структур без підтримки держави та залучення державних інвестицій стає ще більш скрутною.

У світовому масштабі результати переходу до ринку аграрних співтовариств, як ми вважаємо, дуже показові для теоретичного переосмислення існуючих раніше концепцій та вироб-

лення можливих напрямів переходу різних країн до більш ефективних систем господарювання. З одного боку в країнах, де різко формувались задані з досвіду західних країн аграрних новацій — призвело до відродження патріархальних практик сімейного господарювання, успадкованих від попереднього етапу розвитку цих країн, що у свою чергу спричинило аграрну кризу. З іншого боку країни, де адаптація аграрних реформ до практик, успадкованих історично від попередніх періодів розвитку цих країн, призвели до вибухового зростання технологічних, організаційних, економічних новацій та переходу аграрної економіки цих країн у найбільш ефективний якісний стан, як уможливлення аграрної корпоративності.

У відносинах з інституціями, корпорація має потенціал бути по справжньому активною структурою економіки, здатної не тільки пристосовуватися до обставин конкретного інституційного середовища, а й впливати на неї. Теоретично стверджується, що виробництво інститутів як благ особливого роду, характеризується асиметричністю розподілу вигадів. Тому завжди існує чийсь інтерес подолати дисфункцію інституту і тим самим досягти своєрідної компенсації. Сама можливість зміни інститутів зумовлена, по-перше, роллю держави в економіці, а по-друге — визнаною у всьому світі неефективністю політичного ринку як механізму, що забезпечує взаємодію між групами суб'єктів господарювання з приводу формування системи формальних обмежень [3]. Якщо за цих умов ущемленими виявляються сільсько-господарські підприємницькі структури, то слід створювати корпорації, економічний потенціал яких може бути достатнім щоб спровокувати потрібні зміни інститутів. Це порядок регулювання ставок оподаткування, рівня мит і квот, розміру виділення державних субсидій, прийняття винятків із антимонопольних законів тощо. Для цього можуть бути використані: принцип "перед законом не всі рівні", створення системи привілеїв, бар'єрів для входу в ті чи інші області ринку та інші подібні методи інституційної трансформації.

Таким чином виникає потреба формування корпоративного підприємницького середовища, під яким слід розуміти сприятливу соціально-економічну, політичну, цивільно-правову ситуацію що склалася в країні, і забезпечує економічну свободу підприємницьким структурам для зайняття підприємницькою діяльністю. Це сукупність різних факторів, які дозволяють підприємцям досягати успіхів у реалізації по-

ставлених цілей у здійсненні підприємницьких проектів та договорів щодо одержання прибутку.

Корпоративне підприємницьке середовище необхідно розглядати у єдності декількох нерозривно пов'язаних між собою принципових аспектів: у процесуальному аспекті — як сукупність процесів, що протікають та набувають розвитку в діяльності підприємців за існуючого культурного простору підприємства, включаючи його корпоративну культуру. Дані процеси зрештою спрямовані на відповідну організаційну поведінку, що удосконалюється підприємцями з максимальною залученістю усіх учасників; у системному аспекті — як сукупність ланок корпоративного середовища, а також їх зв'язків та взаємозв'язків [4].

Корпоративне середовище є сукупністю логічно пов'язаних елементів сутності, в яких осмислюється та оцінюється корпоративна дійсність підприємницької діяльності. У предметному аспекті — як результат впливу корпоративного середовища на поведінку підприємців, у генетичному аспекті — як внутрішнє джерело ініціації необхідних корпоративних змін, які сприяють самовдосконаленню підприємства та завоювання нових позицій на цільовому ринку. У той же час, цей аспект на експертному рівні дозволяє зробити правильні міркування та висновки про інноваційну глибину корпоративного середовища що відтворюється.

Корпоративне підприємницьке середовище — нова управлінська реальність, специфічність якої характерне для організації системи зв'язків, дій, відносин та взаємовідносин, що здійснюються в рамках конкретної підприємницької діяльності, спроектованої на місцевий, регіональний, національний чи міжнародний ринок. Механізм устрою внутрішніх зв'язків (корпоративних відносин) у підприємницької діяльності, є відображенням якісного базису дій окремих підприємців, спрямованих на пошук шляхів підвищення ефективності роботи, і виступає також як організаційно-економічний простір, в якому розгортається підприємницька діяльність та прийняті управлінські рішення [5].

Корпоративне підприємницьке середовище є те, що забезпечує взаємну відповідність частин у процесах створення, функціонування та розвитку підприємницьких структур в аграрному секторі економіки. Корпоративне підприємницьке середовище стає відображенням корпоративної дійсності, під якою розуміється вся

Рис. 1. Система взаємодії інституційних елементів зовнішнього корпоративного підприємницького середовища

Джерело: сформовано на основі [9].

сукупність корпоративних відносин, що складаються між підприємцями організаційно-технологічної взаємодії в аграрному секторі економіки. Вона поділяється на зовнішню, незалежну від самих підприємців, та внутрішню, яка формується безпосередньо підприємцями. Зовнішнє середовище — це умови інституційної, економічної, соціально-демографічної та політичної реальності, яких бізнес повинен пристосовуватися і на які впливає поведінка економічних агентів. Інституційне середовище визначається сукупністю політичних, соціальних та юридичних формальних правил, які утворюють базис для виробництва, обміну та розподілу продукції та ресурсів.

Формальні правила забезпечують економічну свободу підприємництва, права, гарантії, що дозволяють їм встановлювати взаємовідносини у системі ділових комунікацій регіону. Крім того, корпоративно-підприємницькі відносини в умовах конкретних географічних територій, опосередковані дією неформальних правил, звичаїв і традицій, менталітету, особливостями соціального і політичного середовища регіону. Розвиток корпоративного підприємницького середовища неможливий без наявності стабільності політичної обстановки в країні та в окремих її регіонах, згоди між усіма гілками влади, визнання ними того положення, що без розвитку цивілізованого підприємництва неможливе економічне зростання, розвиток усіх галузей економіки та підвищення добробуту суспільства [6].

Загалом підприємництво можливе лише за створення адекватної перспективному розвитку країни правового середовища, яке чітко встановлює права, обов'язки та гарантії дієздатним громадянам зайняття підприємницької чи іншої законної економічної діяльності, захищає підприємців від протиправних дій державних органів влади [7]. Найважливішою тут

умовою є чітке встановлення права на власність та дотримання договірних зобов'язань, а також відповідальності підприємців за порушення законодавчих та нормативних актів, що регламентують корпоративну підприємницьку діяльність.

Великого значення набуває посилення регулюючої ролі держави в процесі становлення підприємництва, захист законних інтересів підприємців, забезпечення їм гарантій як громадянам і підприємствам. Однак держава не повинна втручатися у конкретну підприємницьку діяльність, водночас забезпечуючи захист економічних та політичних свобод. Особлива роль регулюванню підприємницької діяльності належить саме законодавчим актам — основам за яких здійснюється таке регулювання [8].

Виходячи з цих позицій, окреслення елементів зовнішнього корпоративного підприємницького середовища та модель їх впливу на підприємницьку діяльність в аграрному секторі економіки, набувають такого вигляду (рис. 1).

Велике значення для розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки мають природно-кліматичні умови та географічне положення, так як основу позитивного економічного становища відіграє основний ресурс — земля та її якісно-відтворювальні характеристики. Підприємницькі структури у веденні сільськогосподарського виробництва здебільшого неспроможні вибирати розташування свого господарства, на відміну від промислового виробництва, отже їх частина завжди матиме абсолютну ренту [10].

Даний фактор посилюється і зональною спеціалізацією ведення сільського господарства, при цьому вищий її рівень, що посилює конкурентні переваги виробників, зумовлений

розвитком інфраструктури агропромислового комплексу. Тому для підприємницької діяльності в даному секторі економіки необхідно розробити систему страхування ризиків, які виникають внаслідок агресивного впливу чинника довкілля. Крім того, споживачі, поставальники, партнери та зацікавлені особи можуть бути незадоволені виконанням підприємницькими структурами аграрного сектору економіки своїх договірних зобов'язань, тому їх мотивом також може бути створення вертикально інтегрованого холдингу.

В даному випадку можуть виникати правові претензії з вимог про стягнення заборгованості, неустойок, аж до проведення процедури банкрутства, все це уможливорює спробу проведення поглинання. За такого підходу, підприємницькі структури повинні мати у своєму арсеналі розроблений механізм превентивних заходів, який сприятиме зниженню ризиків впливу такого поглинання. Проте конкуренти можуть мати мотив усунення чи ослаблення певного суб'єкта господарювання, при умові якщо він має на меті екстенсивний розвиток, шляхом придбання частки ринку підприємницьких структур. У цьому випадку можливі звернення до державних органів, як правило до антимонопольного комітету за фактом спроби незаконного поглинання.

Немаловажну роль у розвитку підприємницьких структур відіграють органи державної влади, які можуть надавати як позитивний, так і негативний вплив на розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки. З одного боку це субсидування, залучення до участі у національних проектах, цільове фінансування, що сприяє підвищенню результативності господарювання підприємницьких структур у цій сфері. З іншого боку, органи влади можуть мати на меті поповнення різних рівнів бюджету за рахунок примусового залучення до участі у соціальних, культурних та політичних програмах. Також має місце і здійснення адміністративного тиску у вигляді розпоряджень, штрафів, судового переслідування, можливість здійснення чорного PR, що призводить до розробки механізму взаємодії підприємницьких структур з органами державної влади.

Підприємець може досягти успіху, коли навчиться своєчасно та правильно оцінювати ринкові можливості свого бізнесу, виробляти лише необхідні суб'єктам ринку товари з найменшими витратами, до того ж необхідної якості — бажано з використанням інноваційних технологій [11]. Також підприємницький

успіх залежить від внутрішнього корпоративного підприємницького середовища — певної сукупності внутрішніх умов функціонування підприємницьких структур, і залежить від самих підприємців, їхньої компетентності, сили волі, цілеспрямованості, рівня намагань, умінь та навичок в організації та веденні бізнесу. При цьому до внутрішнього підприємницького середовища належать такі елементи: наявність власного капіталу, вибір організаційно-правової форми підприємства, вибір предмета діяльності, підбір команди партнерів, знання ринку і кваліфіковане проведення маркетингових досліджень, підбір та управління персоналом, що відповідає основному завданню української економіки — зміна її структури, виходячи з цілей національного розвитку країни.

В даному разі на порядок денний повинні бути винесені такі питання як уникнення сировинної спрямованості та перелаштування на процеси розвитку високотехнологічних, інноваційних виробництв, конкурентоспроможних на світовому та внутрішньому ринках, а також диверсифікація сільськогосподарського виробництва. Наразі корпоративна підприємницька діяльність в аграрному секторі економіки має такі позитивні тенденції змін. Цьому сприяє економічна особливість корпоративної форми, так як вона виступає закінченою формою відокремлення власності від управління, економічно та юридично відокремлена по відношенню до її засновників та учасників, що докорінно відрізняє її від одноосібних підприємців та партнерств.

Обмеження майнової відповідальності дозволяє залучати до інвестування широкі верстви населення, забезпечуючи досить швидко за часом та значну за обсягами централізацію капіталу. З іншого боку, зниження ризику сприяє активізації новаторської функції підприємництва. А відокремлення функції управління від власності — забезпечує більш високий рівень стійкості корпоративних підприємницьких структур. Це створює умови для стабільного, орієнтованого на розвиток і висуває на перший план завдання з реалізації довгострокових стратегічних цілей, що за можливості централізувати значні капітальні ресурси створює умови економічного зростання.

Концентрація капіталу формується з урахуванням дії економічних законів і характерна переважно високому рівню розвитку ринкових відносин. До їх ознак відноситься виникнення та розвиток корпоративної форми бізнесу, яка пов'язана з кількома об'єктивними умовами:

акціонерною формою капіталу великих господарських структур, що відкриває можливість об'єднання приватних невеликих капіталів для створення великого виробництва та вирішення загальних економічних проблем; розвитком інвестиційних та інноваційних процесів та явищ із необхідного залучення значних фінансових ресурсів для здійснення проектів, викликаних ускладненням виробництва своєї продукції, заснованих на сучасних технологіях та суттєвих початкових витрат; проявом монополізації ринків, що створює додаткові інвестиційні можливості за рахунок підвищення прибутків та підвищення прибутковості і капіталізації бізнесу. Тобто концентрація капіталу в аграрному секторі економіки набуває найбільшого значення для розвитку виробництва сучасної конкурентоспроможної продукції на основі нових технологій, яке є засобом для отримання високих доходів від її реалізації з високими споживчими властивостями, що вигідно відрізняється від продукції конкурентів.

Найбільш привабливими для інвесторів є такі характеристики корпоративної форми підприємництва аграрному секторі економіки як самостійність корпорації — юридична особа; обмежена відповідальність індивідуальних інвесторів, акціонерів за результати корпорації; використання ефективного менеджменту з урахуванням маркетингу корпоративних товарів; зниження трансакційних витрат концентрації виробництва та капіталу учасників інтеграції; розширення меж оптимального використання техніки та обладнання; організація системи збуту; організоване кредитування та страхування учасників; ефект широти асортименту; зменшення бази оподаткування, мінімізація витрат; централізація маркетингової діяльності (попит, пропозиції ринку, організація конкурентоспроможного виробництва з урахуванням споживчої орієнтації); централізація фінансових коштів, і відповідно можливість їх інвестування у найбільш потрібні виробництва; відновлення втраченої під час реформ керованості товарними, ресурсними, фінансовими потоками в аграрному секторі економіки; підвищення фінансово-економічної стійкості суб'єктів аграрного ринку шляхом формування замкнутих циклів ("виробництво — переробка — реалізація"); реалізація антикризових заходів; сприяння реструктуруванню неплатоспроможних, збиткових та низькорентабельних сільськогосподарських підприємств.

З цих вихідних позицій, конкурентоспроможність підприємницьких структур сільськогосподарства нині забезпечують не дрібні

фермерські господарства, а великі корпоративні підприємства (агрохолдинги), які освоюють інноваційні розробки та технології (точне землеробство, біотехнології, інноваційний маркетинг). Вони ж утримують найбільш перспективні позиції як на внутрішньому, так і зовнішньому продовольчому ринку щодо аграрної сфери в цілому. Досягненню таких позицій зумовило вивчення досвіду розвинених держав, накопиченого у цій галузі, що свідчить про стимулюючу політику стосовно інтеграційних процесів в аграрній сфері, і це єдиний спосіб забезпечення паритету конкурентних відносин сільськогосподарських товаровиробників як фундаменту всієї економіки зі своїми партнерами: підприємствами переробної промисловості, обслуговуючої діяльності та сфери торгівлі.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В аграрному виробництві досить розвинений підприємницький підхід як ринкова локалізація виробників і переробників сільськогосподарської продукції з виходом на міжнародний ринок продовольчих товарів. Такій тенденції є передумови створення корпоративних об'єднань з бажанням об'єднати матеріальні, нематеріальні та фінансові ресурси учасників корпорації з метою отримання високого доходу на основі підвищення ефективності підприємницької діяльності, створення оптимальних технологічних та коопераційних зв'язків, підвищення експортного потенціалу, залучення інвестицій. Разом з цим, ступінь проникнення на ринок сільськогосподарської продукції залежить і від політики в галузі регулювання конкуренції, яку проводить держава.

Література:

1. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. Економіка АПК. 2013. № 1. С. 3—15.
2. Майстро С. Державна політика стимулювання інтеграційних процесів в аграрному секторі в умовах глобалізації. Держава і ринок. 2010. № 2. С. 113—119.
3. Буряк П. Проблемність трансформаційних процесів у інтегрованих корпоративних структурах підприємства. Економіка та держава. 2014. № 2. С. 72—78.
4. Уманців Ю. М. Формування української моделі корпоративного управління. Економіка. Фінанси. Право. 2010. № 3. С. 10—13.
5. Довгань Л. Є., Малик І. П. Корпоративне управління: інституціональні аспекти. Моно-

графія. Київ: ІВЦ "Видавництво "Політехніка", 2006. 340 с.

6. Купчак Б. Ф. Підприємництво: суть та умови здійснення. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. 2011. № 21.2. С. 243—249.

7. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект. Монографія. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2016. 432 с.

8. Стародуб О. І. Удосконалення системи бюджетного фінансування аграрного сектору економіки України. Економіка АПК. 2015. № 6. С. 96—100.

9. Олійник О. О., Дем'яненко І. В. Інтеграційні процеси у сільському господарстві: становлення, вибір форми, розвиток. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2017. № 1 (37). С. 37—40.

10. Ліщинський М. П. Стан і тенденції розвитку інтегрованих корпоративних структур в аграрному секторі економіки України. Агросвіт. 2013. № 20. С. 50—56.

11. Олійник Т. І. Еволюція підприємницької активності: суспільно економічний аспект становлення та розвитку. Економіка та держава. 2021. № 5. С. 92—96.

References:

1. Andriychuk, V.G. (2013), "Agro-industrial formations of a new type in the context of the strategy for the development of domestic agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 3—15.

2. Maystro, S. (2010), "State policy of stimulating integration processes in the agricultural sector in the conditions of globalization", *Derzhava i rynek*, vol. 2, pp. 113—119.

3. Buryak, P. (2014), "Problematic nature of transformational processes in the integrated corporate structures of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 72—78.

4. Umantsiv, Yu.M. (2010), "Formation of the Ukrainian model of corporate governance", *Ekonomika. Finansy. Pravo.*, vol. 3, pp. 10—13.

5. Dovgan, L.E. and Malik, I.P. (2006), *Korporativne upravlinnia: instytutsional'ni aspekty* [Corporate governance: institutional aspects], IVTs Vydavnytstvo Politekhnik, Kyiv, Ukraine.

6. Kupchak, B.F. (2011), "Entrepreneurship: the essence and conditions of implementation", *Naukovy visnyk Natsional'noho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*, vol. 21.2, pp. 243—249.

7. Lupenko, Y.O. Malik, M.Y. and Zayats, V.M. (2016), *Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsional'ny aspekt* [Development of entre-

preneurship and cooperation: institutional aspect], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

8. Starodub, O.I. (2015), "Improvement of the budget financing system of the agricultural sector of the economy of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 96—100.

9. Oliynik, O.O. and Demyanenko, I.V. (2017), "Integration processes in agriculture: formation, choice of form, development", *Visnyk Berdians'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, vol. 1, no 37, pp. 37—40.

10. Lishchynsky, M.P. (2013), "State and development trends of integrated corporate structures in the agrarian sector of the economy of Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 20, pp. 50—56.

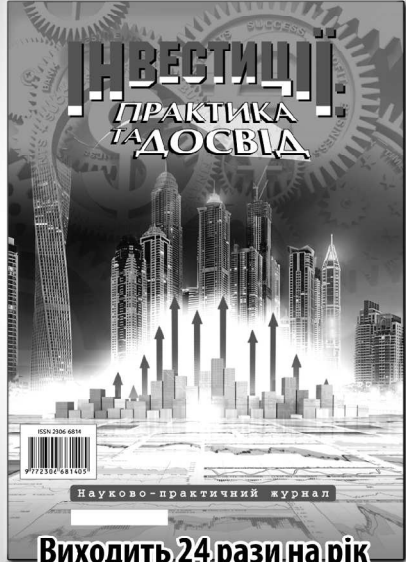
11. Oliynik, T.I. (2021), "Evolution of entrepreneurial activity: socio-economic aspect of formation and development", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 92—96.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 331.45

К. М. Дідур,

к. е. н., доцент кафедри економіки,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8489-0308>

С. П. Дмитрюк,

старший викладач кафедри експлуатації машинно-тракторно парку,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2627-0557>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.72

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХОДІВ З ОХОРОНИ ПРАЦІ

K. Didur,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department

of Economics, Dnipro State University of Agriculture and Economics

S. Dmitryuk,

Senior Lecturer of the Department of Safety of Vital Functions,

Dnipro State University of Agriculture and Economics

WAYS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF LABOR PROTECTION MEASURES

Вирішення питань у сфері охорони праці на сьогоднішній день може бути досягнуто шляхом підвищення ефективності заходів з охорони праці. В статті розглянуто шляхи і методи підвищення ефективності заходів з охорони праці. Для цього необхідно докорінно змінити порядок управління охороною праці. Досвід передових країн показує, що на підприємстві доцільно запровадити посаду виборного керівника — менеджера, який обирається на зборах акціонерів на два-три роки. Він буде зацікавлений у підвищенні ефективності роботи підприємства, бо від цього буде залежати його зарплата та дивіденди акціонерів. Однією з функцій держави є проведення політики, спрямованої на підвищення рівня безпеки праці на кожному робочому місці.

Практика свідчить, що ефективність діяльності з охорони праці певною мірою залежить від правильності визначення найбільш травмонебезпечних об'єктів, суб'єктів господарювання та галузей виробництва, а також від рівня методичного та інформаційно-аналітичного забезпечення у процесі організації та планування. Методи аналізу і планування, які використовуються ще й сьогодні у сфері охорони праці, застосовуються за стереотипними принципами і, зазвичай, не підкріплюються науково обґрунтованими розрахунками та методологією планування на основі оцінки виробничих ризиків.

У зв'язку з цим, підвищення ефективності заходів з охорони праці, особливо у небезпечних галузях економіки України, шляхом вдосконалення науково-методичних підходів до аналізу стану охорони праці, методів моделювання та прогнозування показників стану охорони праці з урахуванням оцінки ризиків настання нещасних випадків на виробництві в процесі організації та планування заходів, а також створення системи запобігання виробничим ризикам набуває особливого значення та є актуальною науково-практичною задачею, що зумовило вибір теми і цільову спрямованість цього дослідження.

В статті наведені шляхи підвищення ефективності заходів з охорони праці в аграрних підприємствах.

Solving issues in the field of labour protection today can be achieved by increasing the effectiveness of labour protection measures. The article discusses the ways and methods of increasing the effectiveness of labour protection measures. For this, it is necessary to fundamentally change the procedure for managing labour protection. The experience of advanced countries shows that it is expedient to introduce the position of an elected manager — a manager who is elected at the shareholders' meeting for two to three years — at the enterprise. He will be interested in increasing the efficiency of the enterprise, because his salary and shareholders' dividends will depend on it. One of the functions of the state is the implementation of policies aimed at increasing the level of labour safety at each workplace.

Practice shows that the effectiveness of occupational health and safety activities depends to a certain extent on the correctness of the identification of the most trauma-hazardous objects, business entities and industries, as well as on the level of methodical and informational and analytical support in the process of organization and planning. The methods of analysis and planning, which are still used today in the field of labour protection, are applied according to stereotyped principles and, usually, are not supported by scientifically based calculations and planning methodology based on the assessment of industrial risks.

In this regard, increasing the effectiveness of occupational health and safety measures, especially in dangerous sectors of the economy of Ukraine, by improving scientific and methodological approaches to the analysis of the state of occupational health and safety, methods of modelling and forecasting indicators of the state of occupational health and safety, taking into account the

assessment of the risks of accidents at work in the process of organization and planning of events, as well as the creation of a system of prevention of industrial risks acquires special importance and is an actual scientific and practical task, which led to the choice of the topic and the target orientation of this research.

The article describes ways to increase the effectiveness of labour protection measures in agricultural enterprises.

Ключові слова: охорона праці, ефективність, система управління, нещасний випадок, планування, організація, контроль.

Key words: labor protection, efficiency, management system, accident, planning, organization, control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вирішення питань у сфері охорони праці на сьогоднішній день може бути досягнуто шляхом підвищення ефективності заходів з охорони праці. Існуючий порядок управління підприємствами, коли всі важелі управління знаходяться у однієї особи (керівника), застарів. Цей порядок пригнічує ініціативу і продуктивність праці в трудових колективах. Необхідно докорінно змінити порядок управління охороною праці [3]. Ключовою функцією держави є проведення політики, спрямованої на підвищення рівня безпеки праці на кожному робочому місці.

Однією з головних проблем є те, що в нашій країні фінансування в сфері охорони праці спрямовується переважно на подолання наслідків небезпечних і шкідливих умов праці, а не на їх попередження та проведення профілактичних заходів. Одночасно рівень витрат на охорону праці в загальному обсязі валового внутрішнього продукту та промислової продукції залишається на постійно значному рівні.

Крім того, треба відмітити, що для запобігання нещасним випадкам на виробництві, викликаних умовами праці, необхідним є проведення профілактичних заходів. Практика свідчить, що ефективність заходів з охорони праці певною мірою залежить від правильності визначення найбільш травмонебезпечних об'єктів, суб'єктів господарювання та галузей виробництва, а також від рівня методичного та інформаційно-аналітичного забезпечення у процесі організації та планування. Методи аналізу і планування, які використовуються ще й сьогодні у сфері охорони праці, застосовуються за стереотипними принципами і, зазвичай, не підкріплюються науково обґрунтованими розрахунками та методологією планування на основі оцінки виробничих ризиків.

У зв'язку з цим, підвищення ефективності заходів з охорони праці, особливо у небезпечних галузях економіки України, шляхом вдосконалення науково-методичних підходів до аналізу стану охорони праці, методів моделювання та прогнозування показників стану охорони праці з урахуванням оцінки ризиків настання нещасних випадків на виробництві в процесі організації та

планування заходів, а також створення системи запобігання виробничим ризикам набуває особливого значення та є актуальною науково-практичною задачею, що зумовило вибір теми і цільову спрямованість цього дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вагомий внесок у розвиток системи управління охороною праці як на державному рівні так і на виробничому, а також планування, організації та координації робіт з охорони праці внесли наступні вчені: Л.Б. Баранник [1], А.С. Беліков, С.Г. Годяєв, С.П. Дмитрюк [2], О.В. Насібова [5], К.В. Павлюк [6], М.М. Руженський [7]. Результати цих досліджень дали змогу суттєво поліпшити стан охорони праці, але в сучасних умовах необхідно розроблення нових методів, які дозволять враховувати особливості сьогодення. Опрацювання публікацій цих авторів та використання інформаційних технологій дозволило сформулювати шляхи ефективності діяльності з охорони праці та використати їх для оцінки результативності діяльності та прийняття управлінських рішень. Віддаючи належне їх науковим напрацюванням з цієї проблематики, слід зауважити, що дослідження теоретичних аспектів розвитку системи управління сучасного підприємства ще не має координованого і системного характеру.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданням полягає в розробці та реалізації шляхів і методів підвищення ефективності діяльності з охорони праці шляхом розроблення механізмів запобігання виробничим ризикам, що базуються на принципах усунення небезпек, оцінюванні, контролі та управлінні ризиками та проведенні вдосконаленого нагляду за станом охорони праці.

Предмет досліджень — механізми формування та функціонування системи запобігання виробничим ризикам і заохочення роботодавців до створення безпечних і здорових умов праці, а також приведення її у відповідність до норм ЄС з безпеки та гігієни праці шляхом підвищення ефективності заходів та конт-

рольно-наглядової діяльності з питань охорони праці на підприємствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогодні в Україні існує державна система охорони праці, яка на законодавчому рівні визначена Законом України "Про охорону праці", Кодексом законів про працю України, Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, дотримання яких дає змогу роботодавцю створити на виробництві безпечні та здорові умови праці [3], [4].

Сучасний стан умов та безпеки праці характеризується наявністю та зростанням питомої ваги небезпечних і шкідливих виробничих факторів у загальній системі виробничих факторів, які обумовлюють ризики ушкодження для здоров'я та життя працюючих. Кількість працівників, які працюють у несприятливих умовах праці, залишається високою і коливається в окремих видах економічної діяльності від 25 до 60%.

Соціальне значення охорони праці полягає у сприянні росту ефективності суспільного виробництва шляхом безперервного вдосконалення і поліпшення умов праці, підвищення їх безпеки, зниження виробничого травматизму і профзахворювань і проявляється у зростанні продуктивності праці, збереженні трудових ресурсів та збільшенні сукупного національного продукту [2].

Зростання продуктивності праці відбувається в результаті збільшення фонду робочого часу завдяки скороченню внутрішньо-змінних простоїв шляхом ліквідації мікротравм або зниження їх кількості, а також завдяки запобіганню передчасного стомлення шляхом раціоналізації і покращення умов праці та введенню оптимальних режимів праці і відпочинку та інших заходів, які сприяють підвищенню ефективності використання робочого часу.

Збереження трудових ресурсів і підвищення професійної активності працюючих відбувається завдяки покращенню стану здоров'я і подовженню середньої тривалості життя шляхом покращення умов праці, що супроводжується високою трудовою активністю і підвищенням виробничого стажу. Підвищується професійний рівень також завдяки зростанню кваліфікації і майстерності.

Економічне значення охорони праці визначається ефективністю заходів з покращення умов і підвищення безпеки праці та є економічним виразом соціальної значущості охорони праці. Тоб-

то, економічне значення охорони праці оцінюється за результатами, отриманими при зміні соціальних показників шляхом впровадження заходів з покращення умов праці: підвищення продуктивності праці; зниження непродуктивних витрат часу і праці; збільшення фонду робочого часу; зниження витрат, пов'язаних з плінністю кадрів через умови праці тощо [2].

Збільшення фонду робочого часу і ефективність використання обладнання досягається шляхом зниження простоїв протягом зміни внаслідок погіршення самопочуття через умови праці та мікротравми. При комплексній дії на людину декількох шкідливих виробничих чинників простої на робочому місці можуть досягати 20—40% за зміну через виробничий травматизм та погане самопочуття. Зростання непродуктивних витрат часу, а значить, і праці, обумовлюється також поганою організацією робочих місць: без урахування ергономічних вимог виникає необхідність виконання зайвих рухів та докладання додаткових фізичних зусиль через незручне положення, невдале розташування органів управління обладнанням і невдале конструктивне оформлення робочих місць. У результаті поліпшення умов праці нормалізується психологічний клімат в трудовому колективі, підвищується налагодженість в роботі, зростає продуктивність праці [1].

Збільшення фонду робочого часу досягається скороченням цілодобових втрат на виробничий травматизм та неявки на роботу. Шкідливі умови праці суттєво впливають не тільки на виникнення професійних захворювань, а й на виникнення і тривалість загальних захворювань.

Економії матеріальних втрат можна досягти шляхом відміни пільг та компенсацій за несприятливі умови праці через недотримання відповідних санітарно-гігієнічних вимог і правил безпеки до робочих місць. Дотримання таких вимог дає можливість повністю або частково відмінити такі пільги, як: скорочений робочий час і додаткова відпустка; підвищення тарифної ставки та пільгової пенсії; лікувально-профілактичне харчування і безкоштовна видача молока. Всі ці пільги пов'язані зі значними трудовими втратами і супроводжуються виплатами додаткових коштів за фактично не відпрацьований час [5].

На підприємствах спостерігається висока плінність кадрів серед працівників, робота яких пов'язана з важкою фізичною працею, несприятливими санітарно-гігієнічними умовами, монотонністю виробничого процесу. Із загальної кількості працівників, які звільняються за власним бажанням, від 10 до 25% складають особи, яких не влаштовують несприятливі умови праці.

Таким чином розробка заходів щодо попередження виробничого травматизму та нещасних випадків є головною метою у галузі охорони праці. Загалом зазначимо, що комплекс заходів, спрямованих на забезпечення задовільних та безпечних умов праці, повинен розвиватися гармонійно із зростанням обсягів виробництва продукції, а в ідеалі — дещо їх випереджати.

З метою ефективного проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, які загрожують життю і здоров'ю працюючих, Міністерством промислової політики України та Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійної захворюваності України розроблено програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища. Програмою передбачено:

1. Вивчення умов праці працюючих — виявлення та усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів на робочих місцях;

2. Проведення аналізу за ступенями шкідливості у тих галузях економіки, де за останні роки зафіксовано найбільший рівень травматизму та професійної захворюваності, а також заходи щодо впливу шкідливих та небезпечних факторів у даних галузях, а саме: поліпшення організаційних заходів з охорони праці; модернізації чи заміни обладнання та технологій; медико-профілактичних заходів; застосування засобів колективного та індивідуального захисту працюючих на робочих місцях [7].

Політику підприємства щодо охорони праці можна визначити як: забезпечення здорових та безпечних умов праці; зниження ступеня ризиків виникнення нещасних випадків на виробництві та профзахворювань з урахуванням соціальної відповідальності, економічної доцільності та технічних можливостей; установлення персональної відповідальності кожного працівника за порушення покладених на нього обов'язків з охорони праці.

Для реалізації цієї політики, мету в галузі охорони праці можна визначити як досягнення рівня припустимого ризику виникнення нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань за рахунок: забезпечення моніторингу впливу шкідливих і небезпечних виробничих факторів на працюючих та усунення, у першу чергу, найбільш небезпечних з них; залучення працівників до активної участі в управлінні охороною праці; постійного розгляду керівником підприємства та керівниками структурних підрозділів стану умов та безпеки праці разом із вирішенням виробничих питань; підви-

щення підсумків виконання планів з охорони праці за участі керівника підприємства [2].

Проблеми у сфері охорони праці передбачається розв'язати шляхом:

— підвищення ефективності державного управління охороною праці, зокрема шляхом приведення нормативно-правової бази у сфері охорони праці у відповідність із сучасними вимогами та законодавством ЄС;

— удосконалення системи державного нагляду і громадського контролю за додержанням вимог законодавства з охорони праці, оптимізації діяльності структурних підрозділів з охорони праці центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;

— удосконалення державного управління охороною праці через реформування державних органів управління охороною праці;

— проведення моніторингу розроблення, впровадження та функціонування систем управління охороною праці на державному, галузевому та регіональному рівні, зокрема шляхом застосування принципів управління професійними та виробничими ризиками;

— дерегуляції підприємницької діяльності шляхом спрощення дозвільної системи у сфері охорони праці та запровадження декларативного принципу нагляду за станом охорони праці та промислової безпеки на підприємствах;

— розроблення та впровадження механізму економічного стимулювання роботодавців залежно від рівня безпеки, травматизму, професійної захворюваності та фактичного стану охорони праці на виробництві;

— підвищення рівня відповідальності роботодавців за створення безпечних і здорових умов праці, своєчасність подання достовірної інформації про стан охорони праці на підприємствах;

— удосконалення системи ведення обліку та проведення аналізу даних про випадки травматизму на виробництві та професійних захворювань;

— удосконалення механізму виявлення фактів приховування випадків травматизму на виробництві та професійних захворювань;

— розроблення та впровадження у діюче виробництво інноваційних технологій, нових видів засобів індивідуального та колективного захисту з використанням сучасних матеріалів, наукових досягнень у сфері охорони праці;

— відновлення та модернізації медичних служб на виробництві, у тому числі з важкими, шкідливими та небезпечними умовами праці, забезпечення розвитку системи медико-санітарної допомоги працівникам, розроблення та вдосконалення методів діагностики, профілактики і лікування професійних захворювань;

— розроблення державних вимог до системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів з питань охорони праці;

— розроблення та впровадження сучасних технологій, новітніх методик навчання, галузевих стандартів освіти, видання навчальних програм, підручників, довідників, навчально-методичних та навчально-наочних посібників, електронних засобів навчання, призначених для вдосконалення системи підготовки фахівців у сфері охорони праці, зокрема тих, які виконують роботи підвищеної небезпеки та роботи, де є потреба у професійному доборі;

— розроблення та впровадження моделі навчального семінару з питань охорони праці для суб'єктів господарювання малого та середнього бізнесу під час їх державної реєстрації;

— розширення системи інформаційного забезпечення громадськості з питань охорони праці;

— підвищення рівня культури безпеки праці шляхом пропагування безпеки праці та способів запобігання виникненню ризиків виробничого травматизму, професійних захворювань та аварій на виробництві, формування відповідального ставлення працівників до особистої безпеки та безпеки оточуючих, а також до виробничого середовища та навколишнього природного середовища;

— підвищення рівня наукових і науково-технічних досліджень стану охорони праці, розв'язання проблем профілактики виробничого травматизму та професійних захворювань, координації науково-технічної діяльності у цій сфері та забезпечення впровадження в практику позитивних результатів такої діяльності;

— використання передового вітчизняного та зарубіжного досвіду з питань поліпшення умов і безпеки праці на основі міжнародного співробітництва.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Згідно з законом "Про охорону праці" власник розробляє (за участю профспілок) і реалізує комплексні заходи для досягнення встановлених нормативів безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, підвищення рівня охорони праці, профілактики виробничого травматизму, профзахворювань та аварій [1].

Отже, ми пропонуємо застосовувати такі заходи щодо підвищення ефективності заходів з охорони праці, що дозволять знизити кількість випадків виробничого травматизму, та підвищити ефективність системи управління охороною праці на рівні підприємства, а саме: проведення навчання та інструктажу з охорони праці, вироб-

ничої санітарії, пожежної безпеки; застосування комп'ютерних методів прикладного та інструментального забезпечення, що значно підвищують якість навчального процесу; використання необхідної інформації з ресурсів мережі Інтернет, правових систем; активні методи навчання, що значно підвищують ефективність засвоєння інформації; стимулювання охорони праці як інструмент підвищення ефективності управління персоналом; удосконалення системи контролю та перевірки отриманих під час навчання та інструктажу знань та системи допуску до роботи, побудованій на базі результатів перевірки знань; сформувані сучасне безпечне та здорове виробниче середовище; мінімізувати ризики виробничого травматизму, професійних захворювань та аварій на виробництві; забезпечити скорочення соціальних і економічних втрат від негативних наслідків на виробництві; забезпечити ста-
ле зростання національної економіки [6].

Ефективність заходів з охорони праці забезпечується шляхом оптимізації матеріально-технічних, фінансових, трудових витрат, спрямованих на поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, для забезпечення реалізації конституційного права громадян на належні, безпечні та здорові умови праці, збереження та розвиток трудового потенціалу держави.

Шляхи підвищення ефективності діяльності з охорони праці будуть наступними:

1. Доведення рівня обладнання машин, механізмів, устаткування інженерно технічними засобами до 100%.

2. Повне забезпечення працюючих засобами індивідуального та колективного захисту, спецодягом, спецвзуттям, миючими та знежкоджуючими засобами.

3. Приведення технологічної документації відповідно до вимог стандартів.

4. Забезпечення безпеки будівель та споруд відповідно до вимог стандартів безпеки.

5. Проведення атестації робочих місць на відповідність їх нормативним актам про охорону праці.

6. Впровадження заходів щодо усунення безпосереднього контакту працівників із шкідливими речовинами й матеріалами, а також іншими несприятливими та небезпечними факторами виробництва.

7. Використання на виробництві систем автоматичного контролю та сигналізації наявності шкідливих і небезпечних виробничих факторів, а також пристроїв аварійного вимкнення виробничого устаткування та комунікацій в разі виникнення небезпеки для працюючих.

8. Упровадження устаткування та пристроїв, що забезпечують захист працюючих від ураження електричним струмом та від дії статистичної електрики, а також розрядів блискавки.

9. Обладнання спеціальних механізмів, пристроїв та площадок, які забезпечують зручне та безпечне виконання робіт на висоті.

10. Приведення рівнів шуму, вібрації, ультразвуку, іонізуючих та інших шкідливих випромінювань на робочих місцях у відповідність до вимог чинних нормативних актів.

11. Розроблення, виготовлення й монтаж нових, а також реконструкція діючих загальних та місцевих вентиляційних систем, пристроїв кондиціонування повітря, газозовловувальних пристроїв.

12. Реконструкція систем природного та штучного освітлення робочих місць; систем опалення, теплових, водяних, повітряних завіс та повітряних душів, утеплення дверей, вікон, підлог у діючому виробництві.

13. Механізація прибирання виробничих приміщень, у тому числі стружки та інших відходів виробництва, очищення повітропроводів, освітлювальної арматури, вікон, світлових ліхтарів тощо.

14. Приведення пожежонебезпечних ділянок відповідно до вимог нормативно-правових актів.

15. Реконструкція евакуаційних виходів та місць масового переходу працюючих.

16. Забезпечення достатнього рівня знань працівниками вимог нормативно-правових актів з охорони праці та розуміння ними небезпечності шкідливих та небезпечних виробничих факторів для їхнього життя та здоров'я, а також для життя і здоров'я людей, що їх оточують.

17. Облаштування та забезпечення функціонування кімнат психологічного розвантаження, оздоровчих кімнат, процедурних тощо.

18. Заохочення трудових колективів і окремих осіб, які плідно працюють над поліпшенням стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища.

19. Проведення попереднього та періодичних медичних оглядів працюючих, оплата медичних послуг спеціалістів з діагностики та лікування для працівників, які потерпіли внаслідок професійних захворювань та нещасних випадків на виробництві.

Література:

1. Баранник Л. Б. Фінансове забезпечення системи соціального захисту населення: теоретичний аспект. Вісник ДДФА. Економічні науки. 2014. № 1. С. 8—15.

2. Беликов А. С., Дмитрюк С. П., Годяев С. Г. Охрана труда в агропромышленном комплексе Украины. Черкасы: Чабаненко Ю.А., 2014. 645 с.

3. Закон України "Про загальнообов'язкове соціальне страхування" №. 4981-1 від 18 липня 2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4981-1#Text>

4. Закон України "Про соціальні послуги" 17.01.2019 р. № 2671-VIII. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

5. Насібова О. В. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціального захисту населення. Економіка та держава, 2019. № 8. С. 35—40.

6. Павлюк К. В., Степанова О. В. Модернізація системи соціального захисту в контексті накопичення соціального капіталу в Україні. Фінанси України. № 6. 2012. С. 15—29.

7. Руженський М. М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці. дис. на здобуття наукового ступеня д.е.н. К.: 2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://kneu.edu.ua/userfiles/d26.006.01/2016/Ruzhenskyj_diss.PDF

References:

1. Barannik, L. B. (2014), "Financial support of the system of social protection of the population: the theoretical aspect", Visnyk DDFA. Ekonomichni nauky, vol. 1, pp. 8—15.

2. Belikov, A.S. Godyaev S.G. and Dmitryuk, S.P. (2014), Ohrana truda v agropromyshlennom komplekse Ukrainy [Labor protection in the agro-industrial complex of Ukraine], Chabanenkol Yu.A., Cherkasy, Ukraine.

3. The Verkhovna Rada of Ukraine, (2016), The Law of Ukraine "About compulsory insurance", available at <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4891-1#Text>. (Accessed 7 November 2022).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine, (2016), The Law of Ukraine "About social services", available at <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>. (Accessed 7 November 2022).

5. Nasibova, O. V. (2019), "Theoretical aspects of financial support of social protection of the population", Ekonomika ta derzhava, vol. 8, pp. 35—40.

6. Pavlyuk, K. V. and Stepanova, O. V. (2012), "Modernization of the social protection system in the context of accumulation of social capital in Ukraine", Finansy Ukrainy, vol. 6, pp. 15—29.

7. Ruzhenskyj, M. M. (2016), "Transformation of social protection institutions for population in transition economy", Abstract of Ph.D. dissertation, Kyiv, Ukraine, available at: <https://kneu.edu.ua/userfiles/d26.006.01/2016/Ruzhenskyjdiss.DF> (Accessed 7 November 2022).

Стаття надійшла до редакції 07.11.2022 р.

УДК 336.338.657.4

Ю. В. Масюк,

к. е. н., професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6445-806X>

В. І. Ястреб,

здобувач другого рівня вищої освіти за спеціальністю "Фінанси, банківська справа та страхування", Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6576-5835>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.78

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. Masiuk,

PhD in Economics, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University

V. Yastreba,

Applicant for higher education specialty Finance, Banking and Insurance,
Dnipro State Agrarian and Economic University

IMPROVING THE MANAGEMENT OF FINANCIAL STABILITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті узагальнено теоретичні підходи до визначення поняття "фінансова стійкість підприємства", розглянуто аспекти удосконалення способів забезпечення фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств. У статті підтверджено важливість категорії "стійкість" в аналізі коротко- та довгострокового фінансового стану підприємства. Здійснено пошук ефективних методів управління підприємствами за допомогою конкретних інструментів фінансового менеджменту з урахуванням специфіки галузі. Сформовано обґрунтовану та комплексну систему менеджменту фінансової стійкості, що включає основні функції управління фінансовою стійкістю, реалізація яких вимагає використання відповідних фінансових методів, форм та певних фінансових інструментів. З'ясовано основні функції менеджменту фінансової стійкості. Розглянуто основні складові фінансової стійкості та виділено фактори, що впливають на стабільність аграрного бізнесу. Виокремлено основні види та критерії оцінки фінансової стійкості. На основі останніх представлено показники для оцінки фінансової стійкості підприємств. Розглянуто основні ознаки фінансової стійкості підприємства. Досліджено основні принципи функціонування менеджменту фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств.

The article provides a comprehensive review of theoretical aspects of improving methods of ensuring the financial sustainability of agricultural enterprises. The article defines the role of financial stability in ensuring effective activity and considers directions for improving agribusiness management. The components of financial stability at the level of the country and at the level of the firm are determined. The work analyzes the process of forming the financial stability of the enterprise from three main aspects: informational, diagnostic and measures to ensure financial stability. The article confirms the importance of the "sustainability" category in the analysis of the short— and long-term financial condition of the enterprise. The basic principles of the management of the financial stability of agricultural enterprises have been studied. A search was made for effective methods of enterprise management

using specific financial management tools, taking into account the specifics of the industry. A well-founded and comprehensive system of financial stability management has been formed, which includes the main functions of financial stability management, the implementation of which requires the use of appropriate financial methods, forms and certain financial instruments. The importance of assessing financial stability has been confirmed, the purpose of which is to determine the degree of dependence of enterprises on external sources of financing, the level of financial risk, the possibility of financing at the expense of own financial resources, the territory of establishment and margin of financial stability. The main functions of financial stability management are clarified. The main tasks of financial stability management are presented. The main components of financial stability are considered and the factors affecting the stability of agrarian business are highlighted. External and internal factors affecting the financial stability of the firm were identified. The system of indicators for assessing the financial stability of enterprises was analyzed. The main types and criteria for assessing financial stability are highlighted. Based on the latter, indicators for assessing the financial stability of enterprises are presented. The main signs of financial stability of the enterprise are considered.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, фінансова стійкість, платоспроможність, функції менеджменту фінансової стійкості, показники фінансової стійкості.

Key words: agricultural enterprise, financial stability, solvency, financial stability management functions, indicators of financial stability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах теперішнього економічного становища у багатьох підприємств фінансовий стан є нестійким. На це впливають як внутрішні, так і, особливо, зовнішні фактори.

Фінансова стійкість є найважливішою характеристикою фінансового стану підприємства. На сучасному етапі розвитку економіки України виникла потреба удосконалення моделі менеджменту фінансової стійкості, яка активно сприятиме виходу підприємств із кризи та в подальшому — перетворенню їх на успішних та продуктивних суб'єктів господарювання.

Також, за умов нестабільності економіки виникає потреба у аналізі фінансової стійкості суб'єктів господарювання. Даний аналіз несе важливу інформацію для власників, постачальників, інвесторів, партнерів, конкурентів тощо. Проте чіткого та загальноприйнятого визначення цього поняття в науковій літературі ще не сформувалося.

Фінансова стійкість сільськогосподарського підприємства є основою стабільності його функціонування і розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В економічній літературі існує велика кількість праць, присвячених аналізу та оцінці фінансового стану і досягненню фінансової стійкості підприємства: Білик М.Д., Смірнова Т.О., Пономаренко В.С., Грабовецький Б.Є., Дегтярьова В.М., Коваленко Л.О., Литовчинко О.Ю., Поддєрьогін А.М., Притуляк Н.М., Тютюнник Ю.М., Руда Р.В., Васильченко Г.В., Масленников Є.І., Шірінян Л.В., Линник І.О. та ін.

Незважаючи на досить велику кількість публікацій з даної проблеми, питання про удосконалення менеджменту фінансової стійкості підприємства, про фактори, які її забезпечують та про оцінку фінансової стійкості залишається відкритим.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних підходів до визначення поняття "фінансова стійкість підприємства", характеристики факторів впливу та видів фінансової стійкості підприємства, виділенні критеріїв оцінки та

показників оцінки фінансової стійкості, а також визначенні головних завдань та функцій фінансової стійкості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Однією з найважливіших складових, що характеризують інноваційний потенціал фірми, і необхідною умовою її інноваційної діяльності є фінансова стійкість. Аналіз стійкості фінансового становища на певну дату може відповісти на питання, наскільки добре сільськогосподарське підприємство керувало своїми фінансовими ресурсами в період, що передує цій даті. Стан фінансових ресурсів має відповідати вимогам ринку та потребам розвитку агробізнесу, оскільки недостатня фінансова стабільність може призвести до неплатоспроможності суб'єктів господарювання, нестачі коштів для розвитку виробництва, надлишок — перешкоджає розвитку, ускладнює витрати бізнесу надлишком запасів і резервів. У науковій літературі існують різні трактування фінансової стійкості.

На думку М.Д. Білика фінансова стійкість — це такий стан фінансових ресурсів підприємства, за якого раціональне розпорядження ними є гарантією наявності власних коштів, стабільної прибутковості та забезпечення процесу розширеного відтворення [1, с. 302—303].

Б.Є. Грабовецький вважає, що фінансова стійкість — це надійно гарантована платоспроможність, рівновага між власними та залученими засобами, незалежність від випадковостей ринкової кон'юнктури і партнерів, довіра кредиторів та інвесторів та рівень залежності від них, наявність такої величини прибутку, який би забезпечив самофінансування [2].

Ю.М. Тютюнник трактує фінансову стійкість як здатність підприємства функціонувати і розвиватися, зберігаючи рівновагу активів і пасивів у мінливому економічному середовищі, що гарантує платоспроможність та інвестиційну привабливість у довгостроковій перспективі в межах допустимого рівня ризику [11, 112с.].

За визначенням Кравченка М.С., фінансова стійкість підприємства — це характеристика фінансового стану підприємства, яка залежить і впливає на всі сфери його діяльності, забезпечує реалізацію стратегії розвитку, досягається ефективним управлінням потоком капіталу та коштами, а також довгостроковим стабільним розвитком за існуючих ринкових умов [5, с. 61—63].

Таких визначень багато і, в більшості випадків, вони доповнюють одне одного або висвітлюють різні аспекти досліджуваного поняття. Поява нових понять і термінів, наповнення існуючих понять і термінів новим змістом є наслідком зміни економічних відносин, що веде до розвитку економічної науки.

Вивчення наукової літератури показує, що в деяких випадках вчені ототожнюють такі поняття, як "фінансова стійкість", "фінансова рівновага", "фінансова стабільність", або вказують на те, що ці поняття необхідно розрізняти, але трактують їх як більш-менш однакові.

Чітке розуміння економічної природи поняття "фінансова стійкість підприємства" необхідне для розробки ефективних і успішних механізмів менеджменту.

Фінансова стійкість сільськогосподарського підприємства, на нашу думку, є ключовим компонентом його стійкості в цілому і виступає як об'єкт фінансового забезпечення господарської діяльності. Вона характеризує стан фінансових ресурсів, показує забезпечення пропорційності та збалансованості розвитку, дає змогу визначити рівень фінансового ризику, який пов'язаний із формуванням структури джерел капіталу господарюючого суб'єкта, а відповідно, і міру стабільності фінансової основи розвитку підприємства на майбутнє.

Головним чином, фінансова стійкість сільськогосподарського підприємства забезпечує його платоспроможність, що забезпечує ряд переваг перед іншими подібними підприємствами щодо отримання кредитних ресурсів, залучення інвестицій, вибір постачальників та підбір кваліфікованого персоналу.

Платоспроможність (або ліквідність) сільськогосподарського підприємства полягає в його готовності негайно погасити короткострокову заборгованість власними коштами. Це визначає його життєздатність та стійкість [7, с. 26—30].

Чим вищий рівень фінансової стійкості сільськогосподарського підприємства, тим більша його незалежність від несподіваних змін кон'юнктури ринку, і тим менша вірогідність потрапляння в стан банкрутства.

До зовнішніх факторів, найбільше впливаючих на внутрішню фінансову стійкість підприємства можна віднести:

— політичні фактори (політична нестабільність, націоналізація власності, військові дії, тощо), які переважно впливають на погіршення інвестиційного середовища та викликають відтік капіталу;

— можливі законодавчі зміни (зміни податкового та ліцензійного, антимонопольного регулювання);

— ринкові фактори (особливо характер попиту, конкурентне середовище і відносини з постачальниками, які визначають ціну і кількість продукції продажі, частку на ринку).

Внутрішніми фактори, що найбільше впливають на фінансову стійкість підприємств, в першу чергу є фактори менеджменту, а саме: спосіб підприємницької діяльності; рівень інформаційного потоку підприємства; стан моніторингу зовнішнього середовища; ступінь розумного використання коштів підприємства на особисті потреби власника.

Фактори виробництва також є важливим аспектом кризової стійкості сільськогосподарського підприємства. Однією з головних причин фінансової кризи підприємства є: використання застарілої техніки та обладнання, недостатня кваліфікованість персоналу, що призводить до істотних втрат на підприємстві, значного відсотку браку та непривабливості споживчих характеристик і зниження конкурентоспроможності продукції [3, с. 186—187].

Комерційні чинники, або фактори маркетингу, за неправильної оцінки ринкової ситуації, недооцінки можливостей конкурентів, помилок в маркетинговій стратегії сільськогосподарського підприємства можуть призвести до кризи.

Якщо звернутися до сучасних публікацій, присвячених менеджменту корпоративної фінансової стійкості, то можна побачити, що більшість науковців розуміють менеджмент як методологічний інструментарій впливу на підприємницьку діяльність.

Менеджмент фінансової стійкості спрямований на вирішення наступних завдань:

— своєчасно діагностувати фінансовий стан підприємства перед фінансовою кризою та вживати необхідних профілактичних заходів для запобігання фінансовій кризі;

— усунути неплатоспроможність підприємства;

— мінімізувати негативні наслідки кризових явищ на підприємстві.

Ефективний менеджмент фінансової стійкості підприємства має враховувати стратегічні цілі суб'єктів господарювання, особливості фінансової політики та тип фінансової стійкості, характерний для діючих на теперішній час підприємств. Тому, на нашу думку, найважливішим елементом у системі менеджменту фінансової стійкості підприємства є її оцінка, яка

базується на розрахунку певних фінансових показників, що визначають прибутки і збитки сільськогосподарського підприємства та зміни структури активів і зобов'язань, а також розрахунки з дебіторами і кредиторами.

До коефіцієнтів фінансової стійкості належать:

— коефіцієнт автономії (фінансової незалежності) — вказує на частку власних коштів (власного капіталу) фірми в загальній сумі коштів, передплачених для її діяльності. Чим вище значення цього коефіцієнта, тим більш фінансово стійким, стабільним і незалежним є підприємство від зовнішніх кредиторів.

Вважається, що кредитори швидше інвестують у бізнес з високою часткою власного капіталу, оскільки він має можливість погасити борг за рахунок власних коштів;

— коефіцієнт фінансової залежності — є протилежним до коефіцієнта автономії. Зростання цього показника в динаміці означає збільшення частки позикових коштів у фінансуванні підприємства, тобто втрату ним фінансової незалежності;

— коефіцієнт фінансового ризику являє собою відношення позикових коштів до власного капіталу. На основі цього коефіцієнта виробляється найбільш загальна оцінка фінансової стійкості. Він показує, скільки одиниць позикових коштів припадає на одиницю власних коштів. Зростання динамічних показників свідчить про посилення залежності фірми від зовнішніх інвесторів і кредиторів, тобто про зниження фінансової стійкості, і навпаки. Оптимальне значення — 0,5, а критичне — 1.

— коефіцієнт маневреності показує, яка частина власного капіталу знаходиться в обігу.

Для забезпечення гнучкості використання власних коштів необхідний достатньо високий коефіцієнт маневреності. Невелике збільшення цього коефіцієнта в динаміці було б позитивним. Щоб визначити його оптимальне значення, цей показник для конкретного бізнесу потрібно порівняти із середнім показником для галузі чи конкурентів;

— коефіцієнт маневреності робочого капіталу характеризує частку запасів (матеріальних оборотних активів) у загальній сумі робочого капіталу;

— коефіцієнт співвідношення позикового та власного капіталу показує скільки позичених коштів залучено на одну гривню вкладених у активи власних коштів;

— коефіцієнт фінансової стабільності характеризує співвідношення власних та позикових коштів;

— коефіцієнт поточних зобов'язань визначає питому вагу поточних зобов'язань в загальній сумі джерел формування [12].

Показники фінансової стійкості підприємства можуть визначити, яким чином вона забезпечується і як можна удосконалити менеджмент фінансової стійкості.

Основні ознаки фінансової стійкості:

- отриманий прибуток дорівнює запланованому;
- плановий розподіл прибутку;
- забезпеченість фірми власними обіговими коштами;
- ефективне використання необоротних активів;
- ефективне використання оборотних активів;
- платіжна дисципліна;
- наявність фінансових резервів.

Фінансову стійкість можна поділити на такі типи:

— абсолютна фінансова стійкість характеризується тим, що всі резерви підприємства покриваються власними оборотними коштами, тобто поточна діяльність підприємства не залежить від зовнішніх кредиторів. Це дуже непопулярно. Крім того, це навряд чи вважається бажаним, оскільки означає, що керівництво компанії не бажає або не може використовувати зовнішні джерела фінансування для операційної діяльності;

— нормальна фінансова стійкість відображає раціональне використання підприємством позикових коштів і в цілому забезпечує високу прибутковість поточної діяльності. У цьому випадку для оплати запасів крім власних оборотних коштів підприємство використовує довгострокові позики. З точки зору фінансового менеджменту, цей вид фінансування є найбільш бажаним для бізнесу;

— нестабільний фінансовий стан свідчить про порушення платоспроможності, але існує можливість відтворення платіжного балансу та платіжних зобов'язань за рахунок поповнення власних джерел оборотних коштів, зменшення дебіторської заборгованості та прискорення оборотності запасів.

— фінансова криза передбачає можливість банкрутства. Така ситуація свідчить про неспроможність підприємства виконувати свої зобов'язання. Це стає причиною неприйнятних фінансових умов у поточному періоді, що призводить до втрати довгострокової фінансової рівноваги [13; 14].

Керівництву підприємства необхідно терміново з'ясувати причини такого стану речей і

сформулювати заходи щодо відновлення фінансової стійкості. Для цього необхідне скорочення запасів і витрат, поповнення власних оборотних коштів, прискорення капіталообігу оборотних активів.

При визначенні напрямків забезпечення фінансової стійкості агробізнесу передбачається аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів впливу, що проявляється у таких сферах:

1) Макроекономіка: інфляція; місткість товарного ринку; державна політика; коливання курсу валют; система оподаткування; середовище конкуренції в галузі; попит на продукцію; економічна стабільність.

2) Мезоекономіка: вимоги кредиторів, банкрутство боржників, аграрна політика в регіоні, насичення регіональних ринків товарами та попит на них.

3) Мікроекономіка: співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості; сума та структура бізнес-витрат; рівень запасів і готової продукції; залишки грошових потоків; політика управління поточними активами [8, 316с].

Мета і завдання менеджменту фінансової стійкості досягаються шляхом реалізації функцій управління. Основними функціями менеджменту забезпечення фінансової стійкості підприємства є:

— облік фінансової інформації, пов'язаної з формуванням та використанням капіталу підприємства, надходженнями та відтоками грошових коштів, з метою аналізу та прогнозування фінансової стійкості підприємства;

— розподілення капіталу підприємства відповідно до потреб виробництва. Особливу увагу приділяти звірці надходжень і витрат у короткостроковій перспективі, що дасть змогу виявити проблемні умови розрахунків та створити резерви для майбутніх операцій;

— мотивація та заохочення персоналу.

— аналіз фінансової інформації, заснований на загальних показниках оцінки фінансової стійкості, для пошуку та встановлення джерел покриття запасів, визначення ресурсної та капітальної структури підприємства;

— контроль за досягненням нормативних значень показниками оцінки фінансової стійкості, виконанням розроблених фінансових планів, контроль процесу реалізації стратегій розвитку підприємства на довгострокову перспективу й уживання заходів для підтримки фінансової стійкості;

— постійний контроль ефективності та доцільності менеджменту фінансової стійкості агропідприємства у процесі впровадження за-

ходів щодо удосконалення теперішнього фінансового становища, ураховуючи, що проблеми, пов'язані з платоспроможністю, ліквідністю, рентабельністю, кредитоспроможністю, тощо впливають на загальну підприємницьку стійкість в цілому [9, с. 42—45].

Реалізація вище вказаних функцій сприятиме більш відповідальному ставленню всіх працівників підприємства до виконання своїх обов'язків, полегшить діяльність керівників організацій, зменшить ступінь впливу суб'єктивних факторів і дозволить більш своєчасно реагувати на фінансові ризики, які можуть виникнути в процесі підприємницької діяльності.

Для забезпечення фінансової стійкості аграрного бізнесу необхідно дотримуватись певних принципів, серед яких:

1) складність вирішення завдань і досягнення мети забезпечення стійкості за видами діяльності, функціями забезпечення, різними видами стійкості;

2) оптимальність швидкості розвитку підприємства та обсягу залучення позикових коштів, а також оптимальне співвідношення власного та позикового капіталу, як ознака забезпечення його фінансової стійкості на всіх рівнях;

3) системність в оцінці та прогнозуванні стійкості: врахування впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, умов ризику, змін у виробничих процесах для визначення напрямку розвитку фінансово-господарської діяльності;

4) рентабельність господарської діяльності, як гарантія своєчасного та повного розрахування з кредиторами, стабільність поточної діяльності, відсутність негативного впливу зовнішнього середовища та внутрішніх непередбачених ситуацій, пов'язаних з виробництвом продукції: зупинки, несвоєчасне постачання товарів та вартість матеріалів, відсутність запчастин для обслуговування обладнання тощо;

5) ефективність забезпечення фінансової стійкості зумовлена ефективністю прийняття рішень щодо забезпечення різноманітних процесів діяльності на всіх функціональних рівнях, їх узгодженістю на кожному етапі реалізації та послідовністю реалізації розроблених напрямів функціонування відповідно до поточних та стратегічних завдань [6, с. 152—157].

Висновки. Отже, на нашу думку, фінансова стійкість підприємства — це стан фінансових ресурсів підприємства, при якому раціональне управління фінансовими ресурсами гарантує забезпечення власними коштами, стабільною прибутковістю та забезпеченням розширеного відтворення. Фінансова стійкість є одним із ос-

новних факторів, що впливають на фінансову рівновагу та фінансову стабільність підприємства.

Управління фінансовою стійкістю є одним із основних завдань фінансового менеджменту підприємства та необхідною передумовою стабільного розвитку підприємства.

Менеджмент фінансової стійкості має чіткі завдання та функції і їх реалізація сприятиме більш відповідальному ставленню всіх працівників підприємства до виконання своїх обов'язків, полегшить діяльність керівників організацій, зменшить ступінь впливу суб'єктивних факторів і дозволить більш своєчасно реагувати на фінансові ризики, які можуть виникнути в процесі підприємницької діяльності. Щоб досягти необхідного рівня фінансової стійкості, необхідно ефективно нею управляти.

Ефективний менеджмент фінансової стійкості підприємства має враховувати стратегічні цілі суб'єктів господарювання, особливості фінансової політики та тип фінансової стійкості, характерний для діючих на теперішній час підприємств. Тому дуже важливою є її оцінка, яка базується на розрахунку певних фінансових показників. Це допоможе своєчасно діагностувати фінансовий стан підприємства та вжити необхідних профілактичних заходів.

Література:

1. Білик М.Д., Павловська О.В., Притуляк Н.М., Невмежицька Н.Ю. Фінансовий аналіз: навч. посіб. Київ. КНЕУ, 2005. 592 с.
2. Грабовецький Б.Є. Економічний аналіз: навч. посіб. Вінниця. ВНТУ, 2013. 256 с.
3. Дегтярьова В.М. Фінансовий аналіз: навчально-методичний посібник. Донецьк. ДонДУУ, 2011. С. 186—187.
4. Докієнко А.М. Концептуальні підходи до комплексної діагностики фінансової стійкості підприємства. Підприємництво та інновації. 2020. № 14. С. 25—31.
5. Кравченко М.С. Сутність фінансової стійкості промислового підприємства. Вісник економічної науки України. 2012. № 2. С. 61—63.
6. Кузенко, О.А. Теоретичні підходи до визначення сутності управління фінансовою стійкістю підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. № 43. С. 152—157.
7. Марцин В.С. Надійність, платоспроможність та фінансова стійкість — основні складові оцінки фінансового стану підприємства. Економіка. Фінанси. Право. 2008. № 7. С. 26—30.

8. Масленніков Є.І. Методологічні та практичні засади дослідження системи управління фінансовою стійкістю промислового підприємства. монографія. Одеса. ОНУ, 2015. 316 с.

9. Масленніков Є.І. Концептуальна модель контролінгу в системі управління фінансовою стійкістю промислового підприємства. Економіка. Фінанси. Право. 2014. № 11/1. С. 42—45.

10. Смірнова Т.О., Усатюк К.К. Фінансова стійкість підприємства. Науковий вісник. 2017. № 21. С. 196—200.

11. Тютюнник Ю.М. Формування методики факторного аналізу показників фінансової стійкості аграрних підприємств. Облік і фінанси АПК. 2009. № 1. С. 111—115.

12. Поддєрьогін А.М., Білик М.Д., Терещенко О.О. Фінанси підприємств: підручник. Київ. КНЕУ, 2017. 519 с. 11.

13. Поддєрьогін А.М., Наумова Л.Ю. Фінансова стійкість підприємств в економіці України. монографія. Київ. КНЕУ, 2016. 184 с.

14. Перетятко А. Ю. Сучасні підходи до оцінки фінансово-господарської діяльності як основи ефективного управління підприємством. Освіта. 2006. № 9. С. 19—22.

References:

1. Bilyk, M.D., Pavlovs'ka, O.V., Prytuliak, N.M. and Nevmezhyts'ka, N.Yu. (2005), Finansovyj analiz [Financial analysis], KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. Hrabovets'kyj, B.Ye. (2013), Ekonomichnyj analiz: [Economic analysis], VNTU, Vinnytsia, Ukraine.

3. Dehtiar'ova, V.M. (2011), Finansovyj analiz [Financial analysis], DonDUU, Donetsk, Ukraine, pp. 186—187.

4. Dokiienko, L.M. (2020), "Conceptual approaches to comprehensive diagnostics of the financial stability of the enterprise", Pidpryemnytstvo ta innovatsii, vol. 14, pp. 25—31.

5. Kravchenko, M.S. (2012), "The essence of the financial stability of an industrial enterprise", Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, vol. 2, pp. 61—63.

6. Kuzenko, O.L. (2013), "Theoretical approaches to determining the essence of managing the financial stability of the enterprise", Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, vol. 43, pp. 152—157.

7. Martyn, V.S. (2008), "Reliability, solvency and financial stability are the main components of the assessment of the financial condition of the enterprise", Ekonomika. Finansy. Pravo, vol. 7, pp. 26—30.

8. Maslennikov, Ye.I. (2015), Metodolohichni ta praktychni zasady doslidzhennia systemy

upravlinnia finansovoiu stijkistiu promyslovoho pidpryemstva [Methodological and practical principles of the study of the financial stability management system of an industrial enterprise], ONU, Odesa, Ukraine.

9. Maslennikov, Ye.I. (2014), "Conceptual model of controlling in the financial stability management system of an industrial enterprise", Ekonomika. Finansy. Pravo, vol. 11/1, pp. 42—45.

10. Smirnova, T.O. and Usatiuk, K.K. (2017), "Financial sustainability of the enterprise", Naukovyj visnyk, vol. 21, pp. 196—200.

11. Tiutiunnyk, Yu.M. (2009), "Formation of the method of factor analysis of indicators of financial stability of agricultural enterprises", Oblik i finansy APK, vol. 1, pp. 111—115.

12. Poddier'ohin, A.M. Bilyk, M.D. and Terechenko, O.O. (2017), Finansy pidpryemstv [Enterprise finance], KNEU, Kyiv, Ukraine.

13. Poddier'ohin, A.M. and Naumova, L.Yu. (2016), Finansova stijkist' pidpryemstv v ekonomitsi Ukrainy [Financial sustainability of enterprises in the economy of Ukraine], KNEU, Kyiv, Ukraine.

14. Peretiat'ko, A.Yu. (2006), "Modern approaches to the assessment of financial and economic activity as the basis of effective enterprise management", Osvita, vol. 9, pp. 19—22.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 330.332:342.951.2

В. М. Ходаківський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3913-7461>
А. А. Давтян,
магістрант кафедри економіки, підприємництва та туризму,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0125-4999>
Ю. Р. Макушина,
магістрант кафедри економіки, підприємництва та туризму,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4212-0046>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.85

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕСУРСНОЇ ЦИРКУЛЯРНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ДОВГОСТРОКОВІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ АЛЬТЕРНАТИВІ

V. Khodakivskyi,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship and Tourism, Polissia National University, Zhytomyr
A. Davtyan,
Master's student of the Department of Economics, Entrepreneurship and Tourism, Polissia National University, Zhytomyr
Yu. Makushyna,
Master's student of the Department of Economics, Entrepreneurship and Tourism, Polissia National University, Zhytomyr

INVESTMENT PROVISION OF RESOURCE CIRCULARITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF ZHYTOMYR REGION IN A LONG-TERM ECONOMIC ALTERNATIVE

Проведено наукове обґрунтування та визначення поняття ресурсної циркулярності з позиції виявлення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. Встановлено відповідність категорії ресурсної циркулярності відносно наявних типологій розвитку господарських структур. Вказано на переваги ресурсної циркулярності сільськогосподарських підприємств відносно типології поняття сталого розвитку господарських систем. Доведено необхідність застосування науково обґрунтованого підходу оцінки рівня ефективності діяльності сільськогосподарського підприємства з позиції замкнутого циклу виробництва що передбачає ощадливість в використанні наявних ресурсів. Проведено аналіз рівня інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств Житомирської області з позиції виявлення його достатності щодо використання ресурсної циркулярності в довгостроковій господарській альтернативі. Проведено групування сільськогосподарських підприємств відносно масштабів їх господарської діяльності в контексті розвитку процесів реалізації достатнього рівня інвестиційного забезпечення умов ресурсної циркулярності.

Scientific substantiation and definition of the concept of resource circularity from the standpoint of identifying the effectiveness of agricultural enterprises was carried out. The correspondence of the category of resource circularity with respect to existing typologies of the development of economic structures has been established. The advantages of resource circularity of agricultural enterprises in relation to the typology of the concept of sustainable development of economic systems are indicated. The need to apply a scientifically based approach to assessing the level of efficiency of the agricultural enterprise from the standpoint of a closed cycle of production, which involves frugality in the use of available resources, has been proven. An analysis of the level of investment provision of agricultural enterprises of the Zhytomyr region was carried out from the standpoint of identifying its sufficiency in relation to the use of resource circularity in a long-term economic alternative. The grouping of agricultural enterprises in relation to the scale of their economic activity was carried out in the context of the development of the processes of implementation of a sufficient level of investment ensuring the conditions of resource circularity. The main parametric and structural indicators are systematized according to the areas of implementation of investment support for agricultural enterprises. The necessity of prospective use of fundamentally new approaches regarding the conditions and calculation of the efficiency of modern agricultural structures from the standpoint of their resource circulation is argued. The structure of the use of the available investment support of agricultural enterprises in the long-term economic alternative is analyzed and the need for its growth is indicated. The conceptual apparatus in defining the existing approaches to the concept of effective development of agricultural enterprises is delineated and the existing vector of its improvement is indicated. The structure of distribution, integration and use of the provided investment resources of agricultural enterprises was analyzed according to the sources and directions of their use.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, інвестиції, ресурсна циркуляція, інвестування, забезпечення, ефективність, поняття, типологія, розвиток, аналіз, структура, групування, методика, підхід, альтернатива, перспектива, сфера.

Key words: agricultural enterprises, investment, resource circulation, investment, provision, efficiency, concept, typology, development, analysis, structure, grouping, technique, approach, alternative, perspective, sphere.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Серед актуальних проблем сьогодення варто виділити недосконалість методик та методолгій обрахунку ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств в довгостроковій господарській альтернативі. Проблема зазначеного процесу в основному покладається на виявлення економічних ефектів ведення аграрного бізнесу та визначення відповідних показників рівня залучення і використання наявного інвестиційного потенціалу. Існуючі методологічні підходи щодо врахування соціальних та екологічних аспектів визначення ефективності інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств включається в процес такого визначення після реалізації самих інвестиційних проєктів за рахунок чого втрачається ефект раціоналізації використання наявного ресурсного забезпечення що виявляється в понятті ресурсної циркуляції.

Виявляється мало дослідженим поняття самої ресурсної циркуляції в системі сільськогосподарського виробництва як невід'ємної складової раціоналізації виробничих відносин та

процесів їх інвестиційного забезпечення з позиції ощадливості в використанні ресурсів аграрного виробництва та врахування перспектив технології його безвідходності. Все більшої актуалізації набуває фактор продовольчої безпеки в умовах військового стану, що продукує необхідність виявлення принципово нового підходу оцінки поняття ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств з позиції суттєвого зниження рівня якісних та кількісних показників основного засобу аграрного виробництва в довгостроковій господарській альтернативі. Актуальність виявленої тематики проведеного дослідження в значній мірі покладається також на стратегію розбудови національного господарства загалом та галузі сільськогосподарського виробництва зокрема, оскільки існуюча ринкова вартість ресурсів сільськогосподарського виробництва не є співставною з реальною їх вартістю та перебуває в постійному диспараті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-прикладні основи та методологічні щодо умов розвитку циркулярної економіки реалізовані в наукових працях таких вчених як: Н. Батова, А. Валько, М. Ветрова,

М. Гайсдорфер, А. Гребьонкін, М. Гур'єва, М. Злотнік, Д. Кірхер, Д. Корхонен, О. Мельник, Д. Пірс, А. Турнер, та ін. Дослідженням особливостей інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств присвячені наукові праці: А. Блінов, М. Вовк, Ю. Лупенко, Н. Біляк, М. Кісіль та ін. Проте аспекти регулювання ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств з позиції умов їх циркулярності не є висвітленими в повній мірі та потребують теоретичної деталізації з умовою виокремлення перспектив їх розвитку в методологічному виявленні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Завдання дослідження полягають в теоретичному обґрунтуванні процесу ресурсної циркуляції сільськогосподарських підприємств та проведення ґрунтовного аналізу умов їх інвестиційного забезпечення; теоретичного обґрунтування поняття "ресурсної циркулярності" з поміж існуючих понять ефективності розвитку сільськогосподарських підприємств в довгостроковій господарській альтернативі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Економічне зростання розглядається як складова частина й одна з найважливіших характеристик економічного розвитку. На рівні національної економіки це поняття пов'язане з кількісною зміною обсягів виробництва і споживання ВВП. Процес економічного зростання відображає довгострокове зростання сукупної пропозиції, і саме цим воно відрізняється від короткострокових коливань випуску продукції під впливом змін сукупного попиту. Економічне зростання на рівні країни означає: збільшення реального ВВП (ЧВП або НД) в абсолютних вимірниках за певний проміжок часу, в розрахунок на душу населення, на одного зайнятого. Поняття "розвиток" і "зростання" знаходяться між собою, як правило, у співвідношенні: зростання валового продукту супроводжується змінами в технології виробництва, пов'язане з появою нових видів продукції і цілих галузей. Іншими словами, зростання викликає якісні зміни в економіці, сприяє її загальному розвитку. Зі своєї сторони позитивні якісні зміни у відносинах власності, розподілу і перерозподілу доходів, фінансової стабілізації активно впливають на економічний ріст. Пробле-

ма суспільного розвитку, і зокрема проблема майбутнього, складна і багатогранна. Окрім теорій, що виникають у межах так званих ортодоксальних напрямків, з'явилися альтернативні теорії, в яких увага все більше переноситься з відношень між людьми та багатством на відношення між людьми у найширшому розумінні. Це концепції "якості життя", "етики розвитку", "екорозвитку", "соціального розвитку". Вони містять не тільки економічні, але й соціальні, політичні, психологічні та інші аспекти [4].

Головною метою розвитку є не короткострокове, а довгострокове економічне зростання. У міжнародному співтоваристві все більшу підтримку знаходить концепція не просто досягнення зростання будь-якою ціною, а досягнення "високоякісного зростання". Високоякісне зростання — довгостроковий і неперервний економічний розвиток країни, що забезпечує зростання зайнятості, скорочення бідності та гарантує справедливий розподіл доходів, не загрожуючи навколишньому середовищу, та поважає права людини. Зростання є складовою економічного розвитку підприємства. В той же час, розвиток підприємства можливий не тільки за одночасного його зростання, а й за незмінних масштабів його діяльності, тобто відсутність зростання не є перешкодою для розвитку підприємства (табл. 1).

Найбільш часто поштовхом до змін на підприємстві є кризові ситуації, котрі в переважній більшості покладаються на нераціональний та неощадливий підхід в використанні ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства і виявляються в застосуванні "циркулярного ресурсного забезпечення" безпосереднього господарського середовища діючого підприємства. В економічній науці ведуться дискусії щодо висвітлення змісту поняття "циркуляції ресурсного забезпечення" сільськогосподарських підприємств, як здатності наведеного процесу щодо умови саморозвитку в довгостроковій господарській альтернативі. Циркуляція ресурсного забезпечення сільськогосподарського виробництва досить часто ототожнюється з поняттям "сталого розвитку". А. Корнійчук характеризує сталий розвиток як здатність системи розвиватися, зберігаючи свою структуру і функціональні особливості під впливом внутрішніх чинників та зовнішнього середовища. Професор Мельник А. Г. вважає, що поняття "sustainable development" українською мовою означає "стійкий розвиток", під яким має на увазі здатність утримувати рівновагу (не падати, не руйнуватися) [6].

**Таблиця 1. Еволюційна характеристика поняття
"розвитку" ефективності діяльності
сільськогосподарських підприємств відносно типології**

Виявлення категорії	Сутнісна характеристика в процесному вираженні
Розвиток	Процес змін, що характеризується спадкоємністю, послідовністю, спрямованістю, необоротністю і збереженням досягнутих результатів. Необоротна, визначено спрямована і закономірна зміна об'єктів, що приводить до появи нової якості.
Сталий розвиток	Гармонійний процес, який забезпечує збалансоване економічне зростання та бережливе використання природно-ресурсного потенціалу, гарантує екологічну безпеку з метою задоволення життєво необхідних потреб людини і суспільства в цілому, що включає такі три основні складники: економічний розвиток, соціальний прогрес, екологічну стійкість.
Соціально-економічний розвиток	Процес безупинної зміни матеріального базису виробництва та усієї сукупності різноманітних відносин між економічними суб'єктами, соціальними групами населення.
Еволюція	Неперервні поступові зміни, розвиток, що уже відбувся (постфактум), незворотний процес розвитку.
Відтворення	Процес відновлення певних ресурсів, який є необхідною, але недостатньою умовою розвитку.
Економічне зростання	Збільшення виробництва товарів і послуг у масштабі всього національного господарства
Зростання	Складова частина й одна з найважливіших характеристик економічного розвитку. Довгострокове зростання сукупної пропозиції. Кількісне збільшення економічних показників.
Прогрес	Рух уперед, поступальний рух суспільства по висхідній лінії, від менш досконалих до більш досконалих форм.
Економічний прогрес	Поступальний розвиток усієї економічної системи, кожного її елемента: продуктивних сил і техніко-економічних відносин (а водночас технологічного способу виробництва), організаційно-економічних та виробничих відносин, або відносин економічної власності, та господарського механізму.
Економічний розвиток	Характеризується постійним зростанням економічних параметрів соціальної системи з метою задоволення життєво необхідних потреб населення та збереження суспільних цінностей.
Циркуляція ресурсного забезпечення	Процес раціонального, послідовного та збалансованого підходу щодо використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств на основі використання технологій безвідходного (замкнутого циклу) циклу виробництва при застосуванні методологічних основ економічного розвитку, прогресу, зростання та відтворення як єдиної бази концептуального розвитку національного аграрного виробництва в довгостроковій господарській альтернативі.

Джерело: власні дослідження авторів на основі джерела [2].

Пропонуємо притримуватися позиції градації значень та умов розвитку процесів ефективності виробничих процесів сільськогосподарських підприємств з першочерговості врахування позиції "циркуляції ресурсного забезпечення", оскільки даний процес має обраховувати ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств до початку реалізації процесів виробництва продукції з позиції якісного та кількісного їх забезпечення в довгостроковій господарській альтернативі на відміну від поняття процесів сталого розвитку виробництва. Суттєвим недоліком поняття процесів ефективності сталого розвитку сільськогоспо-

дарського виробництва є оцінка ефективності діяльності самих сільськогосподарських підприємств після реалізації самого виробничого процесу з врахуванням ефектів соціального та екологічного їх забезпечення. Тобто постає необхідність оцінити ресурсне забезпечення безпосереднього сільськогосподарського підприємства перед реалізацією процесів виробництва в довгостроковій господарській альтернативі та забезпечити інвестиційні фактори їх реалізації.

Оскільки "циркуляція ресурсного забезпечення" сільськогосподарського виробництва покладеється суто на замкнутий цикл використання наявних виробничих ресурсів та будується на сучасних інноваційних концепціях їх вартість використання суттєво зростає, а вимоги до об'ємів інвестиційного забезпечення та термінів їх окупності потребують детального обґрунтування та аналізу. В свою чергу структурне та якісне оновлення виробництва та створення ринкової інфраструктури відбуваються майже повністю шляхом і за рахунок інвестування. Чим масштабніші обсяги та вища ефективність інвестицій, тим швидше відбувається відтворювальний процес, здійснюються позитивні ринкові перетворення. З іншого боку, недостатнє інвестування веде до втрати конкурентоспроможності національної економіки, занепаду основного капіталу, спаду виробництва та збільшення собівартості

продукції. В свою чергу, даний фактор, обумовлює загострення проблеми інвестиційних ресурсів, відтак — зниження інвестиційної активності. Річні обсяги інвестицій у економіку Житомирської області досі залишаються на низькому рівні через несприятливий інвестиційний клімат, що пояснюється недосконалою законодавчою базою, нерозвиненими фондовим ринком та фінансово-кредитною системою, високим податковим тиском, неефективним використанням амортизаційних відрахувань, а також низьким рівнем трансформації заощаджень населення до інвестування, що призводить до відпливу вітчизняних капіталів за кор-

Таблиця 2. Структура обсягу капітальних інвестицій сільськогосподарських підприємств Житомирської області за джерелами їх фінансування в контексті достатності забезпечення рівня "ресурсної циркулярності" 2016—2021 рр., у %

Показники	Роки						Відхилення, +/-	
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 р. до 2016 р.	2021 р. до 2020 р.
Кошти державного бюджету	14,1	21,0	14,5	8,0	11,3	3,7	-10,4	-7,6
Кошти місцевих бюджетів	4,3	4,8	5,0	5,2	2,6	3,1	-1,2	0,4
Власні кошти підприємств та організацій	52,6	44,8	43,2	50,5	50,2	34,8	-17,9	-15,4
Кредити банків та інші позики	16,8	16,0	26,8	24,9	26,2	43,9	27,1	17,7
Кошти іноземних інвесторів	3,8	4,4	1,3	2,2	3,5	2,3	-1,5	-1,2
Кошти населення	5,1	5,7	6,4	6,5	4,5	10,9	5,8	6,4
Інші джерела фінансування	3,2	3,3	2,8	2,7	1,6	1,5	-1,7	-0,1
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-

Джерело: розраховано авторами за даними Головного управління статистики у Житомирській області 2016—2021 рр.

дон та не сприяє залученню іноземних інвестицій в економіку області. З огляду на це, інвестиційний процес потребує постійного поглибленого дослідження, насамперед, з питань обґрунтування інвестиційної стратегії, вибору ефективних форм та напрямів інвестування. Найбільшу частку у структурі капітальних інвестицій у підприємства Житомирської області займають інвестиції у основний капітал, тобто витрати на утворення нових, розширення, реконструкцію, модернізацію і технічне переоснащення діючих виробництв. За допомогою даних інвестицій може здійснюватися як просте, так і розширене відтворення основного капіталу підприємств. У господарській практиці розрізняють технологічну і відтворювальну структуру інвестицій у основний капітал. Технологічна структура інвестицій відображає співвідношення таких затрат: будівельні роботи, монтаж устаткування; придбання устаткування, яке вимагає монтажу, придбання інструменту, інвентаря; проектні роботи; інші затрати. Відтворювальна структура інвестицій включає в себе такі напрями: нове будівництво; розширення, реконструкцію і технічне переоснащення діючих підприємств [3, с. 144—147].

За критерієм ранжирування зростання обсягу капітальних інвестицій у підприємства Житомирської області з позиції забезпечення достатності рівня "ресурсної циркулярності" у 2021 р. порівняно з 2016 р. зумовлено кредитами банків та іншими позиками, частка яких у структурі обсягу капітальних інвестицій за джерелами фінансування склала 43,9 %, влас-

ними коштами підприємств та організацій, частка яких склала 34,8 %, та коштами населення, частка яких склала 10,9 %. При цьому чітко простежується тенденція до зростання протягом досліджуваного періоду частки кредитів банків та інших позик, а також частки коштів населення у фінансуванні капітальних інвестицій у підприємства Житомирської області, і зменшення частки всіх інших джерел фінансування інвестицій. Виходячи з чого, можемо стверджувати про активізацію банківської діяльності та населення області в сфері інвестування. У господарській практиці розрізняють технологічну і відтворювальну структуру інвестицій у основний капітал. Технологічна струк-

тура інвестицій відображає співвідношення таких затрат: будівельні роботи, монтаж устаткування; придбання устаткування, яке вимагає монтажу, придбання інструменту, інвентаря; проектні роботи; інші затрати. Відтворювальна структура інвестицій включає в себе такі напрями: нове будівництво; розширення, реконструкцію і технічне переоснащення діючих підприємств (табл. 2) [5].

Першочергове значення для підвищення ефективності діяльності підприємств Житомирської області в контексті "ресурсної циркулярності" має покращення технологічної структури інвестицій у основний капітал, розподіл їх між основними складовими частинами. Прогресивність технологічної структури визначається збільшенням у складі інвестицій частки затрат на придбання активної частини основних виробничих засобів підприємств. Проаналізуємо структуру інвестицій у основний капітал підприємств Житомирської області в контексті "ресурсної циркулярності" за період 2016—2021 рр. (табл. 3). У 2021 р. частка інвестицій у машини, обладнання та транспортні засоби перевищує частку інвестицій у капітальне будівництво і становить 52,7 %, що є позитивним явищем для розвитку підприємств Житомирської області. Проте, порівняно з 2016 р. вона (частка інвестицій у машини, обладнання та транспортні засоби) зменшилася на 3,9 пункти, а проти минулого року (2020 р.) — на 0,2 пункти, що вказує на наявність негативної тенденції зміни даного показника.

Таблиця 3. Структура інвестицій у основний капітал сільськогосподарських підприємств Житомирської області в контексті забезпечення достатності "ресурсної циркулярності" 2016—2021 рр., у %

Показники	Роки						Відхилення, +/-	
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 р. до 2016 р.	2021 р. до 2020 р.
Інвестиції у основний капітал	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-
з них: капітальне будівництво	43,4	50,2	49,1	49,4	46,0	46,4	2,9	0,4
машини, обладнання та транспортні засоби	56,6	49,8	50,9	50,6	52,9	52,7	-3,9	-0,2

Джерело: розраховано авторами за даними Головного управління статистики у Житомирській області 2016—2021 рр.

Джерелами фінансування інвестицій в основний капітал підприємств Житомирської області є: власні фінансові ресурси і внутрішньогосподарські резерви підприємств; запозичені фінансові ресурси; залучені фінансові кошти, які отримують від продажу акцій, пайових і інших внесків членів трудових колективів; грошові кошти, які централізуються об'єднаннями підприємств в установленому порядку; кошти позабюджетних фондів; кошти державного бюджету, які надаються на безповоротній і поворотній основі; кошти місцевих бюджетів; кошти іноземних інвесторів. Власні фінансові ресурси включають первісні внески засновників підприємств і накопичення, які направляються на фінансування інвестицій в основний капітал за рахунок результатів господарської діяльності. В першу чергу, до них належать амортизаційні відрахування, які отримуються в складі виручки від реалізації товарної продукції, а також частина прибутку, яка залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків і може використовуватися в якості джерела інвестування в складі фонду накопичення чи іншого фонду аналогічного призначення, який утворюється на підприємствах [7].

Запозичені кошти залучаються підприємствами області у вигляді банківського кредиту, позичок інших кредиторів під векселі й інші боргові зобов'язання і грошових коштів, отриманих від розміщення облігаційних запозичень. Своєрідною формою кредитування підприємств Житомирської області є фінансовий лізинг, суть якого полягає в тому, що він дозволяє здійснити фінансування угод з використання майна через оренду. За досліджуваний

Таблиця 4. Структура обсягу інвестицій в основний капітал сільськогосподарських підприємств Житомирської області в розподілі джерел фінансування в контексті забезпечення "ресурсної циркулярності" 2016—2021 рр., %

Показники	Роки						Відхилення, +/-	
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 р. до 2016 р.	2021 р. до 2020 р.
Кошти державного бюджету	5,7	7,7	5,2	3,2	2,7	1,8	-3,8	-0,8
Кошти місцевих бюджетів	3,4	4,6	4,5	4,5	2,4	2,2	-1,2	-0,1
Власні кошти підприємств та організацій	53,9	51,6	44,4	50,0	58,4	34,6	-19,3	-23,8
Кредити банків та інші позики	21,3	16,9	32,2	29,0	22,0	42,5	21,2	20,5
Кошти іноземних інвесторів	4,7	6,2	1,7	2,4	5,3	2,4	-2,3	-3,0
Кошти населення	6,9	8,3	8,5	7,8	6,9	14,5	7,6	7,6
Інші джерела фінансування	4,1	4,7	3,5	3,1	2,4	2,0	-2,1	-0,5
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-

Джерело: розраховано авторами за даними Головного управління статистики у Житомирській області 2016—2021 рр.

період 2016—2021 рр. сума запозичених коштів для інвестування в основний капітал сільськогосподарських підприємств Житомирської області зросла у 4,8 раза і склала 8154,1 млн грн (табл. 4).

За структурою інвестування в основний капітал сільськогосподарських підприємств Житомирської області в контексті забезпечення рівня "ресурсної циркулярності" за період 2016—2021 рр. спостерігається суттєва градація на ряду з іншими галузями народного господарства (табл. 5).

Для визначення основних чинників, які впливають на стан інвестування у сільськогосподарські підприємства Житомирської області з позиції забезпечення достатності рівня "ресурсної циркулярності" проведено статистичне групування. До вибірки включено 408 сільськогосподарських підприємств, що мають площу сільськогосподарських угідь більшу 100 га. За результатами проведеного

Таблиця 5. Структура обсягу інвестицій в основний капітал підприємств Житомирської області в контексті забезпечення рівня "ресурсної циркулярності" в градації видів їх економічної діяльності 2016–2021 рр., у %

Показники	Роки						Відхилення, +/-	
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 р. до 2016 р.	2021 р. до 2020 р.
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	8,1	7,3	6,1	8,8	6,1	6,5	-1,6	0,4
у т. ч.: сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	6,5	6,3	5,3	8,4	5,6	5,9	-0,6	0,3
лісове господарство та пов'язані з ним послуги	1,6	1,0	0,8	0,4	0,5	0,6	-1,0	0,1
Промисловість	49,5	47,2	51,6	50,9	57,9	64,0	14,5	6,2
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	7,9	8,8	6,7	8,9	4,3	5,1	-2,8	0,8
Діяльність транспорту та зв'язку	14,1	12,9	11,1	7,1	8,7	3,7	-10,4	-5,0
Фінансова діяльність	1,2	1,0	1,1	1,0	1,1	0,8	-0,4	-0,3
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	12,5	15,6	17,0	15,1	12,0	15,9	3,4	3,9
Інші види економічної діяльності	6,7	7,3	6,4	8,3	9,9	3,9	-2,7	-6,0
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-

Джерело: розраховано авторами за даними Головного управління статистики у Житомирській області 2016–2021 рр.

Таблиця 6. Групування сільськогосподарських підприємств Житомирської області за площею сільськогосподарських угідь в контексті достатності рівня "ресурсної циркулярності" в 2016–2021 рр.

Показники	Групи підприємств за площею сільськогосподарських угідь, га			III група в % до I	У середньому
	I	II	III		
	до 600	600-1500	понад 1500		
Кількість підприємств	91	248	69	75,8	136
Площа сільськогосподарських угідь підприємства, га	668	1033	3258	4,9 р.	1653,0
Валова продукція підприємства, тис. грн	26354,9	39011,7	98221,4	3,7 р.	54528,8
Обсяг виробничих витрат з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	7,1	6,2	4,9	69,0	6,1
Середньорічний рівень продуктивності праці, тис. грн	537,5	774,8	914,7	1,7 р.	741,7
Рівень використання землі, тис. грн	2,4	3,2	4,0	166,7	3,2
Коефіцієнт окупності витрат	1,17	1,24	1,32	112,8	1,24
Сума інвестицій з розрахунку на 1 підприємство, тис. грн	12002,7	24215,0	47101,4	3,9 р.	27772,7

Джерело: власні дослідження авторів.

групування виявлено, що на рівень інвестування впливає ряд факторів, основними серед яких є розмір підприємства, масштаби його діяльності, рівень інтенсивності та ефективності виробництва (табл. 6). Аналіз показників групувань свідчить, що обсяг інвестування прямо пропорційно залежить від розміру підприємства [1].

Як свідчать дані табл. 6, у підприємствах III групи з обсягом валової продукції у середньому 98221,4 тис. грн порівняно з підприємствами I-ої групи з обсягом валової продукції у середньому 26354,9 тис. грн площа сільськогосподарських угідь більша у 4,9 раза; рівень обсягу виробничих витрат менший на 31,0 %; середньорічний рівень продуктивності праці вищий у 1,7 раза; рівень використання землі вищий на 66,7 %, в наслідок чого коефіцієнт окупності витрат вищий на 12,8 %. Сума інвестицій з розрахунку на 1 підприємство при цьому більша у 3,8 раза і становить у підприємствах III групи 47101,4 тис. грн.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Співставлення розвитку понять ефективності сільськогосподарського виробництва з ресурсним його забезпеченням виділяють формування принципово нових підходів в раціональному їх використанні що створює передумови для формування процесів "ресурсної циркулярності". Наведене економічне поняття слід виділяти з існуючих підходів щодо оцінки діяльності сільськогосподарських підприємств покладаючись на сутнісні характеристики чинників його реалізації. Особливістю реалізації процесів визначення умов "ресурсної циркуляції" сільськогосподарських підприємств є використання "ощадного" типу ведення аграрного бізнесу з врахуванням умов розвитку та стратегій національної економіки, обов'язковості в застосуванні інноваційних технологій замкнутого циклу виробництва та економічної оцінки ресурсного забезпечення перед початком реалізації процесів виробництва. Вважаємо за доцільне поєднати "ресурсну циркулярність" з поняттям сталого розвитку сільськогосподарських підприємств як продовження його еволюційного розвитку що виявляється в розбудові ефективності розвитку економічної, соціальної, екологічної та "ідеологічно-ресурсної" складової їх діяльності.

За результатами проведеного дослідження виявлено необхідність в суттєвому підвищенні рівня рентабельності інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств з позиції потреби забезпечення умов реалізації процесів "ресурсної циркуляції". Аналіз структури інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств Житомирської області в 2016—2021 рр. вказує на напрямки реалізації інвестиційних ресурсів у формі капіталовкладень. Варто зазначити що структура розподілу використання інвестиційних ресурсів сільськогосподарських підприємств суттєво відрізняється від інших сфер ведення народного господарства та виявляється в формах її реалізації. В свою чергу дані зазначені умови виявляються в обрахунку основних показників ефективності рівня та процесів інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств але враховують переважне вираження їх суто економічного значення. Статистичне групування залежності обсягів інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств Житомирської області в умовах визначення рівня достатності "ресурсної циркуляції" вказує на виявлення проблеми для малих підприємств, натомість зростає необхідність розробки та реалізації даного забезпечення для агрохолдингових структур в перспективі їх стратегічної діяльності.

Література:

1. Geissdoerfer M. The Circular Economy: a new sustainability paradigm. *Journal of Cleaner Production*. 2017. № 10. P. 757—768.
2. Гурочкіна В. В. Інноваційний потенціал підприємства: сутність та система захисту. *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. 2015. № 5 (21). С. 51—57.
3. Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблема правового забезпечення: монографія. Харків. Юрайт, 2018. 376 с.
4. Лупенко Ю. О., Захарчук О. В. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2018. № 11 С. 9—18.
5. Однорог М. А. Інвестиційне забезпечення у сільськогосподарському секторі економіки України. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 4 (8). Ч. 1. С. 142—148.
6. Руда М. В., Мирка Я. В. Циркулярні бізнес-моделі в Україні. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2020. № 1. С. 107—121.
7. Чкан І. О. Іноземні інвестиції в аграрний сектор України: стан і аспекти розвитку. *Бізнес Інформ*. 2020. № 2. С. 95—100.

References:

1. Geissdoerfer, M. (2017), "The Circular Economy: a new sustainability paradigm", *Journal of Cleaner Production*, vol. 10, pp. 757—768.
2. Hurochkina, V.V. (2015), "Innovative potential of the enterprise: essence and system of protection", *Ekonomika: realii chasu*, vol. 5 (21), pp. 51—57.
3. Kurman, T.V. (2018), *Stalij rozvytok sil'skohospodars'koho vyrobnytstva: problema pravovoho zabezpechennia* [Sustainable development of agricultural production: the problem of legal support], Yurajt, Kharkiv, Ukraine.
4. Lupenko, Yu.O., and Zakharchuk, O.V. (2018), "Investment support for innovative development of agriculture in Ukraine", *Ekonomika APK*. vol. 11, pp. 9—18.
5. Odnoroh, M.A. (2016), "Investment support in the agricultural sector of the economy of Ukraine", *Naukovyj visnyk Polissia*, vol. 4 (8). pp. 142—148.
6. Ruda, M.V. and Myrka, Ya.V. (2020), "Circular business models in Ukraine", *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku*, vol. 1, pp. 107—121.
7. Chkan, I.O. (2020), "Foreign investments in the agricultural sector of Ukraine: state and aspects of development", *Biznes Inform*, vol. 2, pp. 95—100.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2022 р.

УДК 330.5: 336.2

Н. Г. Фатюха,
к. е. н., доцент кафедри "Фінанси, банківська справа та страхування",
Національний університет "Запорізька політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1026-6713>
В. В. Мануковська,
студентка групи ФЕУ-712м,
Національний університет "Запорізька політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7234-2101>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.93

ОЦІНКА РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

N. Fatiukha,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, National university "Zaporizhzhia polytechnic"
V. Manukovska,
Student group FEU-712m, National university "Zaporizhzhia polytechnic"

ASSESSMENT OF INCOME DISTRIBUTION OF THE POPULATION OF UKRAINE

У даній статті досліджено та проаналізовано теоретичні засади та методологію оцінки розподілу доходів населення України. Розкрито тему залежності рівня диференціації доходів від рівня життя населення та факторів, що на нього впливають. Доведено, що нерівність між верствами населення держави є складним та важливим питанням, яке має вплив на здібність держави виконувати свої функції, тому розподіл доходів населення потребує постійного контролю з боку уряду.

Для більш глибокого дослідження сутності оцінки розподілу доходів населення України в даній статті досліджено, проаналізовано та порівняно показники диференціації доходів у 2019—2021 роках. Використання фактичних даних з перевірених джерел, розрахунки показників та аналіз отриманих результатів виступають в ролі наочних прикладів, які ширше розкривають проблематику цієї теми.

Дослідження нерівномірності розподілу доходів домогосподарств України проводився за допомогою статистичних методів. Розрахунок показників центральної тенденції та варіації, індексу Джині, а також побудові кривої Лоренца дає змогу проаналізувати динаміку диференціації середньодушових доходів населення України протягом останніх років, завдяки чому уряд може оцінити загальний рівень життя країни та провести необхідні реформи для його покращення.

Після проведення аналізу значень показників розподілу доходів населення та зіставлення отриманих значень було зроблено висновок, що на результати дослідження вплинули багато факторів, основними з яких є економічна криза та значний рівень тінізації економіки.

This article investigates and analyzes the theoretical foundations and methodology of assessing the distribution of income of the population of Ukraine. The subject of the dependence of the level of income differentiation on the standard of living of the population and the factors influencing it is revealed. It is proved that the inequality between the strata of the state's population is a complex and important issue that affects the state's ability to perform its functions, therefore the distribution of the population's income requires constant control by the government.

For a more in-depth study of the essence of the assessment of the distribution of income of the population of Ukraine, the indicators of income differentiation in 2019—2021 were investigated, analyzed and compared in this article. The use of actual data from verified sources, calculations of indicators and analysis of the obtained results act as visual examples that reveal more broadly the problems of this topic.

The research of uneven income distribution of Ukrainian households was conducted using statistical methods. The calculation of indicators of central tendency and variation, the Gini index, as well as the construction of the Lorenz curve make it possible to analyze the dynamics of the differentiation of the average per capita income of the population of Ukraine in recent years, thanks to which the government can assess the country's general standard of living and carry out the necessary reforms to improve it.

After analyzing the values of the indicators of population income distribution and comparing the obtained values, it was concluded that the results of the study were influenced by many factors, the main of which are the economic crisis and a significant level of shadowing of the economy.

Ключові слова: доходи населення, середньодушові доходи, диференціація доходів, максимальний та мінімальний рівні доходів, концентрація доходів населення.

Key words: population income, average per capita income, income differentiation, maximum and minimum levels of income, concentration of population income.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Питання розподілу доходів населення України з кожним роком все більше загострюється у зв'язку з багатьма факторами, у тому числі — дестабілізованою воєнно-політичною ситуацією, пандемічними обмеженнями 2020 — початку 2021 року та економічною кризою. Держава для забезпечення високого рівня життя громадян та їх добробуту має вирішити одну з найбільш вагомих проблем українського суспільства — позбутися прірви між багатими та бідними верствами населення. Досягти цього можна за умови постійного моніторингу розподілу доходів домогосподарств та ухвалення рішень, заснованих на ньому. Такий алгоритм дій забезпечить сталий соціально-економічний розвиток нашої країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Над проблематикою диференціації доходів домогосподарств працювало багато видатних українських та зарубіжних авторів. Питання дослідження нерівності населення за доходами розглядали такі вітчизняні науковці, як: Е. Лібанова, Ю. Верич, Н. Холод, О. Кролевець, К. Губина, Н. Федірко, І. Опенько, І. Жеребило, С. Колодій, В. Булавинець, С. Тодорюк, В. Ки́фяк та ін. Серед зарубіжних учених можна виділити таких авторів: Т. Аткинсон, Н. Каквані, Д. Ламберт, Р. Лерман, А. Макалей, А. Сен та ін. У своїх фундаментальних працях науковці описували основні методи вирішення нерівності розподілу доходів домогосподарств як на державному, так і на загальносвітовому рівні. І. Г. Лаврук, С. І. Тодорюк та В. І. Кифяк

[1] розглядали нерівність доходів населення як один із чинників, що порушує внутрішню структуру економіки держави, та довели, що подолання проблеми соціальної нерівності в Україні можливе лише за умов проведення ефективних реформ у економічній, політичній, фінансовій та інших сферах. В. М. Булавинець та О. І. Заклекта [2] у своїй праці розглянули теоретичні засади вимірювання нерівності у розподілі доходів населення, джерела формування доходів домогосподарств, та виділили фактори, які зменшують реальні доходи населення. Жеребило І. В. та Колодій С. К. [3] провели огляд основних інструментів державного регулювання доходів населення в контексті формування первинних і вторинних доходів для виявлення найбільш вагомих важелів впливу на процес їхнього формування. Опенько І. А. [7] розкривав практичне значення індексу Джині та кривої Лоренца для аналізу нерівномірності розподілу.

На сьогодні існує значна кількість наукових праць, основним об'єктом дослідження яких є розподіл доходів населення, але проблема цієї теми ще не повністю досліджена. Основним питанням є фактори, які впливають на рівень диференціації доходів у суспільстві.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є детальне вивчення основних теоретичних засад диференціації доходів населення, аналіз та порівняння показників розподілу в 2019—2021 роках, а також визначення тих показників, які найбільш реально відображають сучасний рівень життя населення.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сучасному етапі розвитку суспільства економіка України є нестабільною. Це спричинено такими факторами, як війна, несприятливий інвестиційний клімат, високий рівень безробіття, низька заробітна плата та купівельна спроможність, інфляція тощо. З кожним роком нерівномірність розподілу доходів населення зростає і послаблює економічний розвиток країни.

Майже половина українців живе за межею бідності, а більша частина кваліфікованої робочої сили емігрує за кордон, у результаті чого соціальна напруженість зростає. Політична нестабільність, низький рівень життя, процвітання тіньової економіки, високий рівень корупції, низька заробітна плата — це причини високої диференціації доходів. Тому діяльність держави має бути спрямована на те, щоб не тільки стабілізувати соціально-економічну ситуацію в країні, але й максимально зменшити різницю в доходах між бідними і багатими. Досвід європейських країн свідчить, що соціальна нерівність є глобальною проблемою, яка потребує постійного контролю [1].

Важливою складовою процесу регулювання доходів населення є регулювання оплати праці з боку держави. Державне регулювання оплати праці становить собою діяльність держави на різних рівнях управління, яка завдяки податковій політиці, нормативно-правовим і законодавчим механізмам забезпечує ефективність системи оплати праці. Інструментами цього регулювання є визначення рівня основних соціальних гарантій, наприклад, мінімальної заробітної плати, розроблення Єдиної тарифної сітки для визначення заробітної плати робітників бюджетної сфери, індексація доходів, податкова система державного регулювання заробітної плати та інші інструменти впливу на формування фонду оплати праці.

Важливим індикатором вимірювання економічної нерівності є доходи населення. Джерелами формування доходів домогосподарств виступають заробітна плата, пенсії, стипендії, субсидії, соціальні допомоги, доходи від підсобного господарства, доходи від підприємницької діяльності і samozайнятості, доходи від власності та інші доходи [2].

Одним з найважливіших інструментів державного регулювання рівня доходів населення є встановлення мінімальної заробітної плати. Заробітна плата є основним джерелом доходів населення нашої країни. Мінімальна заробітна плата — це законодавчо встановлений розмір

заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може встановлюватися оплата за виконану працівником місячну норму робіт. Розмір мінімальної заробітної плати визначається в Законі про Державний бюджет на відповідний рік. Мінімальна заробітна плата є інструментом регулювання рівня заробітної плати, зокрема і рівня доходів населення загалом [3]. Розмір мінімальної зарплати на 01.01.2019 р. становив 4173 грн, на 01.01.2020 р. — 4723 грн, на 01.01.2021 р. — 6000 грн, на 01.01.2022 р. — 6500 грн [4].

Розглянемо розподіл домогосподарств України в 2019 — 2021 роках за розміром середньодушових грошових доходів. Для характеристики однорідності сукупності використаємо показники центральної тенденції ряду, такі як середні еквівалентні грошові доходи, модальне та медіанне значення доходів. Серед показників варіації для дослідження нерівномірності доходів населення розрахуємо коефіцієнт децильної диференціації, середнє квадратичне відхилення, квадратичний коефіцієнт варіації, та коефіцієнт асиметрії. Для більшої достовірності отриманих результатів розрахуємо коефіцієнт концентрації витрат Джині та побудуємо криву Лоренца.

Середня величина — це узагальнена характеристика однорідної сукупності за варіюючою ознакою, що показує типовий рівень цієї ознаки у одиниці сукупності. При її використанні необхідно враховувати те, що інколи зростання доходів може не відобразитися в середньоарифметичній величині, або навпаки, збільшення доходів може відбутися, коли в основній масі населення доходи залишаються незмінними. Зростання цього показника в такому випадку відбувається за рахунок зсувів у верхніх групах населення.

Медіана — це значення ознаки, яке поділяє ранжований ряд розподілу на дві рівні частини, а за допомогою моди визначається розмір ознаки, який притаманний для більшої частини, а не для всієї сукупності.

Значення моди та медіани найчастіше відрізняються від значення середньої арифметичної. Ці три показники можуть збігатися тільки у випадку симетричного розподілу частот варіаційного ряду.

Для дослідження нерівномірності розподілу домогосподарств за рівнем доходів використовується метод групувань, за яким домогосподарства розподіляються в порядку зростання середньодушових еквівалентних показників доходів на квантілі та за інтервалами доходів. Квантілі розподілу ділять впорядковану за

Таблиця 1. Показники центральної тенденції ряду та показники варіації середньодушових місячних доходів у 2019–2021 роках

Роки	$\bar{x}$	M_o	M_e	σ_x	V	A_z	V_D	K_G
2019	5532	4259,36	4975,83	2422,18	43,78	0,53	3,07	0,232
2020	5673	4487,28	5130,78	2418,07	42,62	0,49	2,92	0,222
2021	6576	5351,95	5056,44	2629,11	39,98	0,47	2,96	0,217

Позначення, використані в таблиці: $\bar{x}$ — середня арифметична, M_o — мода, M_e — медіана, σ_x — середнє квадратичне відхилення, V — коефіцієнт варіації, A_z — коефіцієнт асиметрії, V_D — коефіцієнт децильної диференціації, K_G — коефіцієнт Джині.
Джерело: авторська розробка.

розміром середньодушових грошових доходів генеральну сукупність домогосподарств на однакові за чисельністю групи.

Децильний коефіцієнт фондів порівнює доходи груп рівної чисельності та відображає співвідношення середніх питомих доходів населення в найбільш високодохідній та в найбільш низькодохідній групах. Цей показник є найбільш індикативним критерієм диференціації. Однак на практиці, незважаючи на простоту розрахунків, довіра до точності розрахунків коефіцієнтів фондів дуже низька [5]. Цей феномен пояснюється низькою точністю вихідних даних і конструкцією самої формули.

Генеральна сукупність вихідних даних, які використовуються у цій роботі, поділена на децилі, оскільки ці дані надаються офіційними статистичними джерелами України саме в такому вигляді.

При дослідженні нерівності розподілу доходів населення інколи використовують показники варіації. На ці показники впливають багато факторів, у тому числі — суто випадкові чинники, причому зазвичай цей вплив є хаотичним і різноспрямованим.

Одним з показників, який широко використовується на практиці, є коефіцієнт концентрації доходів населення — індекс Джині. Величина цього показника може мати значення від 0 до 1, причому, чим більше значення коефіцієнту, тим більш нерівномірно розподілені доходи в суспільстві.

Крива Лоренца — це альтернативне графічне зображення функції розподілу. Ця крива відображає функцію розподілу, в якій акумулюються частки чисельності та доходів населення. У прямокутній системі координат крива Лоренца є опуклою вниз і проходить під діагоналлю одиничного квадрата, розташованого в I координатній чверті [6].

Розрахуємо показники варіації та основні показники центральної тенденції ряду, користуючись даними з офіційного сайту Державної служби статистики України [7].

Результати, отримані після розрахунку показників варіації та основних показників центральної тенденції ряду, розташуємо у табл. 1.

За результатами проведених розрахунків можна з'ясувати, що у 2021 році, у порівнянні з 2019 роком, середній рівень доходів зріс на 1044 грн, або на 18,87%. Модальні значення свідчать про те, що у 2019 році серед громадян України найбільш поширеними були верстви населення, які витрачали в середньому за місяць 4259,36 грн на кожну особу, у 2020 році цей показник збільшився до 4487,28 грн, а в 2021 році — до 5351,95 грн. За допомогою медіани ми з'ясували, що середньомісячні витрати половини домогосподарств у 2019 році становили 4975,83 грн, у 2020 році ця величина збільшилася до 5130,78 грн, а в 2021 році дещо зменшилася — до 5056,44 грн.

Результати розрахунків децилів продемонстрували, що у 2019 році серед 10% найменш забезпечених верств населення максимальні грошові доходи становили 2934,68 грн за місяць, а серед 10% найбільш забезпечених мінімальні доходи перевищували 9000,1 грн на місяць. У 2020 році ці показники становили 3095,61 грн та 9039,32 грн, а в 2021 році — 3491,17 грн та 10343,85 грн відповідно.

Децильний коефіцієнт, або коефіцієнт диференціації доходів, є таким індикатором, що характеризує ступінь соціального розшарування і показує, у скільки разів мінімальні доходи 10% найбільш забезпеченого населення перевищують максимальні доходи 10% найменш забезпеченого населення. Динаміка коефіцієнту децильної диференціації свідчить про те, що протягом 2019–2021 років мінімальні грошові доходи на душу населення 10% найбільш забезпечених громадян України значно перевищували максимальні доходи 10% найменш забезпечених осіб. Необхідно відмітити, що ця різниця була мінімальною в 2020 році та становила 2,92 рази. У більшості випадків скорочення цього показнику є позитивним для економіки держави, однак ситуація, характерна для цього року, є виключенням. Враховуючи економічну кризу, яка стала більш глобальною завдяки пандемічним обмеженням 2020 року, значне зниження грошових доходів найбільш заможних громадян і, як наслідок, вирівнювання населення за рівнем доходів є очікуваним резуль-

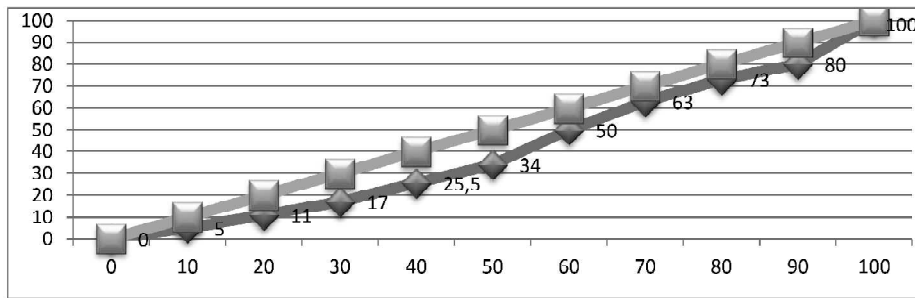

Рис. 1. Крива Лоренца за даними 2019 року

Джерело: авторська розробка.

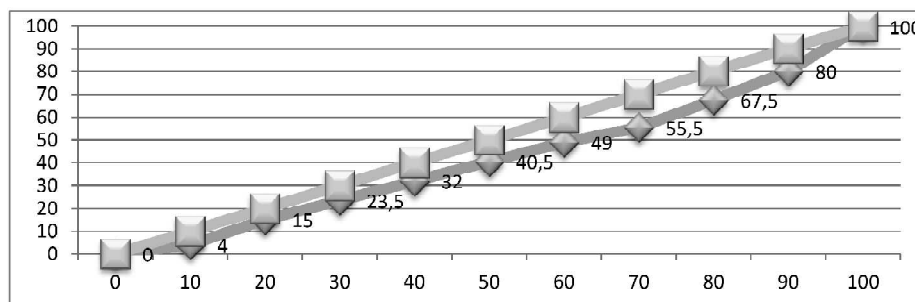

Рис. 2. Крива Лоренца за даними 2020 року

Джерело: авторська розробка.

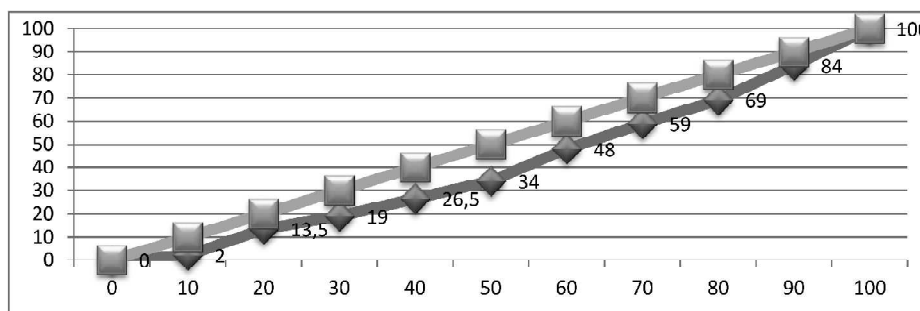

Рис. 3. Крива Лоренца за даними 2021 року

Джерело: авторська розробка.

татом даного року.

Після розрахунку середнього квадратичного відхилення ми з'ясували, що у 2019 році середні доходи окремого домогосподарства відхилялися від середнього рівня по країні в середньому на 2422,18 грн. У 2020 році це відхилення становило 2418,07 грн, а в 2021 році — вже 2629,11 грн.

В 2019—2021 роках розподіл домогосподарств за рівнем еквівалентних грошових доходів на душу населення характеризується правосторонньою асиметрією. Оскільки показник асиметрії в 2019 році перевищував 50%, асиметрія розподілу в цьому році була сильною. За наступні роки з'явилася тенденція до зниження асиметрії, однак її показник залишається високим.

Оскільки отримані коефіцієнти варіації за 2019—2021 роки більше 33%, то сукупність до-

могосподарств за рівнем грошових доходів на душу населення була неоднорідною в ці роки. Це є підтвердженням високого ступеню диференціації домогосподарств у 2019—2021 роках за рівнем еквівалентних грошових доходів. Розраховані показники середнього рівня грошових доходів є нетиповими і ненадійними для даної сукупності. Слід відзначити, що рівень диференціації домогосподарств протягом даного періоду незначно знизився.

Індекс концентрації доходів характеризує ступінь відхилення лінії фактичного розподілу загального обсягу доходів від лінії їх рівномірного розподілу. Величина коефіцієнту концентрації Джині свідчить про низьку ступінь диференціації доходів у 2019—2021 роках. Хоча низькі значення показнику свідчать про більшу рівність населення за доходами, такі результати не завжди є ідеальним показником еко-

номічного стану країни. Наприклад, у європейських країн значення індексу Джині є низькими, оскільки їх мешканці, як правило, мають високий рівень життя, тоді як у пострадянських країнах, у тому числі в Україні, такі показники свідчать про відносно рівний розподіл бідності населення.

Незважаючи на велику кількість розрахунків у даному дослідженні, обстеження домогосподарств не дає повної картини диференціації життєвого рівня населення країни. Більш заможні громадяни України можуть приховувати частину своїх доходів та витрат з різних причин, тому отримані результати відображають лише приблизну ситуацію стосовно витрат та доходів населення, яка відрізняється від дійсності. Цей фактор може пояснити розбіжності, які виникли між розрахованими показниками.

Для уточнення результатів дослідження диференціації доходів населення зобразимо графічно функцію розподілу доходів за допомогою кривої Лоренца. Її можна побудувати за допомогою обчислених кумулятивних значень розподілу домогосподарств за рівнем доходів та кумулятивних значень грошових доходів домогосподарств.

Як видно з отриманих графіків, кумулятивний розподіл чисельності домогосподарств і відповідних їй загальних грошових доходів на душу населення за рівномірним розподілом та результатами, отриманими протягом дослідження розподілу грошових доходів за десятильними групами населення, мають невеликі відхилення на всіх проміжках, що свідчить про незначну нерівномірність розподілу грошових доходів серед різних верств населення країни. Тобто, крива Лоренца є підтвердженням тих висновків, які були зроблені стосовно значень коефіцієнту концентрації Джині.

Такі протиріччя, як між відносно позитивним показником коефіцієнту Джині й кривої Лоренца та реальним рівнем бідності в Україні пояснюється тривалою економічною кризою та значним рівнем тінізації економіки.

Україна, як держава з невисоким доходом на душу населення та слабким державним управлінням, потерпає від відносно високого розміру тіньової економіки. За даними Міністерства економіки України, тіньовий сектор у 2019 році становив 27% ВВП, у 2020 році — 30%, а в 2021 році він зріс до 32%. Через наявність великого тіньового сектору зростає податкове навантаження та спотворюються умови конкуренції на ринку товарів та послуг, що негативно впливає на доходи насе-

лення. Особливістю тіньової економіки України є те, що значна частина податкових надходжень втрачається через інструменти ухилення від сплати податків.

Шляхами зменшення впливу тіньового сектору на доходи населення є:

- створення умов для розвитку малого та середнього бізнесу;
- легалізація ринку праці та підвищення рівня зарплат;
- поширення безготівкових розрахунків, що дозволить урядовим службам контролювати джерела доходів та оперативно виявляти факти витрачання коштів у розмірах, що перевищують доходи;
- підвищення рівня особистої фінансової відповідальності за незаконне використання коштів;
- зниження рівня корумпованості в контролюючих органах [8].

ВИСНОВКИ

Отже, проведене дослідження дає підстави зробити висновки.

Нерівномірність розподілу доходів населення спричинена багатьма факторами. Вона щорічно зростає та виступає як одна з причин послаблення економічного розвитку України, тому діяльність уряду має бути спрямована не тільки на стабілізацію соціально-економічної ситуації в країні, але й на зменшення різниці в доходах між бідними і багатими.

Важливим інструментом державного регулювання рівня доходів населення є встановлення мінімальної заробітної плати, яка є основним джерелом доходів населення. Вона є інструментом регулювання рівня заробітної плати, зокрема і рівня доходів населення загалом.

Для дослідження нерівномірності розподілу домогосподарств за рівнем доходів використовується метод групувань, за яким домогосподарства розподіляються в порядку зростання доходів на квантилі та за інтервалами доходів. Основними показниками характеристики диференціації доходів є середні величини, показники варіації, індекс Джині та крива Лоренца.

За результатами розрахованих середніх величин та показників варіації можна з'ясувати, що диференціація доходів населення протягом 2019—2021 року була на досить високому рівні, однак надійність цих показників недостатня для того, щоб на їх основі робити висновки. Це пояснюється тим, що отримані коефіцієнти варіації за 2019—2021 роки більше 33%.

За індексами Джині та кривими Лоренца нерівномірність розподілу доходів населення України за цей період була низькою. Такі результати у даному випадку свідчать про відносно рівний розподіл бідності населення, тоді як заможні верстви населення майже не враховуються.

Причинами такого протиріччя між розрахованими показниками та реальним рівнем бідності в Україні є економічна криза та тіньовий сектор. Для зменшення впливу останнього на доходи населення необхідно стимулювати малий та середній бізнес, поширювати безготівкові розрахунки, легалізувати ринок праці та подолати корупцію в контролюючих органах.

Література:

1. Лаврук І. Г., Тодорюк С. І., Кифяк В. І. Нерівність доходів населення в Україні / І. Г. Лаврук, С. І. Тодорюк, В. І. Кифяк // Економічна наука. — 2019. — № 11. — С. 40 — 44.

2. Булавинець В. М., Заклекта О. І. Нерівність доходів населення в Україні: чинники та сучасний стан // В. М. Булавинець, О. І. Заклекта // Ефективна економіка. — 2017. — № 11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5870>

3. Жеребило І. В., Колодій С. К. Методи та інструменти державного регулювання доходів населення: теоретичний аспект / І. В. Жеребило, С. К. Колодій // Науково-практичний журнал "Регіональна економіка". — 2018. — № 4. — С. 85—93.

4. Портал "Мінфін". [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://minfin.com.ua>

5. Цимбалюк І. В. Проблеми розподілу доходів населення України: тенденції та соціально-економічні наслідки: Магістерська робота: (051 "Економіка") / Тернопільський національний економічний університет. Кафедра економічної теорії; Науковий керівник: В. В. Козюк, д.е.н., професор. — Тернопіль, 2018. — 106 с.

6. Опенько І. А. Застосування GINI-індексу під час дослідження нерівності у використанні земель лісгосподарського призначення в Україні / І. А. Опенько // Фаховий збірник наукових праць "Проблеми системного підходу в економіці". — 2019. — № 6 (74). — С. 40 — 48.

7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Приступа Т.В., Чайковська М.А. Тіньова економіка та її вплив на соціально-економічний розвиток України / Т.В. Приступа, М.А. Чайковська // Електронний науковий журнал "Приазовський економічний вісник". — 2019. — № 1 (12). — С. 56 — 61.

References:

1. Lavruk, I. H., Todoruk, S. I. and Kyfiak, V. I. (2019), "Income inequality in Ukraine", *Ekonomichna nauka*, vol. 11, pp. 40—44.

2. Bulavynets V. M. and Zaklekta O. I. (2017), "Income inequality in Ukraine: factors and current state", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5870> (Accessed 20 October 2022).

3. Zherybylo I. V. and Kolodii S. K. (2018), "Methods and tools of state regulation of population incomes: theoretical aspect", *Rehionalna ekonomika*, vol. 4, pp. 85 — 93.

4. Website "Minfin" (2022), available at: <https://minfin.com.ua> (Accessed 20 October 2022).

5. Tsymbaliuk, I. V. (2018), "Problems of income distribution of the population of Ukraine: trends and socio-economic consequences", Master's thesis: (051 "Economics"), Ternopil National University of Economics, Ternopil, Ukraine.

6. Openko, I. A. (2019), "Application of the GINI index during the study of inequality in the use of forestry land in Ukraine", *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, vol. 6 (74), pp. 40—48.

7. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 20 October 2022).

8. Prystupa, T.V., and Chaikovska, M.A. (2019), "The shadow economy and her influence on the social and economic development of Ukraine", *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 1 (12), pp. 56—61.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 332.2:338.2

Д. В. Заруба,

аспірант, Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3918-6300>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.22.100

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В КОНТЕКСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ З ВРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

D. Zaruba,

Postgraduate student, State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management

REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF LAND RESOURCES BALANCED USE IN THE
CONTEXT OF THE GREEN ECONOMY PRINCIPLES IMPLEMENTATION TAKING INTO
ACCOUNT INTERNATIONAL EXPERIENCE

Мета наукової статті полягає в комплексному аналізі діючого законодавства ЄС у напрямі забезпечення досягнення цілей зеленого переходу з окремим акцентом на ролі сектору використання земель сільськогосподарського призначення для послідувального обґрунтування необхідності посилення національного нормативно-законодавчого поля. На основі зазначеного підходу може бути закладено підґрунтя удосконалення фіскального інструментарію в межах еколого-економічного механізму забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, що сприятиме збільшенню запасів вуглецю у резервуарі мінеральних ґрунтів, а значить — відновленню запасів гумусу. Зазначені підходи є умовою і одночасно фактором формування екологічно стійких агроландшафтів.

Обґрунтовано необхідність розробки і запровадження стратегії охорони ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, а забезпечення ефективності землеохоронної діяльності потребує активізації і підвищення рівня прозорості функціонування системи моніторингу якісних показників стану ґрунтового покриву на системній основі. Цим самим буде забезпечено створення інфраструктурної основи запровадження і ефективного функціонування внутрішнього вуглецевого ринку для сектору сільськогосподарського землекористування. Це є система організаційно-економічних взаємовідносин суб'єктів господарювання у секторі товарного виробництва рослинницької продукції, за допомогою яких створюються не лише умови для забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, а і джерело додаткових фінансово-економічних інвестицій для сільського господарства. Забезпечення ефективності такої діяльності потребує проведення спектру додаткових наукових досліджень та забезпечення прискореної інтеграції результатів наукових досліджень у практику господарювання.

Доведено, що оптимізацію впливу фіскальної групи інструментів направлено на отримання економії природних і матеріальних ресурсів при використанні земель сільськогосподарського призначення з врахуванням особливостей формування основи запровадження внутрішнього вуглецевого ринку для сектору сільськогосподарського землекористування.

The purpose of the scientific article is to conduct the complex analyse of the actual EU legislation in the direction of achieving the goals of the Green Deal with a special emphasis on the role of the agricultural land use sector for further justification of the need to improve the national regulatory and legislative field. On the basis of the mentioned approach, the ground for improving the fiscal toolkit within the framework of the ecological and economic mechanism for the ensuring the balanced using of agricultural lands can be laid, which will contribute to the increase of carbon stock in the pools of mineral soils, that means the restoration of humus reserves. These approaches are a condition and at the same time as a factor in the formation of ecologically sustainable agricultural landscapes.

The need to develop and implement a strategy for the protection of soils on agricultural lands is substantiated, and ensuring the effectiveness of land protection activities requires the activation and increasing the level of transparency for the system of monitoring quality indicators of the soils state on a systemically basis. This will ensure the creation of an infrastructural basis for the introduction and effective functioning of the domestic carbon market for the agricultural land use sector. This is a system of organizational and economic relations between economic entities in the sector of commodity production of plant products, with the help of which not only conditions are created to ensure the balanced use of agricultural land, but it is a source of additional financial and economic investments for agriculture sector. Ensuring the effectiveness of such activities requires conducting a range of additional scientific research and ensuring accelerated integration of the results of scientific research into business practice.

It is proved that the optimization of the impact of fiscal instruments is aimed at saving natural and material resources when using agricultural land, taking into account the specifics of the formation of the foundations for the introduction of the domestic carbon market for the agricultural land use sector.

Ключові слова: збалансоване землекористування, резервуар мінеральних ґрунтів, зміни запасів вуглецю, стратегія низьковуглецевого розвитку, фінансовий інструментарій еколого-економічного механізму, зелена економіка, зелений перехід, внутрішній вуглецевий ринок для сектору сільськогосподарського землекористування.

Key words: balanced land use, the pool of mineral soils, carbon stock change, strategy of low-carbon development, fiscal toolkit of ecological and economic mechanism, green economy, green deal, domestic carbon market for agricultural land use sector.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сьогодні неможливо говорити про відновлення і збереження прийнятної стану навколишнього природного середовища, як і агроєкосистем та агроресурсного потенціалу у відриві від постулатів зеленої економіки. Це пояснюється, перш за все, фінансово-економічним забезпеченням реалізації природоохоронних, а у тому числі і землеохоронних заходів, що пов'язано із загальним міжнародним рухом у напрямі боротьби зі зміною клімату. Ключовим документом, який за впливом на розвиток інших країн, набув статусу міжнародного, є прийняте у грудні 2019 року Комюніке Європейської Комісії "Європейський зелений курс". Цей документ являє собою по суті Дорожню карту з переліком основних заходів у сферах, що керовані вказаним Комюніке.

З врахуванням положень системи нормативно-правових актів щодо Європейської інтеграції, перед Україною наразі постає ряд викликів щодо необхідності адаптації нормативів і вимог законодавства ЄС до національних умов господарювання. Ця задача обтяжується умовами післявоєнної відбудови нашої держави. Отже, зараз перед нами постає багатовекторна задача, яка передбачає на тлі відновлення країни забезпечити удосконалення нормативно-законодавчого поля з врахуванням викликів і загроз, які несуть з собою проблеми зміни клімату. Важливо підкреслити, що актуальність

проблем зміни клімату загострюється у контексті забезпечення продовольчої безпеки. Тому запровадження новітніх організаційно-економічних, фінансово-економічних інструментів у конструкції еколого-економічного механізму потребують посиленої уваги, адже вони здатні забезпечити не лише збалансоване використання земель сільськогосподарського призначення, а і сформувати додаткове джерело фінансово-економічних інвестицій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвитком теоретичних основ використання сільськогосподарських земель з розробкою напрямів його оптимізації займалися В.В. Горлачук, К.Г. Гофман, О.В. Лебеденко, В.М. Трегобчук, А.М. Третяк, Я.Г. Фейгін. Більшою мірою прикладні аспекти землекористування досліджували Д.І. Бабміндра, І.К. Бистряков, Н.В. Зіновчук, В.С. Кравців, І.М. Лицур, П.Т. Саблук, О.Ф. Савченко, В.М. Трегобчук, Є.В. Хлобистов, О.І. Шкуратов. У роботах таких учених, як А.М. Грановська, Б.М. Данилишин, А.Я. Новаковський, А.М. Москаленко, Б.С. Носок, О.Г. Тараріко, А.О. Череднікова та ін. здійснено розробку підходів щодо розв'язання проблем збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Вагомий внесок у розробку економічних основ збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення належить О.П. Канашу, Ю.О. Лупенку, Н.В. Кузін, Є.В. Мі-

шеніну, Д.С. Добряку та ін.

Питання запровадження та регулювання вуглецевого ринку, удосконалення функціонування фіскальної компоненти у цьому питанні та у скорочення викидів парникових газів присвячено дослідження М.В. Березницької, О.В. Бутрим, І.П. Гайдуцького, Н.В. Караєвої, А.Я. Китури та ін. Але питання щодо формування, запровадження, регулювання внутрішнього вуглецевого ринку для сектора використання земель сільськогосподарського призначення потребують додаткової уваги, особливо, що стосується проблем нормативно-правового забезпечення збалансованого використання земельних ресурсів в контексті впровадження принципів зеленої економіки. Важливим тут виступає врахування вже набутого досвіду, і перш за все, досвіду найбільш економічно розвинених країн.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета роботи — здійснити комплексний аналізі діючого законодавства ЄС у напрямі забезпечення досягнення цілей зеленого переходу з окремим акцентом на ролі сектору використання земель сільськогосподарського призначення для послідувального обґрунтування необхідності посилення національного нормативно-законодавчого поля.

Проведене дослідження спиралось на залучення таких методів, як монографічний (у процесі опанування масиву публікацій з окресленого кола питань); аналізу і синтезу (для вивчення нормативно-правових актів національного і Європейського нормативно-законодавчого поля, що стосуються проблем забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення з врахуванням завдань зеленого переходу та повоєнного відновлення і збереження агроресурсного потенціалу); абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень результатів наукового пошуку та формування висновків); графічний (для систематизації результатів дослідження ті їх візуалізації).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Європейська Комісія ухвалила пакет нових пропозицій в контексті реалізації кліматичної політики в енергетиці, сфері землекористування, транспорту і, що важливо — фіскальної сфери (Пропозиції Європейської Комісії, 2021 р.) [10] задля збалансування цих аспектів відносно стратегічної мети з підвищеними ам-

біціями скорочення нетто-викидів ПГ щонайменш до 55 % до 2030 р. [21] відносно обсягів їх викидів у 1990 р. Виконання таких амбітних скорочень викидів має вирішальне значення для досягнення ЄС у 2050 р. статусу першого в світі кліматично нейтрального міжнародного угруповання, якому вдалось втілити в життя принципи Зеленого переходу (ЄЗК, 2021 [10]). Зазначені пропозиції є законодавчим інструментом, що докорінно змінить сферу економіки і суспільне життя, які являють собою консолідований підхід щодо:

- запровадження торгівлі одиницями викидів ПГ у нових секторах господарської діяльності;

- потужного поширення використання відновлюваних джерел енергії;

- зростання енергоефективності у всіх секторах господарювання;

- узгодження фіскальної політики, перш за все — податкової, з цілями ЄЗК;

- запровадження заходів з упередження витоків вуглецю з ключовою роллю за антропогенно-екологічними формаціями, де відбувається природне поглинання вуглецю.

В ЄС було запропоновано нові правила природокористування для стримування вирубки лісів (Нова Лісова Стратегія ЄС 2030 [14]), розвитку циркулярної економіки [1], а також представлено нову стратегію охорони ґрунтового покриву [7], з метою досягнення збалансованого землекористування, а у перспективі — забезпечення відновлення та захисту ґрунтів ЄС до 2050 року. Запропоновано інструменти з переходу до циркулярної економіки, захисту довкілля та підвищення екологічних стандартів у Євросоюзі, що має свій позитивний вплив на розвиток законодавчих платформ сусідніх країн і, таким чином, створює міжнародний вплив. Стосовно сектору землекористування, змін землекористування та управління лісовим господарством (ЗЗЗЛГ), оновлено правила взаємодії між господарюючими суб'єктами та країнами, згідно яких держави-члени ЄС повинні забезпечити, щоб обліковані викиди ПГ було врівноважено поглинанням CO₂ з атмосфери до 2030 р. Комісія пропонує в рамках законодавчого пакету "Fit for 55" [18] ("Готовність до 55") збільшити обсяги поглинання вуглецю до 310 мільйонів тонн CO₂-е до 2030 р. при забезпеченні належної якості моніторингу. Передбачається, що у період 2026—2030 рр. країни-члени ЄС виконають покладені розподілені зобов'язання щодо забезпечення спільного загального зазначеного обсягу поглинання, чим буде забезпечено кліматично

Рис. 1. Структурна схема законодавчих ініціатив ЄС щодо значення сектору ЗЗЗЛГ у регулюванні екологічних проблем

Джерело: сформовано автором на основі [17].

нейтральне виробництво харчової продукції і наряду з іншими позитивними результатами, полегшить відновлення деградованих земель сільськогосподарського призначення. Задля досягнення окреслених цілей, було здійснено удосконалення існуючого законодавства ЄС щодо ЗЗЗЛГ, а саме, Постановою щодо ЗЗЗЛГ (поправки до Регламенту ЄС 2018/841, 2021 [19]) були внесені зміни до спрощення правил дотримання, встановлення цілей держав-членів на 2030 р. і прийняття зобов'язань з колективного досягнення кліматичної нейтральності до 2035 р. з врахуванням сектору ЗЗЗЛГ, а також стосовно змін МЗВ. Оскільки земля є базисом для розміщення господарських секторів і для багатьох видів економічної діяльності, крім того, ще і засобом виробництва, предметом праці, знаряддям виробництва, то сектор ЗЗЗЛГ має вплив на всі сектори економіки, а сама Постанова щодо ЗЗЗЛГ нерозривно поєднується зі всіма політичними ініціативами ЄС, рис. 1.

Окрема увага у цьому контексті приділена проблемі відновлення і збереження агресурсного потенціалу, яке очікується досягти до 2050 року завдяки прийняття Ґрунтової стратегії ЄС 2030 (17.11.2021) [7], як важливого наслідку і результату Європейського зеленого курсу, Стратегії ЄС з адаптації до змін клімату [5] та Стратегії з біорізноманіття 2030 [4]. Здорові ґрунти є основою для 95% споживання продуктів харчування, вони містять понад 25 % біорізноманіття у світі та є найбільшим наземним резервом вуглецю на планеті. Проте 70 % ґрунтів в ЄС перебувають у порушеному стані [8], що, наряду з іншими екологічними пробле-

мами, обумовило її появу та встановлює рамки з конкретними заходами для захисту, відновлення та сталого (збалансованого) використання ґрунтів:

— боротьба з опустелюванням, відновлення деградованих земель і ґрунтів, у тому числі земель, постраждалих від опустелювання, посухи та повеней, і прагнення досягти світу, нейтрального до деградації земель (Ціль сталого розвитку 15.3) [23];

— відновлення значних площ деградованих і багатих на вуглець екосистем, у тому числі і ґрунтів [4];

— досягнення нетто видалення ПГ у ЄС на рівні 310 мільйонів тонн CO₂-е на рік для сектору ЗЗЛХГ [19];

— до 2027 року досягти прийнятного еколого-хімічного стану поверхневих та підземних вод [24].

— зменшити втрати поживних речовин з ґрунтів щонайменше на 50%, з одночасним скороченням загальних обсягів використання пестицидів на 50% [6];

— забезпечити значний прогрес у рекультивації забруднених ділянок.

Наведені середньострокові цілі відкривають можливість для потужніших результатів до 2050 р.:

— припинення залучення до господарського використання незайманих територій у природному стані [20; 3];

— зменшення забруднення ґрунтів до незагрозливих здоров'ю населення та стану довкілля рівнів і досягнення можливості дотримання граничних рівнів антропогенних навантажень для забезпечення прийнятного рівня екологіч-

ної безпеки [16];

— досягти кліматично нейтральної Європи [2] і перш початковим є досягнення наземної кліматичної нейтральності в ЄС до 2035 року [19];

— досягти кліматично збалансованого розвитку ЄС з повною адаптацією суспільства до неминучих наслідків зміни клімату [5].

До останнього часу звітування про прогрес у боротьбі із забрудненням ґрунту було добровільним, нерегулярним і у переважній більшості випадків було засновано на зміні методології, різних національних визначеннях щодо категорій та видів землекористування чи секторів економічної діяльності, значеннях скринінгу та методах з оцінки ризику. У світлі цієї відсутності рівних умов, Комісія розгляне необхідність законодавчих положень, щоб зробити таку звітність обов'язковою та уніфікованою в усьому ЄС у контексті Закону про здоров'я ґрунтів [25]. Заплановано запровадити набір рекомендацій з відновлення і збереження прийняттого рівня агроекологічної безпеки шляхом запровадження збалансованого (сталого) управління ґрунтами на принципах Добровільних рекомендацій ФАО щодо сталого ґрунту [11]. Запровадження землекористування на основі вказаних принципів забезпечить, як очікується, повернення понад 10 % агроугідь до природних екосистем, збільшення частки органічного землеробства при збільшенні органічної речовини у ґрунтового покриві, прямий зв'язок між якими доведено [12].

Вже є спроби на практиці запровадити низьковуглецевий розвиток землекористування [26, с. 8]¹, наприклад, австрійська програма Humus Kaindorf має на меті випробувати та розробити практичні варіанти збільшення запасів органічного вуглецю в ґрунтах на землях сільськогосподарського призначення. Для цього запропоновано впровадження такого інструменту, як створення сертифікатів CO₂, яким передбачається перелік зобов'язань на період 12 років та система критеріїв відповідності і здійснюється відбір проб на початку зобов'язання, через 3—7 років і ще через 5 років. Протягом терміну дії зобов'язань не допускається зміна цільового призначення використання землі. Програма продає сертифікати CO₂ регіональним або національним компаніям, які мають на меті компенсувати свої викиди. Наразі до цього пілотного проекту включено 500 фермерів і площі до 5 000 га по всій Австрії. Ціна становить 45 євро

за тону, з яких 30 євро надходять безпосередньо фермерам [22].

ЄС планує активізувати ґрунтоохоронну діяльність — поширюються ініціативи з лабораторної оцінки якісних параметрів (рівень рН, об'ємна щільність, органічна речовина ґрунту, баланс поживних речовин тощо) стану ґрунтів на безкоштовній і добровільній основі для землекористувачів. Це доповнить існуючі зобов'язання держав-членів щодо відбору проб ґрунту та сприятиме формуванню до 2023 року законодавчої основи для сталої продовольчої системи ЄС, як зазначено в Стратегії "Від ферми до виделки".

Досягнення цілей Ґрунтової Стратегії ЄС 2030 має потужний економічний стимул, адже сільськогосподарські угіддя та пасовища в ЄС надають екосистемних послуг на 76 млрд євро на рік: менше однієї третини надходить від рослинництва, решта — від інших екосистемних послуг [9]. Інвестування у запобігання та відновлення деградації ґрунтів забезпечить економічну підтримку, адже деградація ґрунтів коштує ЄС кілька десятків млрд євро на рік [7]. Припинення процесів деградації та ерозії ґрунтів і їх відновлення може принести до 1,2 трильйона євро на рік економічних прибутків у світі [13], у тому числі і 1,25 млрд євро на рік для ЄС. У той же час вартість бездіяльності щодо деградації ґрунту для Європи перевищує вартість дій у 6 разів [15], а у широкому розумінні не піддається обчисленню, оскільки може призвести до втрати народжуваності, створює загрози глобальній продовольчій безпеці, вплине на якість і поживну цінність харчової продукції.

Для забезпечення окреслених цілей, держави ЄС зобов'язані спрямовувати доходи від торгівлі викидами ПГ на фінансування природоохоронної діяльності. Наряду з окресленими змінами, зазнала серйозних змін і фінансова система ЄС. Перш за все відбулась переорієнтація її податкової складової на забезпечення переходу до запровадження принципів зеленої економіки шляхом підтримки відновлюваних джерел енергії і створення перепонів і бар'єрів для викопних палив.

Окрім податкового регулювання, сформовано додаткові ініціативи щодо запровадження інструменту митного вуглецевого регулювання на кордонах з ЄС та створення нового соціально-кліматичного фонду з метою забезпечення цільового фінансування енергоефек-

¹ Низьковуглецевим землекористуванням є такий спосіб товарного виробництва рослинницької продукції, за яким забезпечується без від'ємний баланс запасів вуглецю (а, отже, і гумусу) у резервуарі мінеральних ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення.

тивних проектів і діяльності. Джерелами наповнення цього фонду буде бюджет ЄС у обсязі чверті доходів від торгівлі викидами ПГ в секторах будівництва і дорожнього транспорту. Очікувані видатки з цього фонду можуть становити понад 70 млрд євро на період 2025 — 2032 роки, а з пропозицією використовувати відповідне фінансування держав-членів ЄС, відкривається можливість мобілізувати суму вдвічі більшу.

Наведений опис нових нормативно-законодавчих ініціатив ЄС матиме свій вплив на управління природокористуванням і в інших країнах. Зокрема, напередодні військового вторгнення в Україну відбувся активний розвиток нормативно-законодавчої платформи, що ініційовано зобов'язаннями України у процесі євроінтеграції. Зокрема, затверджено Національну економічну стратегію на період до 2030 р., як основу розроблення планів секторального розвитку, проектів програмних і стратегічних документів, проектів законів та інших актів законодавства з врахуванням глобальних трендів та внутрішніх можливостей держави.

Стосовно проблеми забезпечення збалансованого землекористування, у Стратегії підкреслено роль України, як одного з глобальних центрів продовольчої безпеки, а статус земельних ресурсів як найважливіших та визнано необхідність "підтримувати родючість на високому рівні". Слід наголосити на актуальності визначених завдань в досягненні стратегічної цілі щодо захисту довкілля та управління природними ресурсами у сільському господарстві, якими передбачено:

- наближення національного законодавства, стандартів та практик до загальноєвропейських принципів ведення політики сталого сільського господарства та належних сільськогосподарських практик, поступове узгодження державної аграрної політики із Зеленим курсом ЄС (EU Green Deal) у сільському господарстві;

- розроблення та моніторинг індикаторів впливу сільськогосподарської діяльності на стан екосистем;

- формування, сприяння впровадженню та запровадженню моніторингу дотримання мінімальних екологічних стандартів;

- запровадження національного звіту про рівень викидів парникових газів під час виробництва та обігу сільськогосподарських культур;

- запровадження економічного стимулювання заходів підвищення родючості ґрунтів, зменшення рівня забруднення вод та інших компонентів довкілля, вдосконалення структу-

ри земель та угідь країни, впровадження збалансованого (сталого) землекористування та досягнення нейтрального рівня деградації земель.

Питаннями використання агресурсів, забезпечення їх охорони та відтворення опікується Міністерство аграрної політики та продовольства України, яким формується та реалізується державна політика у сфері моніторингу та збереження родючості ґрунтів агроугідь, забезпечує "дотримання і організацію виконання зобов'язань, узятих Україною за міжнародними договорами, забезпечення здійснення міжнародного співробітництва, вивчення, узагальнення і поширення міжнародного досвіду, а також участь у здійсненні заходів щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС" [27]. В світлі задач окресленого поля діяльності, розроблено ряд стратегічних документів, які регулюють важливі напрями розвитку сільського господарства України і є дотичними до вирішення проблеми забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, а саме, Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року, Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року, Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року; Стратегія зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року; Концепція розвитку сільських територій і план заходів з її реалізації, Стратегія розвитку земельних відносин та низка підзаконних актів. У зазначених документах розглядаються різні аспекти проблеми забезпечення збалансованого землекористування.

У цьому ключі вирізняється законодавча ініціатива Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, діяльність якого координується через Міністерство аграрної політики і продовольства України, що була оприлюднена на офіційному порталі Мінагрополітики 21 грудня 2021 р. з розробки проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони ґрунтів та відтворення їх родючості". Цим документом чітко орієнтовано на посилення землеохоронної діяльності. Запропоновано внесення ряд змін до Земельного кодексу України, Законів України "Про оренду землі", "Про охорону земель", "Про державний контроль за ви-

користанням та охороною земель", "Про землеустрій", "Про Державний земельний кадастр". Законопроектом запропонована активізація агрохімічних обстежень та запровадження діяльності зі створення реєстру ґрунтів; пропонуються зміни щодо питань власності на землю, а саме позбавлення прав власності у випадку безгосподарського використання земель. Важливою є пропозиція щодо заборони розорювання лукопасовищних угідь та сінокосів, а також надання статусу доказової бази даним дистанційного зондування землі наряду з посиленням ролі результатів агрохімічного обстеження та топографо-геодезичних робіт при здійсненні державного контролю за використанням та охороною земель. Пропонується визначення поняття відновлення ґрунтів та відтворення родючості ґрунтів. При аналізі викладених пропозицій прослідковується деяка відповідність загальноєвропейським підходам з Ґрунтової стратегії ЄС 2030, хоча запропонований документ не містить положень щодо зобов'язань України у Євроінтеграційному контексті. На відміну від проекту Наказу Мінагрополітики від 17 вересня 2021 р. "Про затвердження Правил щодо забезпечення родючості ґрунтів і застосування окремих агрохімікатів" [27], який запропоновано на виконання Плану заходів в рамках Угоди про асоціацію України з ЄС та передбачає вплив на агровиробників, у вразливих до (накопичення) нітратів зонах.

До останнього часу, на жаль, з об'єктивних причин формування нормативно-законодавчої платформи для забезпечення системного підходу щодо відновлення і збереження агресурсного потенціалу України ще не відбулось остаточно. Вбачається, що назріла гостра необхідність розробки стратегічного документа державного рівня щодо охорони ґрунтового покриву та збереження його органічної речовини на засадах зеленої економіки, який би відповідав передовим міжнародним зразкам. Цим самим може бути забезпечено посилення консолідованого підходу щодо активізації низьковуглецевого розвитку, зокрема і для землекористування та збереження природних екосистем. Актуальність цієї діяльності підтверджується результатами попередніх розрахунків з оцінки обсягу потенціалу резервуару мінеральних ґрунтів до 2050 р. щодо збільшення запасів вуглецю за умов різних варіантів розвитку економічної ситуації [28]. Це, в свою чергу, вимагає формування системи інституціональної та інформаційно-реєстраційної інфраструктури функціонування фінансово-еко-

номічного інструментарію щодо забезпечення ринкового обігу вуглецевих одиниць абсорбції, набутих в результаті запровадження системи землеохоронних заходів низьковуглецевого сільськогосподарського землекористування, що орієнтовано на відновлення і збереження агресурсного потенціалу регіонів. В свою чергу, пошук шляхів розв'язання названих проблем потребують проведення наукових досліджень у напрямі розробки і систематизації показників та індикаторів якісного стану ґрунтового покриву агроугідь. Результати таких робіт необхідні для оптимізації діяльності системи моніторингу і удосконалення існуючої методологічної основи з оцінки змін запасів вуглецю резервуаром мінеральних ґрунтів, яка використовується для підготовки звітної інформації щодо діяльності у секторі ЗЗЗЛГ у Національному кадастрі викидів і поглинання ПГ, яка подається на щорічній основі Україною до Секретаріату Рамкової конвенції ООН про зміну клімату.

ВИСНОВКИ

Необхідним є удосконалення нормативної бази України шляхом адаптації до національних умов міжнародних стандартів для мети гармонізації національних підходів до вирішення проблеми відновлення і збереження агресурсного потенціалу з прийнятими на міжнародному рівні.

Проголошуючи рішення щодо євроінтеграції і вступу до ЄС, Україна має узгоджувати свою національну стратегію розвитку із європейськими вимогами з врахуванням взятих на себе міжнародних зобов'язань у контексті проблем зміни клімату, цілей ЄЗК та Угоди про асоціацію Україна-ЄС, зокрема щодо торгівлі викидами парникових газів. Окремої уваги у цьому контексті потребують питання щодо удосконалення законодавчих аспектів з врегулювання проблеми відновлення і збереження агресурсного потенціалу. Зокрема назріла потреба розробки і прийняття державної Стратегії охорони ґрунтів зі встановленими часовими межами її реалізації до 2030 року з перспективою впливу до 2050 року. Очікується що зазначені законодавчі вдосконалення сприятимуть формуванню організаційно-економічних умов функціонування сектору товарного рослинництва, за яких підвищиться відповідальність за якість ґрунтового покриву.

Досягнення окреслених цілей потребують проведення наукових досліджень у напрямі удосконалення існуючої методологічної осно-

ви з оцінки змін запасів вуглецю у резервуарі мінеральних ґрунтів для врахування агро-кліматичних умов України у зональному вимірі.

Література:

1. A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. COM(2020) 98. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1583933814386&uri=COM:2020:98:FIN>
2. Climate Law Regulation (EU) 2021/1119. REGULATION (EU) 2021/1119 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 30 June 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32-021R1119>
3. General Union Environment Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our planet' Text with EEA relevance. Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013. URL: <http://data.europa.eu/eli/dec/2013/1386/oj>
4. EU Biodiversity Strategy for 2030. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. COM(2020)380. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52020DC0380>
5. Forging a climate-resilient Europe — the new EU Strategy on Adaptation to Climate Change. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. COM/2021/82. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0082&from=EN>
6. EU Farm to Fork Strategy, COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. COM(2020) 381. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0381>
7. EU soil strategy for 2030. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. COM(2021) 699. URL: https://ec.europa.eu/environment/publications/eu-soil-strategy-2030_en
8. Cees Veerman, Teresa Pinto Correia, Catia Bastioli. Caring for soil is caring for life. Mission Board for Soil health and food. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. DOI: 10.2777/821504
9. Accounting for ecosystems and their services in the EU (INCA). Final report from phase II of the INCA project aiming to develop a pilot for an integrated system of ecosystem accounts for the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7870049/12943935/KS-FT-20-002-EN-N.pdf/de44610d-79e5-010a-5675-14fc4d8527d9?t=1624528835061>
10. European Green Deal: Commission adopts new proposals to stop deforestation, innovate sustainable waste management and make soils healthy for people, nature and climate. 17 November 2021. Brussels. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5916
11. FAO (2017), Voluntary Guidelines for Sustainable Soil Management. FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS. Rome, 2017. URL: <https://www.fao.org/3/bl813e/bl813e.pdf>
12. Gattinger A. et al (2012), Enhanced top soil carbon stocks under organic farming. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1209429109>
13. IPBES (2018): The IPBES assessment report on land degradation and restoration. Montanarella, L., Scholes, R., and Brainich, A. (eds.). Secretariat of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, Bonn, Germany. March 24, 2018. URL: <https://www.ipbes.net/assessment-reports/ldr>
14. New EU Forest Strategy for 2030, COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. COM(2021) 572. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0572>
15. Nikonya et al. (2016), Economics of Land Degradation and Improvement — A Global Assessment for Sustainable Development (DOI 10.1007/978-3-319-19168-3)
16. Pathway to a Healthy Planet for All, EU Action Plan: "Towards Zero Pollution for Air, Water and Soil", COMMUNICATION FROM

THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. COM(2021)400. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:-52021DC0400&from=EN>

17. Proposal for a Regulation of the European Parliament and the Council amending Regulations (EU) 2018/841 as regards the scope, simplifying the compliance rules, setting out the targets of the Member States for 2030 and committing to the collective achievement of climate neutrality by 2035 in the land use, forestry and agriculture sector, and (EU) 2018/1999 as regards improvement in monitoring, reporting, tracking of progress and review. COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT IMPACT ASSESSMENT REPORT. SWD/2021/609 final. Brussels, 14.7.2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021SC0609&qid=1641666190794>

18. REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL amending Regulation (EU) 2018/842 on binding annual greenhouse gas emission reductions by Member States from 2021 to 2030 contributing to climate action to meet commitments under the Paris Agreement. Proposal. COM/2021/555. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2021:555:FIN>

19. Annex to the Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL, COM(2021) 554. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0554>

20. Roadmap to a Resource Efficient Europe, COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. ROADMAP TO A RESOURCE EFFICIENT EUROPE. COM/2011/0571. URL: <https://www.eea.europa.eu/policy-documents/com-2011-571-roadmap-to>

21. Stepping up Europe's 2030 climate ambition. Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. ROADMAP TO A RESOURCE EFFICIENT EUROPE. COM/2020/562 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0562>

22. Sustainable carbon cycles — Carbon farming. Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Sustainable Carbon Cycles. COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT IMPACT ASSESSMENT REPORT. SWD(2021) 450 final Brussels, 15.12.2021. URL: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/13066-Climate-change-restoring-sustainable-carbon-cycles_en

23. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/89/PDF/N1529189.pdf?OpenElement>

24. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. Consolidated text. 22.12.2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02000L0060-20141120>

25. Wilson James. Soil Health Law to be Introduced in EU in 2023. // EU Political report. Always a step ahead of political trends across Europe. URL: <https://www.eupoliticalreport.eu/soil-health-law-to-be-introduced-in-eu-in-2023/>

26. Бутрим О. В. Теоретико-методологічні основи формування внутрішнього вуглецевого ринку в контексті збалансованого розвитку агросфери: монографія / за ред. О.І. Дребот — К.: ТОВ "ДІА", 2018. — 360 с.

27. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р., № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#Text>

28. Наказ Мінагрополітики "Про затвердження Правил щодо забезпечення родючості ґрунтів і застосування окремих агрохімікатів" (проект) від 17 вересня 2021. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-pravil-shchodo-zabezpechennya-rodyuchosti-gruntiv-i-zastosuvannya-okremih-agrohimikativ>

References:

1. European Commission (2020), "A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS", available at: <https://eur-lex.europa.eu/>

pa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=158-3933814386&uri=COM:2020:98:FIN (Accessed 30 Oct 2022).

2. Official Journal of the European Union (2021), "Climate Law Regulation (EU) 2021/1119. REGULATION (EU) 2021/1119 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32021R1119> (Accessed 30 Oct 2022).

3. European Parliament and of the Council (2013), "General Union Environment Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our planet' Text with EEA relevance", available at: <http://data.europa.eu/eli/dec/2013/1386/o> (Accessed 30 Oct 2022).

4. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS (2020), "EU Biodiversity Strategy for 2030", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52020DC038> (Accessed 30 Oct 2022).

5. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS (2021), "Forging a climate-resilient Europe - the new EU Strategy on Adaptation to Climate Change", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0082&from=EN> (Accessed 30 Oct 2022).

6. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS (2020), "EU Farm to Fork Strategy", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0381> (Accessed 30 Oct 2022).

7. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS (2021), "EU soil strategy for 2030", available at: https://ec.europa.eu/environment/publications/eu-soil-strategy-2030_en (Accessed 30 Oct 2022).

8. Veerman, C. Pinto Correia, T. and Bastioli, C. (2020), Caring for soil is caring for life. Mission Board for Soil health and food, Publications Office

of the European Union, Luxembourg. DOI: 10.2777/821504

9. Publications Office of the European Union (2021), "Accounting for ecosystems and their services in the EU (INCA). Final report from phase II of the INCA project aiming to develop a pilot for an integrated system of ecosystem accounts for the EU", available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7870049/12943935/KS-FT-20-002-EN-N.pdf/de44610d-79e5-010a-5675-14fc4d8527d9?t=1624528835061> (Accessed 30 Oct 2022).

10. European Commission (2021), "European Green Deal: Commission adopts new proposals to stop deforestation, innovate sustainable waste management and make soils healthy for people, nature and climate", available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5916 (Accessed 30 Oct 2022).

11. FAO (2017), "Voluntary Guidelines for Sustainable Soil Management", available at: <https://www.fao.org/3/bl813e/bl813e.pdf> (Accessed 30 Oct 2022).

12. Gattinger, A. et al (2012), "Enhanced top soil carbon stocks under organic farming", available at: <https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.1209429109> (Accessed 30 Oct 2022). DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1209429109>.

13. Montanarella, L., Scholes, R., and Brainich, A. (2018), "The IPBES assessment report on land degradation and restoration", Secretariat of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, Bonn, Germany, available at: <https://www.ipbes.net/assessment-reports/ldr> (Accessed 30 Oct 2022).

14. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS (2021), "New EU Forest Strategy for 2030", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0572> (Accessed 30 Oct 2022).

15. Nikonya, E. (2016), "Economics of Land Degradation and Improvement — A Global Assessment for Sustainable Development", available at: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-19168-3> (Accessed 30 Oct 2022). DOI 10.1007/978-3-319-19168-3

16. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS

(2021), "Pathway to a Healthy Planet for All, EU Action Plan: "Towards Zero Pollution for Air, Water and Soil", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0400&from=EN> (Accessed 30 Oct 2022).

17. COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT IMPACT ASSESSMENT REPORT (2021), "Proposal for a Regulation of the European Parliament and the Council amending Regulations (EU) 2018/841 as regards the scope, simplifying the compliance rules, setting out the targets of the Member States for 2030 and committing to the collective achievement of climate neutrality by 2035 in the land use, forestry and agriculture sector, and (EU) 2018/1999 as regards improvement in monitoring, reporting, tracking of progress and review", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021SC0609&qid=1641666190794> (Accessed 30 Oct 2022).

18. European Commission (2021), "REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL amending Regulation (EU) 2018/842 on binding annual greenhouse gas emission reductions by Member States from 2021 to 2030 contributing to climate action to meet commitments under the Paris Agreement. Proposal", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2021:555:FIN> (Accessed 30 Oct 2022).

19. European Commission (2021), "Annex to the Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0554> (Accessed 30 Oct 2022).

20. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS (2011), "Roadmap to a Resource Efficient Europe", available at: <https://www.eea.europa.eu/policy-documents/com-2011-571-roadmap-to> (Accessed 30 Oct 2022).

21. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS (2020), "Stepping up Europe's 2030 climate ambition. Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0562> (Accessed 30 Oct 2022).

22. COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT IMPACT ASSESSMENT REPORT (2021), "Sustainable carbon cycles — Carbon farming. Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Sustainable Carbon Cycles", available at: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/13066-Climate-change-restoring-sustainable-carbon-cycles_en (Accessed 30 Oct 2022).

23. UN (2015), "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015", available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/89/PDF/N1529189.pdf?OpenElement> (Accessed 30 Oct 2022).

24. European Parliament and of the Council (2000), "Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02000L0060-20141120> (Accessed 30 Oct 2022).

25. Wilson, J. (2021), "Soil Health Law to be Introduced in EU in 2023. EU Political report. Always a step ahead of political trends across Europe", available at: <https://www.eupoliticalreport.eu/soil-health-law-to-be-introduced-in-eu-in-2023/> (Accessed 30 Oct 2022).

26. Butrym, O.V. (2018), Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia vnutrishn'oho vuhletsevoho rynku v konteksti zbalansovanoho rozvytku ahrosfery [Theoretical and methodological foundations of the formation of the internal carbon market in the context of balanced development of the agricultural sector], TOV "DIA", Kyiv, Ukraine.

27. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "Some issues of activity of central executive bodies", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#Text> (Accessed 30 Oct 2022).

28. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2021), Order "On the approval of the Rules on ensuring soil fertility and the use of certain agrochemicals", available at: <https://minagro.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-pravil-shchodo-zabezpechennya-rodyuchosti-gruntiv-i-zastosuvannya-okremih-agrohimikativ> (Accessed 30 Oct 2022).

Стаття надійшла до редакції 01.11.2022 р.